

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN
EKONOMİK VE SİYASİ BOYUTU
2003-2013**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet Turan ESEN

**Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Uluslararası İlişkiler Bölümü**

Yrd. Doç. Dr. Murat ALAKEL

Aralık – 2015

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN
EKONOMİK VE SİYASİ BOYUTU
2003-2013**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Ahmet Turan ESEN
107207011**

**Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Uluslararası İlişkiler Bölümü**

Bu tez 03/12/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Yrd.Doç. Dr. Murat ALAKEL Yrd.Doç.Dr. Gül Tuba DAĞCI Yrd.Doç.Dr. Çiğdem ŞAHİN

Jüri Başkanı

☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzeltme

Jüri Üyesi

☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzeltme

Jüri Üyesi

☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ahmet Turan ESEN

01.10.2015

ÖNSÖZ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden ülkeler arasında yer alan Azerbaycan'ın dış politikasında önemli bir yere sahip olan ülkelerin başında Türkiye gelmiştir. Bölgenin barış, istikrar ve kalkınmasının temel dinamiğini komşu ülkelerin ikili ilişkileri ve bölgesel aktör olan Türkiye'nin bölgedeki yeni cumhuriyetlerle kurduğu ilişkiler belirlemiştir. Güney Kafkasya'nın jeopolitik ve stratejik öneminden hareketle bölgenin iki önemli aktörü olan Türkiye ve Azerbaycan'ın karşılıklı ilişkileri hem iki ülkenin geleceğini hem bölgenin geleceğini hem de Türk Dünyasının geleceğini belirleyecek potansiyeli sahiptir. Bu bağlamda Azerbaycan'ın bağımsızlığından itibaren Türkiye ile geliştirmiş olduğu ikili ilişkiler özetle ele alınmış ve ilişkilerin son dönemi olarak 2003-2013 yılları arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler çalışmanın ana konusu seçilmiştir. Türkiye siyasetinde 2002 sonrası yeni bir siyasi hareketin iktidara hâkim olması ve Azerbaycan'da ise 2003'te İlham Aliyev döneminin başlaması bu yılların seçilmesinde etkili olmuştur.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler romantik söylemlerden öteye taşınmak istenmiş, bu konuda çeşitli projeler geliştirilmiş ve özellikle enerji bağlamında güçlü bir güzergâh olarak Türkiye'nin köprü olabileceği ihtimalleri bu projelere kaynaklık etmiştir. Ancak bu olumlu gelişmeler yaşanırken Türkiye'nin siyasi anlamda benimsemiş olduğu yeni dış politika konseptiyle ilişkiler zaman zaman kopma noktasına gelmiştir. Bu çalışmada “iki devlet bir millet” söylemi çerçevesinde “stratejik ortaklık” kavramlarıyla hafızalarda yer eden ilişkilerin 2003-2013 dönemi ayrıntılı şekilde irdelenmiştir ve bu zaman zarfında yaşanan stratejik hatalar eleştirel bir bakış açısıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın konu seçiminden bugüne gelmesinde maddi manevi desteklerini esirgemeyen ve Azerbaycan'daki akademisyenlerle iletişim kurmada yardımcı olan kıymetli hocam Prof. Dr. Ümit ÖZDAĞ'a ve araştırma görevlisi Turgay DÜĞEN'e çok teşekkür ederim. Ayrıca çalışmanın olgunlaşması ve neticeye ulaşması aşamasında sabırla yol gösteren danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Murat ALAKEL'e teşekkürü borç bilirim. Sonsuz sabır ve tahammül ile yanımda olan aileme de şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK VE SİYASİ BOYUTU (2003-2013)

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ 2003 ÖNCESİ GENEL DURUM

1.1. Azerbaycan Halk Cephesi (AHC)'nin Ortaya Çıkması ve Azerbaycan'ın Bağımsızlığına Giden Süreç.....	10
1.2. Ayaz Müttelibov Dönemi.....	12
1.3. Ebulfeyz Elçibey Dönemi.....	14
1.4. Haydar Aliyev Dönemi.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE – AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN SİYASİ BOYUTU: 2003-2013 DÖNEMİ

2.1. Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri	21
2.2. Jeopolitik Değerlendirmeler Işığında Türkiye ve Azerbaycan'ın Stratejik Önemi.....	24
2.3. İki Ülke İlişkilerinin Genel Karakteristiği.....	28
2.4. Güney Kafkasya'da Barış ve İstikrarın Önündeki En Büyük Engel: Ermenilerin Karabağ'ı İşgali ve Türkiye	30

2.5.Türkiye-Azerbaycan İlişkilerini Sekteye Uğratan Gelişmelerin Temel Aktörü Ermenistan.....	33
2.5.1. 2002 Sonrası Türkiye'nin Ermenistan'a Yönelik Bazı Önemli Adımları ve Protokollere Giden Süreç.....	34
2.5.2. Protokollerin İmzalanması.....	39
2.5.3. Azerbaycan'ın Protokollere Tepkisi ve Ankara-Bakü Arasında Gerilen İlişkiler	42
2.6.Başarısızlığa Rağmen Türkiye'nin Açılım Israrı ve Devam Ettirilmek İstenen Ermeni Açılımı	44
2.7. Açılım Kararlılığındaki Stratejik Hata	48
2.8. İki Ülke İlişkilerinin Onarımı ve Karşılıklı Güvenin İnşası	49
2.9.Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde İşbirliği ve Bütünleşme İhtimalleri Üzerine Öngörüler	51
2.9.1. Türk Konseyi (Keneşi) Çerçevesinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri	52
2.9.2. Türkiye-Azerbaycan İşbirliği Zemininde Bütünleşme İhtimali	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE – AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK BOYUTU: 2003-2013 DÖNEMİ

3.1. Türkiye-Azerbaycan Ticari İlişkilerinde 2000 Öncesi Genel Durum	66
3.2. Türkiye – Azerbaycan Ticari İlişkilerinin Hukuki Alt Yapısı ve İkili Anlaşmalar	71
3.3. 2003 Sonrası Türkiye - Azerbaycan Arasındaki Ekonomik İlişkiler	73
3.4. İkili İlişkilerin Enerji Boyutu	78
3.4.1. Azerbaycan'ın Enerji Politikası ve Türkiye	78
3.4.2. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı	83
3.5.Ticari İlişkilerde Geleceğe Yönelik Yatırımlar ve Öngörüler	85
3.6. Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkilerinin Değerlendirmesi	87

SONUÇ	89
KAYNAKÇA	92
ÖZGEÇMİŞ	107

KISALTMALAR

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	:Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	:Azerbaycan Halk Cephesi
AİOC	:Azerbaycan Uluslar arası İşbirliği Şirketi
AKP	:Adalet ve Kalkınma Partisi
BDT	:Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	:Birleşmiş Milletler
BTC	:Bakü Tiflis Ceyhan
BP	:British Petroleum
BTK	:Bakü Tiflis Kars
GSYİH	:Gayri Safı Yurt İçi Hasıla
KKTC	:Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KİİP	:Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TABDC	:Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi
TANAP	:Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDİK	:Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi
TPAO	:Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TUİK	:Türkiye İstatistik Kurumu
YAP	:Yeni Azerbaycan Partisi

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Ülkelerin Kişi Başına Düşen GSYİH (dolar)	67
Tablo 2: Azerbaycan Dış Ticaretinde Türkiye	68
Tablo 3: Türkiye – Azerbaycan Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	69
Tablo 4: Türkiye ve Azerbaycan Arasında İmzalanan Önemli Ekonomik İşbirliği Anlaşmaları.....	70
Tablo 5: Türkiye – Azerbaycan Dış Ticareti (milyar dolar)	73
Tablo 6: Azerbaycan'ın Önemli Ticaret Ortakları (milyar dolar)	73
Tablo 7: Türkiye – Azerbaycan Dış Ticaretinin İçeriği (2004 – 2008, milyon dolar)	74

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Dağlık Karabağ'ın Ermenistan Tarafından İşgali	32
Şekil 2: Türkiye'nin Azerbaycan'daki Ortak Şirketlerdeki Sermayesi	76
Şekil 3: Azerbaycan'ın Başlıca Petrol ve Doğalgaz Sahaları	78
Şekil 4: Azerbaycan'ın Petrol Üretim ve Tüketimi 2003 – 2013	79
Şekil 5: Azerbaycan'ın Petrol Boru Hatları	80
Şekil 6: Azerbaycan'ın Doğalgaz Üretimi ve Tüketimi 2003-2013	81
Şekil 7: AİOC Konsorsiyumundaki Şirketlerin Payları	83
Şekil 8: Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu	86

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tez Başlığı: Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Ekonomik ve Siyasi Boyutu: 2003-2013

Tezin Yazarı: Ahmet Turan ESEN

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Murat ALAKEL

Kabul Tarihi: 03.12.2015

Sayfa Sayısı: 12 (ön kısım) + 107 (tez)

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Sovyetler Birliği'nin dağılması uluslararası ilişkilerde küresel çapta bir milat olurken, Avrasya coğrafyasında da köklü siyasi değişiklikleri ortaya çıkarmıştır. Bu değişikliklerin en önemlisi Sovyetler Birliği'nden ayrılan cumhuriyetler olmuştur. Özellikle Türk dış politikası açısından bağımsızlığını kazanan beş Türk Cumhuriyeti o yıllarda coşkuyla karşılanmıştır. Bu beş cumhuriyet arasında Türkiye'ye hem coğrafi hem de sosyo-kültürel olarak en yakın ülke olan Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkiler ise diğer Türk Cumhuriyetlerine nazaran hep daha iyi ve göz önünde olmuştur.

Bu çalışma içerisinde Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinin 2003 -2013 yılları arasındaki gelişmeleri incelenmiştir. 2003 yılı hem bölgesel hem de Azerbaycan ile Türkiye'nin iç ve dış siyasetleri açısından bir kırılma yılı olmuştur. ABD'nin Afganistan müdahalesi sonrasında 2003 yılında Irak'ı işgali bölgesel koşulları değiştirirken, Türkiye ve Azerbaycan'da da aynı yıl siyasi iktidarlar değişmiştir. Türk dış politikasının hem söylem bazında hem de ilkeler bazında yaşadığı değişim birçok bölge ve ülke ile olan ilişkilerinde değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu çalışma içinde yaşanan bu değişimlerin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine olumlu ve olumsuz etkilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda iki ilişkilerin gelişmesi yönündeki potansiyel zemin ve atılabilecek adımlar incelenmiş ve işbirliği/bütünleşme temelinde önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, Aliyev, Adalet ve Kalkınma Partisi, Kafkasya

Yalova University Insitute of Sciences Master Thesis Summary

Title of the Thesis: The Economic and Political Aspects of Turkey and Azerbaijan Relations Between 2003-2013

Thesis Author: Ahmet Turan ESEN **Advisor:** Assoc. Prof. Dr. Murat ALAKEL

Date of Acceptance: 03.12.2015 **Total Number of pages:** 12 (pre text) + 107(main body)

Department: International Relations **Subfield:** International Relations

Collapse of the Soviet Union have uncovered political changes that rooted while became a milestone worldwide in international relations. Most important of this changes is the republics that leaved from the Soviet Union. Especially, the five Turkic republics leaved from the Soviet Union was met with enthusiasm in Turkey. Azerbaijan that nearest to Turkey geographically and also socio-culturally in the five Turkic republics with Turkey relations was better and visible in comparison with other Turkic republics.

In this study, developments that Azerbaijan and Turkey relations between 2003-2013 years was investigated. 2003 has been breaking year regionally and also for domestic and foreign policy of Turkey and Azerbaijan. While the U.S.'s occupy of Iraq in 2003 after intervention to Afghanistan changed regional conditions, governments in Turkey and Azerbaijan have changed at the same time. Change of Turkish Foreign Policy about principles and discourse effected Turkey's relationship with other countries. It is intended that positive and negative effects to Turkey-Azerbaijan relationship of this change in this study. In this context, it was investigated potential case about development relationship and it was proposed about cooperation and integration between Azerbaijan and Turkey.

Key words: Turkey, Azerbaijan, Aliyev, Justice and Development Party, Caucasus

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılması uluslararası sistemin yeniden tasarlanması ve yorumlanmasını gerektirmiştir. Küresel boyutta uluslararası ilişkiler yeniden şekillendirilirken, bölgesel ilişkilerde de değişimler yaşanmış ve her bölgede yeni riskler ve fırsatlar ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının en etkili olduğu coğrafya ise Avrasya olmuştur. Avrasya coğrafyası üzerinde yeni bağımsızlığını kazanan ülkeler, Sovyetler Birliği'nden bağımsız ilişkiler geliştirmeye çalışırken, bölgesel ve küresel güçler de yeni devletlerle hızlı bir şekilde ilişkilerini geliştirmeye başlamışlardır. Avrasya coğrafyasındaki parçalanma ve yeni bağımsız olan ülkelerin varlığı, bölgedeki ülkeler için birçok fırsat ve riski beraberinde getirmiştir. Ancak bu fırsat ve risklerden en çok etkilenen ülkelerin başında Türkiye gelmektedir.

Türkiye, Soğuk Savaş süresince Batı bloğunun uç müttefiki olarak Sovyetler Birliği sınırında olmakla birlikte, Sovyetler Birliği'nden ayrılan, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan, Türkiye ile aynı tarihi ve kültürel köklere sahiptir. Bu ortak kökler Türkiye'nin bu bölgedeki etkinliğini artırabilecek önemli bir avantaj sağlamıştır. Ancak bu ülkeler arasında Türkiye ile Azerbaycan diğer ülkelere nazaran daha farklı bir konuma sahiptir. Türkiye ile Azerbaycan hem coğrafi olarak hem de kültürel olarak birbirlerine daha yakındırlar. İki ülke arasındaki bu yakınlık siyasi ve ekonomik ilişkileri de doğrudan olumlu yönde etkilemektedir. Bu çalışma içerisinde de 2003-2013 yılları arasında Türkiye ile Azerbaycan arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkileri incelenmiştir.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler incelenirken, Uluslararası İlişkiler disiplini içindeki en önemli akım olan Realizm ve Neo-Realizm'in pozitivist yaklaşımı yerine İngiliz Okulunun tarihçi/yorumcu yaklaşımı benimsenmiştir. Yine çalışma içerisinde İngiliz Okulunun Realizm ile İdealizm arasındaki "Orta Yolcu" yaklaşımından ve "Uluslararası Toplum" kavramlarından da faydalanılmıştır. İngiliz Okulu metodoloji olarak Amerikan merkezli diğer Uluslararası İlişkiler teorilerinden farklı bir yapıya sahiptir. Bunun nedeni olarak ise ABD ve İngiltere'nin tarihsel geçmişlerinin ve siyasi yaklaşımlarının farklı olması olarak gösterilmektedir. İngiltere'nin bir imparatorluk mirasına sahip olması ve tarihi bir derinliği olmasına karşın ABD, II. Dünya Savaşı

sonrasında birden dünya sahnesinde bir süper güç olarak ortaya çıkmıştır. ABD'nin süper güç olduğu dönemde Batı Bloğu içinde kendisine denk bir gücün olmayışı da onu Doğu Bloğuna karşı mücadelede ve sorun çözmede basit, sert ve hızlı kararlar alan bir yapı haline gelmesine neden olmuştur. Bu kapsamda ABD merkezli Uluslararası İlişkiler teorileri de tarihsel bağlamdan kopuk, kâr maksimizasyonunu önde tutan ve hızlı ve sert kararlar alınmasına dönük bir yapı oluşturmuşlardır. Bu bağlamda ABD merkezli teoriler uluslararası ilişkileri bir işletme gibi değerlendirmekte ve en fazla kârı sağlamaya odaklanmaktadır. İngiliz Okulu ise diplomasi ve uluslararası ilişkileri tarihsel bağlamından koparmadan bir sanat gibi değerlendirmektedir. (Friedrichs, 1991, s.91).

Kökleri 1930'lara kadar dayanan, normatif ve akılcı rasyonalist temelleri bünyesinde bütünleştiren ve sentezleyerek kendine has yaklaşımlar ortaya koyma iddiasında olan İngiliz Okulu, kısaca “...uluslararası toplumun ahlaki (moral), siyasal ve sosyal niteliklerine odaklanan ve dünya toplumunun ortaya çıkmakta olan özelliklerini tahlil eden bir düşünce ekolüdür” (Griffiths v.d., 2011, s. 212). Hedley Bull, John Vincent ve Martin Wright'ın katkılarıyla 1970'lere kadar gelişme evresinde olan Okul, günümüzde özellikle kendine özgü “uluslararası toplum” analizleriyle hala gelişmektedir (Hatipoğlu, 2014, s. 136-139). Okul'un dayanışmacı kesiminde yer alan görüşler, uluslararası toplumun oluşumunda daha net işaretleri okuyabilmektedir; kolektif güvenlik ve kozmopolitan haklar söylemleri, günümüz dünyasının işbirliği ve dayanışma örneklerini göstermektedir. Bu bağlamda özellikle devletler arasındaki dayanışmacı yaklaşım, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde de okunabilmektedir. Her ne kadar Okul çok taraflı bir dayanışmaya ve nihayetinde devletlerin bulunduğu bir uluslararası topluma ulaşmaya çalışsa da, ikili devlet ilişkilerindeki anlayışın bölgesel bir yayılma sağlaması ve en azından bu düzeyden itibaren normlar oluşturmaya başlaması kabulü, teorik olarak mümkündür.

Basit bir ifadeyle “... bazı ortak çıkarları ve değerleri paylaşan ve uluslararası kurumların korumasında bulunan devletler grubu”nu ifade eden uluslararası toplum yaklaşımı (Griffiths v.d., 2013, s. 333), devletlerin yalnızca güç mücadelesi dünyasında var olmadıklarını, bundan daha çok hak ve yükümlülüklerin yerine getirilmesi amacıyla da başka devletlerle ilişki içinde olduklarını savunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye-

Azerbaycan arasındaki ilişkilerin dayanışmacı boyutuna ek olarak, özellikle uluslar arası platformlarda belirli hukuk düzenlemeleri çerçevesinde birbirlerinin haklarını gözetme ve gerektiğinde üçünü aktörlerin yükümlülükleri temelinde dış politikada birlikte tutum sergileme-ortak tavır alma örnekleri göz önüne alınmalıdır.

Devletlerin dayanışmacı eğilimlerinin temel olduğu bir devletler arası etkileşim alanını da ifade eden uluslararası toplum, uluslar arası hukukun uygulanma imkanı bulunduğu bir merhalede anlamlı olmaktadır (Ünal, 2014, s. 164-165). Bunun için de kurumsallaşmış yapıların katkıları yadsınamaz hale gelmektedir. Çünkü özellikle normatif bir saha yaratmada hukukun kendisine uygun zemini kurumsallaşmış ilişkilerde bulunduğu görülmektedir. Birleşmiş Milletler, ilişkili tüm uluslararası hukuk düzenlemelerini kalıcı ve sağlam hale getirmektedir. Bunun gibi, Türkiye-Azerbaycan etkileşiminin en somut uluslararası kurumsal yapısı olan Türk Konseyi (Keneşi), bir başka itici gücü teşkil etmektedir. Bu kurumsal yapıda oluşturulan kurallar (anlaşmalar) uygulamada diğer konsey üyelerinin de varlığıyla, en azından bölgesel bir toplum oluşturmaya adaydır.

Amerika'da 1960'lı yıllarda sosyal bilimlerde olduğu gibi Uluslararası İlişkilerde de Davranışsalcı Yaklaşımın doğa bilimlerinde kullanılan mantıksal, matematiksel ve katı ampirik doğrulama metodu da İngiliz Okulu tarafından reddedilmektedir. İngiliz Okuluna göre Uluslararası İlişkilerin anlaşılabilmesi için tarihsel ve toplumsal derinliğe odaklanan yöntemlerin geliştirilmesi gerekmektedir. (Palabıyık, 2014, s.225). Türkiye – Azerbaycan ilişkilerinin doğru bir şekilde değerlendirilebilmesi için iki ülkenin tarihi köklerinin ve sosyo-kültürel yapısının özgün durumlarının incelenmesi gerekmektedir. Tarihsellik kavramını yöntemin temel direklerinden biri olarak kabul eden Okul, dikkatlerini belli bir durumun sonuç olarak ortaya çıkması aşamasına değil, o durumu sonuçlayan gelişmelerin tarihsel süreçte takibine vermektedir (Ünal, 2014, s. 159). Dolayısıyla sadece olaylar değil, olaylarda etken olan aktörler, bağlamlar ve zamanlamalar da analize dâhil edilebilmektedir. Bu sebeple çalışma içerisinde konunun bağlamından kopmadan tarihi derinlik ve bu tarihi derinliğin günümüzdeki ilişkilere etkisi göz önünde bulundurulmuştur. Çünkü Türkiye – Azerbaycan ilişkilerinde bazı dönemlerde izlenen politikalar ve gelişmeler, tarihi ve kültürel zemininden koparılarak değerlendirildiğinde başka devletler arasında karşılaşılması muhtemel olmayan

gelişmelerdir. Ayrıca bu gelişmelerin devletler arasındaki dayanışmacı normların doğmasına yaptıkları katkıları da izlemek mümkün olmaktadır.

Gerek siyasi gerekse ticari ilişkilerde iki ülke arasındaki “dostluk” kavramı zaman zaman devletler arasındaki “müttefiklik” kavramının ötesine geçen toplumlar arası bir boyutta ve insani bir değer olan “dostluk” kavramına yakın derecede ortaya çıkmaktadır. İki toplum arasındaki yakınlığın bir sloganı haline gelen “iki devlet bir millet” tabiri iki ülke ilişkileri açısından kabul gören ve yarattığı algı bakımından da göz önünde bulundurulması gereken bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın Azerbaycan tarafında daha fazla kabul gördüğü ve Azerbaycan’ın Türkiye’yi daha yakından ve merakla izlediği buna karşılık Türkiye’nin toplumsal olarak aynı ilgiyi Azerbaycan’a göstermediği görülmektedir. Ancak burada da Türkiye’nin Soğuk Savaş döneminde ve öncesinde bağımsız bir ülke olmasının, modernleşmesinin ve Batı’ya yakın olmasının etkileri vardır. İki ülke arasındaki bu toplumsal yakınlık yine İngiliz Okulunun Uluslararası İlişkilere kazandırdığı “Uluslararası Toplum” kavramı zemininde düşünülebilir. Fakat İngiliz Okulunun Uluslararası Toplum kavramı ile Türkiye – Azerbaycan ilişkilerindeki “iki devlet bir millet” yaklaşımının niteliği ve dinamikleri arasında benzerlikler olduğu farklılıklar da vardır.

Türkiye – Azerbaycan ilişkileri incelenirken uluslararası teorilerdeki realist yaklaşımın iddialarının geçerli olduğu dönemlerin ve gelişmelerin yaşanmasına karşılık, idealist yaklaşımların da dönem dönem ortaya çıktığı görülmektedir. Realist teoride uluslararası ilişkilerdeki en önemli kavram “güç”tür. Morgenthau ve Mearsheimer’a göre güç devletler için bir amaç iken, yine realist olan Waltz’a göre güç, devletler için başta güvenlik olmak üzere farklı amaçlar için kullanılan bir araçtır. (Ersoy, 2014, s.163). Bununla birlikte realistlerde, devletlerin birbirlerine karşı niyetlerinden emin olamayacakları ve şüpheci durumundan sürekli bir güvensizlik ortamı oluşturacağı yaklaşımı hâkimdir. (Mearshimer, 2001, s.2). Mearshimer’e göre devletler birbirlerinden korkarlar ve bundan dolayı birbirlerine güvenmezler. Bu bağlamda kendi güvenliklerini de bir başka devlete emanet etmezler. Zaten uluslararası sistemde de 155 tuşlandığında devletlerin yardımına gelen hâkim güçler bulunmamaktadır. (Mearshimer, 2001, s.33). Burada Mearshimer’in analizi daha çok sistem üzerine olmakla birlikte, ikili ilişkilerde de başka bir devletin güvenliğini sağlamak için salt iyi niyetle veya

dostluk için yardıma koşulmayacağı açıktır. Bir devletin güvenliğini sağlamak için başka bir devlet yardıma gidiyorsa burada doğrudan veya dolaylı olarak bir çıkar aramak gerekir çünkü realist teoriye göre devletler doğrudan kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederler. Uluslararası ilişkilerdeki İdealizmin ve Liberalizmin yaklaşımı ise bu konuda Realizmden farklıdır. Onlara göre devletlerarası iyi niyet ve işbirliği mümkündür. İdealistlere göre devletler arasında çok büyük bir çıkar çatışması yoktur, aksine çıkarlar uyumu vardır. Hobbes ve Machiavelli gibi düşünörlere dayanan Realizm güç ve çatışma odaklı iken, Immanuel Kant’a dayanan idealizm ya da Karl Marks’a dayanan Marksizim gibi düşönceler etik kurallar ve küresel bağımlılığa dayanmaktadır. İki ucun arasında İngiliz Okulundan Martin Wight’ın üçüncü gelenek olarak tanımladığı Rasyonalizm bulunmaktadır. Wight Realizm’de olduğı gibi devlet merkezli bir sistemi kabul ederken devlet dışı aktörlere de önem atfeder. Ayrıca uluslararası sistemi oluşturan devletlerin bekalarını ve refahlarını sağlamak adına gereken kuralları oluşturabileceğini ve onlara uyabileceklerini belirtir. (Wight, 1991, s.15-16). Edward Hallett Carr Uluslararası İlişkiler teorilerinde Realizmin “öngörüsözlüğü” ve “verimsizliğı” ile İdealizmin “naifliğı”nden kaçınılması gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda İngiliz Okulunun bu dengeyi iyi bir şekilde gözettiğı savunulabilir. (Linklater, 2013, s.149). Türkiye – Azerbaycan ilişkilerinde de Realizmin temel varsayımları görmezden gelinemez. İki ölkede arasında karşılıklı güç ve çıkar temelinde ilişkiler gerçekleşmektedir. Ancak bununla birlikte iki ölkede arasında “iyi niyet”in önde planda tutulduğı, karşılıksız yardım ve desteklerin gerçekleştiğı de bir gerçektir. Bu bağlamda iki ölkede arasındaki ilişkiler değeriendirilirken İngiliz Okulunun Realizm ve İdealizm arasındaki yaklaşımı doğru bir teorik zemin oluşturmaktadır. Özellikle 1991 sonrası Azerbaycan’ın bağımsızlığını ilk kazandığı yıllarda iki ölkede arasındaki ilişkiler için güç ve çıkar odaklı bir zemin tam anlamıyla oluşmamıştır. Bu dönemdeki ilişkilerde iyi niyetle yaklaşma daha ön plandadır. Burada tarihi sosyo-költörel ve ideolojik unsur ve yaklaşımların etkisi vardır. Ancak özellikle 2003 sonrası döneme bakıldığında “dostluk” ve “kardeşlik” kavramlarıyla birlikte “güç” ve “çıkır” kavramlarının da ikili ilişkilerde daha fazla etkili olmaya başladığı görölmektedir.

2003 yılı hem bölgesel olarak hem de Türkiye ve Azerbaycan’ın iç ve dış siyasetleri açısından önemli bir kırılma yılı olmuştur. Köresel olarak ABD’nin 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında önce Afganistan’a 2003 yılında da Irak’a gerçekleştirdiğı

müdahale sadece Orta Doğu bölgesini değil küresel boyutta uluslararası sistemi etkilemiştir. Bunun yanında 2003 yılında hem Türkiye’de hem de Azerbaycan iktidar değişiklikleri meydana gelmiştir. Özellikle Türkiye’de iktidar değişikliğiyle, hem iç politikada hem de dış politikada ilkesel ve yapısal bir dönüşüm yaşanmıştır. 3 Kasım 2002 tarihindeki genel seçim sonuçlarına göre tek başına iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi, Türk dış politikasındaki geleneksel hedefleri, ilkeleri ve araçları değiştirerek yeni bir dış politika çerçevesi ortaya koymuştur. Türkiye’nin dış politikasında yaşanan en önemli değişim ise hedeflerin ve söylemin farklılaşması olmuştur. Türkiye’nin küresel bir güç olma hedefi çerçevesinde geliştirilen araçlar ve ilişkiler, yeni bir teorik zemin üzerinde kurgulanmak istenmiştir. Bu yeni dış politika yaklaşımı Türkiye’nin birçok ülke ile ilişkilerini etkilediği gibi Türkiye – Azerbaycan ilişkilerini de etkilemiştir. Bu çalışmanın amacı; 2003 sonrası yaşanan bölgesel ve küresel gelişmeler ile birlikte Türk dış politikasında yaşanan değişimin Türkiye – Azerbaycan ilişkilerine olumlu ve olumsuz etkilerinin saptanması ve değerlendirilmesidir.

Çalışmanın Konusu:

Bu çalışma içerisinde 2003 -2013 yılları arasında Türkiye ile Azerbaycan arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerinde önemli değişikliklerin olup olmadığının anlaşılması için, 2003 öncesindeki ilişkiler de incelenmiştir. İkili ilişkiler değerlendirilirken, iki ülkenin mevcut dış politika tutumları, ekonomik durumları ve bölgesel ilişkileri de göz önünde bulundurulmuştur. Bu kapsamda çalışmanın ilk bölümünde 1991 yılında Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Türkiye ile kurduğu siyasi ilişkiler incelenmiştir. Bu dönemde Azerbaycan Halk Cephesinin ortaya çıkışından itibaren Azerbaycan’ın bağımsızlığa giden süreci ve sonrası değerlendirilmiştir. Bağımsızlık sonrası Ayaz Muttalibov dönemi, Elçibey dönemi ve Haydar Aliyev dönemleri incelenmiştir. Bu bölümde Bağımsız Azerbaycan’ın geçirdiği kırılmalarla birlikte Türkiye ile kurduğu siyasi ilişkiler değerlendirilmiştir. Bu dönem içerisinde Ermenistan’ın Dağlık Karabağ bölgesini işgal etmesi bundan sonraki süreçte hem Türk dış politikasını hem de Türkiye Azerbaycan ilişkilerini etkilemiştir. Bu dönem içinde gerçekleşen olayların yarattığı sorunlar ve bu sorunların aşılmasına yönelik adımlar 2003 sonrasında da devam etmiştir. Hatta Ermenistan’ın Dağlık Karabağ bölgesini

işgali sadece Azerbaycan – Türkiye ilişkilerini etkilemekle kalmamış, bölgesel barış ve istikrarı da olumsuz yönde etkilemiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde 2003 sonrası Türkiye – Azerbaycan arasındaki siyasi ilişkiler değerlendirilirken 2003 öncesinden kalan sorunların aşılmasına yönelik adımların ön planda olduğu görülmektedir. Bu sebeple ikinci bölüm içerisinde Türkiye – Azerbaycan ilişkilerini etkileyen jeopolitik ve uluslararası etkenler de detaylı olarak değerlendirilmiştir. Çünkü Azerbaycan – Türkiye arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler, hem Kafkaslar ve Karadeniz jeopolitiğini etkilemekte hem de büyük ölçekte Avrasya coğrafyasını etkilemektedir. Bu kapsamda Türkiye – Azerbaycan ilişkilerinin anlaşılmasında ve değerlendirilmesinde Avrasya üzerine yazılan jeopolitik teorilerin iki ülke arasındaki ilişkileri açıklayıcı bir rolü bulunmaktadır. Yine bu bölüm içerisinde Türk dış politikasındaki “komşularla sıfır sorun” ilkesi dahilinde Türkiye’nin Ermenistan ile ilişkileri düzeltmek için izlediği siyaset, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin en önemli konu başlıklarından biri olmuştur.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler değerlendirilmiştir. Bu bölüm kapsamında 2003-2013 döneminin mukayeseli değerlendirilebilmesi amacıyla öncelikle 1991 – 2003 yılları arasındaki ekonomik ilişkiler değerlendirilmiştir. Bu dönem hem Azerbaycan ekonomisi açısından hem de Türkiye-Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerinin gelişimi açısından oldukça önemli bir dönem olmuştur. Çünkü komünist ekonomik sistem içerisinde üretim araçları şekillenmiş bir yapının bir anda liberal ekonomik sisteme geçiş için başlattığı reformlar ve bu reformlar devam ederken dış dünya ile hızla gelişen ilişkiler Azerbaycan’ın siyasi istikrarı için de önem arz etmektedir. Bu dönem içerisinde Türkiye-Azerbaycan ticari ilişkilerinin hukuki alt yapısını oluşturan anlaşmalar imzalanmış, ikili ilişkilerin geleceğe yönelik kurumsallaşması sağlanmıştır. Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkilerindeki en önemli madde ise 1991’den itibaren enerji ve enerji kaynaklarının nakli konusu olmuştur. Azerbaycan’ın sahip olduğu doğalgaz ve petrol kaynakları Azerbaycan ekonomisinin gelişmesinde öncü rol oynarken, aynı şekilde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde de önemli bir role sahip olmuştur. Özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşa edilmesi ile birlikte hem Azerbaycan’ın Rusya’ya bağımlı enerji hattı sorunu aşılmış olmuştur hem de Türkiye’nin enerji piyasasındaki

söz hakkı ve güvenilirliği artmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına Orta Asya ülkelerinden de petrol kaynağı sağlanmış olması, bu boru hattını adeta Türkiye ile Orta Asya arasında ilişkileri güçlendiren bir zincir haline getirmiştir. Bu bağlamda Türkiye ile Azerbaycan arasındaki enerji kaynakları ve enerji kaynaklarının nakli hususundaki ilişkiler, sadece ekonomik alanla sınırlı kalmamakta, her iki ülkenin de Avrasya coğrafyasındaki ekonomik ve siyasi etkinliğinin artmasını sağlamaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattından sonra gerçekleştirilmesi planlanan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesinin başlatılmış olması, enerji alanındaki ikili ilişkilerin daha fazla gelişeceğini ve güçleneceğinin en önemli göstergesi olmuştur.

Çalışmada siyasi ve ekonomik mevcut durumun incelenmesinin ve değerlendirilmesinin yanında hem siyasi alanda hem de ekonomik alanda geleceğe yönelik öneriler ve senaryolar da değerlendirilmiştir. Siyasi anlamda Türkiye – Azerbaycan ilişkilerinin ilk olarak Türk Konseyi zeminindeki ilişkileriyle ilgili olarak değerlendirmeler yapılmıştır. İkinci olarak ise Orta Asya dışında yalnızca Türkiye-Azerbaycan ve KKTC ilişkilerinin geliştirilmesiyle işbirliği ve bütünleşme ihtimalleri değerlendirilmiştir. Ekonomik ilişkiler bölümü içerisinde de, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin daha fazla gelişmesiyle ilgili bazı sorunların aşılmasına yönelik öneriler geliştirilmiş ve mevcut projelerin gerçekleştirilmesiyle birlikte iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin ulaşabileceği seviye üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi: Çalışmaya başlamadan önce Türkiye’deki ve Azerbaycan’daki konuyla ilgili temel kaynak kitaplar araştırılmış, geniş çaplı basın taraması gerçekleştirilmiş ve bölgeyle ilgili uzmanların görüşleri dikkatle incelenmiştir. Çalışmanın oturtulmak istendiği temel teorik çerçeveyi ise çağımızın önemli bir kuramı olan İngiliz Okulu’nun görüşleri oluşturmuştur.

Çalışmanın Amacı: Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan ‘Yeni Dünya Düzeni’nde Türkiye ve Azerbaycan’ın bölgesel etkinlik oluşturma çabaları ve karşılıklı ilişkiler bağlamında bölgede barış ve istikrarın sağlanması adına birlikte hareket edilmesinin jeopolitik bir zorunluluk olarak karşımıza çıktığı aşîkârdır. Bu düşünceden hareketle iki ülke ilişkilerine yön veren temel olaylar ve ekonomik verilerden faydalanılmıştır. Geline nokta iki ülke halkının birbirini “kardeş” olarak gördükleri ve bu bağlamda “iki devlet bir millet” söylemi çerçevesinde ilişkilerin yürütülmesi iradesini devletler

arası ilişkilerin temel prensibi olarak tayin ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çalışma, söz konusu iradenin ekonomik ve siyasi yansımalarını ve gelecek stratejilerini ortaya koymak amacıyla ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ 2003 ÖNCESİ GENEL DURUM

2003 Öncesi Genel Durum

Çalışmanın temel konusuna girmeden önce Azerbaycan'ın bağımsızlığına giden süreçten itibaren 2003'e kadar geçen dönem dört başlıkta incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

1.1. Azerbaycan Halk Cephesi (AHC)'nin Ortaya Çıkması ve Azerbaycan'ın Bağımsızlığına Giden Süreç

1980'li yılların özellikle ikinci yarısında başta Dağlık Karabağ olmak üzere Azerbaycan topraklarında Ermeni saldırılarının artması ile birlikte Azerbaycan Türklerinin bölgede Ermeni kontrolü olan alanlardan ve Ermenistan'dan kovulmasına Karabağ'da Türklere yönelik katliamların artması eklenmiş, bu durum karşısında milli bir örgütlenme ihtiyacı Azerbaycan Halk Cephesi (AHC)'ni ortaya çıkarmıştır. (Şimşir, 2011, s. 433) Bünyesinde toplumun her kesiminden insanı barındıran AHC, ilk adımlarını yeraltı teşkilatı şeklinde atmıştır. AHC'nin önceliğini bir "Savunma Cemiyeti"nin kurulması oluşturmuş ve kurulan cemiyet çerçevesinde mitingler başlatılmıştır. Mücadelesini mitinglerle sürdüren halkın bu hareketlenmesi milli bir uyanışa dönüşmüş ve 1989 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmak üzere olduğu süreçte Azerbaycan Halk Cephesi kurulmuştur. (Gürbüz, 2012, s. 51) Azerbaycan'da kurulan AHC, siyasi, ekonomik ve kültürel fikirler üreten bir cephe olarak 7 milyon Azerbaycan nüfusunun yaklaşık 5 milyonunun desteklediği, ülkenin Komünist Partisi dışındaki tüm siyasi ve içtimai kuruluşlarının yer aldığı bir kitle örgütü olarak tarihe geçmiştir. (Polat, 2004, s. 28)

Elçibey'in Atatürk'ü örnek alışı ve model ülke olarak Türkiye'yi örnek kabul etmesi mitinglere de yansımış ve halkın mitinglere Türk Bayrakları ile gittikleri ve Türkiye sloganları attıkları görülmüştür. (Ergün, 2007, s. 247) Azerbaycan Halk Cephesi'nin 16 Temmuz 1989 yılında yapılan kuruluş kongresinde AHC programı ve tüzüğü kabul edilerek başkanlığa Ebulfeyz Elçibey layık görülmüştür. Elçibey, '*Bağımsız, birleşik, demokratik Azerbaycan Devletini kurmak*' cümlesiyle AHC'nin amacını özetlemiştir. (Şimşir, 2011, s. 434-435)

Azerbaycan halkının büyük desteğiyle nüfuzunu artıran AHC, 1989'un sonlarına doğru Moskova yönetimini endişelendirmeye başlamış, neticesinde de Moskova'da bu hareketini kontrol altına alma düşüncesi hakim olmuştur. Bu doğrultuda Azerbaycan Komünist Partisi yönetimi 15 Ocak 1990'da Sovyet yönetimine verdiği raporda, Azerbaycan'daki Sovyet idaresinin ciddi tehlikelerle karşı karşıya kaldığını ve AHC'ye karşı bir önlem alınmasının vazgeçilmez bir hal aldığını Moskova'ya bildirmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Yüksek Meclisi hemen harekete geçerek Bakü genelinde olağanüstü hal kararı almış ve Sovyet askerlerini bölgeye sevk etmiştir. Bakü'de 19 Ocak'ı 20 Ocak'a bağlayan gece çok kanlı bir gece olmuş, Sovyet orduları büyük katliam yaparak 131 Azerbaycan vatandaşını öldürmüştür. (Veliyev A. , 2009, s. 268) Başta AHC liderleri olmak üzere AHC ile ilişkisi bulunan 400 şahıs tutuklanmış ve AHC hareketine ciddi manada darbe vurulmuştur. Ancak indirilen bu darbe AHC'yi dağılmaya değil teşkilatlanarak bir lider etrafında hareket etmeye yönlendirmiş, Azerbaycan halkı ve AHC dışında kalan farklı muhalefet grupları tek çatı altında hareket etmeye yönelmiştir. (Mövsümov, 2008, s. 83)

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte Azerbaycan Meclisi 30 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlık kararı almıştır. Sovyetlerin dağılmasıyla ortada kalan Azerbaycan Komünist Partisi etkinliği kırılmış ve bu parti AHC karşısında uzun süre direnemeyerek AHC'nin de yoğun çalışmalarıyla 21 Eylül 1991 tarihinde kapatılmıştır. Bağımsızlık kararını ilk olarak, muhalefet ve iktidar kanadından 25'er kişi ile oluşturulan Milli Şura tarafından 26 Kasım 1991'de halka sunulmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığı 25 Aralık 1991'de yapılan Referandum sonucuna göre halkın büyük bölümünün desteğiyle -%95 gibi bir oy oranıyla- kabul edilmiştir. (Mövsümov, 2008, s. 84)

AHC'nin iktidara sahip olduğu 1992-1993 döneminin kısa bir değerdirmesi yapıldığında, Türkiye'nin yeni kurulan Azerbaycan'ın iç ve dış politika hedeflerinin belirlenmesinde “en yakın, dost ve kardeş” ülke olarak tanımlandığı ve aynı zamanda Türkiye ile Batı Dünyası özdeşliğinin de kurulduğu görülmüştür. (Ergün, 2007, s. 247)

1.2. Ayaz Muttalibov Dönemi

AHC'nin protesto ettiği Eylül 1990'da yapılan Azerbaycan Yüksek Sovyeti seçimlerini %91 oyla Komünist Parti kazanmış, Eylül 1991'de gerçekleştirilen ve Komünist Parti'nin adayı olarak seçimlere tek aday giren Muttalibov oyların % 98'ini alarak Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı olmuştur. (Gürbüz, 2012, s. 55)

Muttalibov, iktidarı sona erene kadar Rus yanlısı politikalar benimsemiştir. Bu bağlamda, Azerbaycan'daki muhalefete rağmen, Muttalibov iktidarı, Sovyetlerin devamı olarak nitelendirilen Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) anlaşmasını imzalamıştır. Ancak, muhalefetin parlamentoda etkin olması nedeniyle bu anlaşma onaylanmamıştır. (Salmanlı, 2007, s. 20)

30 Ağustos 1991'de ilan edilen Azerbaycan'ın bağımsızlığı Azerbaycan Meclisi tarafından 18 Ekim 1991 Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ‘Milli Bağımsızlık Günü’ olarak yürürlüğe konmuştur. 12-14 Eylül 1991 tarihlerinde Türkiye'den Dış İşleri Bakanlığı temsilcilerinden oluşan bir heyet Azerbaycan'ı ziyaret etmiş ve Bakü'de birtakım resmi temaslarda bulunmuştur. Söz konusu heyet ziyaretin ardından Türkiye'ye döndüğünde Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkenin Türkiye olması gerektiği hususunda dönemin hükümetine bir rapor sunmuştur. (Kılınç, 2012, s. 15). Bağımsızlığının ardından Azerbaycan'ı bağımsız devlet olarak tanıyan ilk ülke Türkiye olmuş ve iki bağımsız ülke arasındaki ilişkiler gelişmeye başlamıştır. (Erol, 2013, s. 17). Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin temelini oluşturan protokol -“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Yeniden Diplomatik İlişkilerin Tesisi Hakkında Protokol”- 14 Ocak 1992'de Bakü'de imzalanarak yürürlüğe girmiştir. (Çelikipala, 2013, s. 275). Bu protokolün ardından Bakü'de ilk Büyükelçilik açan ülke Türkiye' olmuştur. (Kılınç, 2012, s. 15). Ocak 1992'den sonra artan çabalar çerçevesinde Muttalibov, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın Siyasi İşler Daire Başkanlığı'nı yürüten Büyükelçi Bilal Şimşir

başkanlığındaki Türkiye heyetini kabul ederek iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve karşılıklı olarak büyükelçilikler açılması konusu karara bağlanmıştır. Bu görüşme esnasında Muttalibov Türkiye'ye davet edilmiş, 23-24 Ocak 1992 tarihlerindeki Türkiye ziyaretiyle iki ülkenin askeri alan dışında da ikili ilişkilerin geliştirilmesi hususunda bir anlaşma yapılarak 11 maddeden oluşan "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler o dönem için bunlarla da sınırlı kalmamış ve Türkiye ile Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında 24 Mart 1992 tarihinde yakın işbirliğini öngören bir protokole daha imzalar atılmıştır. Türkiye ile Nahçıvan'ı birbirine bağlayan "Ümit Köprüsü"nin açılışı 28 Mayıs 1992'de dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Vekili İsa Kamber ve Nahçıvan Parlamentosu Başkanı Haydar Aliyev'in katılımlarıyla gerçekleşmiştir. Bu açılış töreninde, olayın sadece köprü açılışından ibaret olmadığı; "Ümit" adını verdikleri bu köprü ile, birbirinden ayrı kalan insanların hasretlerinin giderileceği, Türk ulusunun iki ailesinin kucaklaşacağı vurgulanmıştır. (Salmanlı, 2007, s. 21). Bu bağlamda "Ümit Köprüsü" açılışının büyük önem arz ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Muttalibov Cumhurbaşkanlığı döneminde, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de ayrıntılı bir şekilde değinileceği üzere, Ermeniler Karabağ'da yaşayan Azerbaycan Türklerini topraklarından çıkarmış ve Azerbaycan Türklerine karşı büyük katliamlar gerçekleştirmeye başlamıştır. Muttalibov dönemi Azerbaycan'ın iç ve dış sorunlarına çözüm bulunamayan bir dönem olmuştur. Çünkü bu dönemde Azerbaycan bağımsız bir devlet gibi değil, Rusya'nın bir vilayeti gibi yönetilmeye devam edilmiştir. (Veliyev C. , 2012, s. 35).

Dönemin Cumhurbaşkanı Muttalibov'un çaresiz ve bağımsızlıktan uzak yönetim anlayışı Azerbaycan kamuoyunda ciddi tepkiler yükselmeye başlamıştır. Bu tepkiler Azerbaycan halkını da harekete geçirmiştir. 1992'nin Mart ayında Azerbaycan Türkçülerinin başını çektiği muhalefet hareketiyle Ayaz Muttalibov istifa etmek zorunda bırakılmış, boşalan Cumhurbaşkanlığı makamını vekâleten Meclis Başkanı olan Yakup Memmedov doldurmuştur.

1.3. Ebulfeyz Elçibey Dönemi

Bağımsızlık sonrası yaşanan olumsuz gelişmelerin ardından 7 Haziran 1992’de Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleşmiştir. Yapılan seçimin ardından, oyların % 59,4’ünü alarak Cumhurbaşkanlığı makamına oturmaya hak kazanan, Azerbaycan’ın bağımsızlığına giden süreçte önemli bir misyonu üstlenen AHC lideri Ebulfeyz Elçibey olmuştur. (Alkan, 2010, s. 57). Cumhurbaşkanı seçilen Elçibey ilk resmi ziyaret için 24-27 Haziran 1992’de Türkiye’nin yolunu tutmuştur. (Er, 2010, s. 84). Kendisini “Atatürk’ün Askeri” olarak tanımlayan Elçibey dış politikası Türkiye merkezli ve Batı’yla ilişkilerini geliştiren bir konseptte oturtmaya çalışmıştır.

Bu dönemde Türkiye-Azerbaycan arasındaki bazı olumsuz gelişmeler de yaşanmamış değildir. Örneğin, Kasım 1992’de Türkiye’nin Ermenistan’a buğday satışı yapmak istemesi, elektrik satışı için ise bir enerji anlaşmasının imzalanması Azerbaycan tarafından Ermenistan’a açık bir destek olarak yorumlanmıştır. (Ergün, 2007, s. 257). Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dönemin hayal kırıklığı yaratan bir diğer önemli gelişmesi ise, Nisan 1993’te Ermenilerin Kelbecer’i işgal etmesinin ardından bölgedeki sivil halkın taşınması için Türkiye’den helikopter talep eden Azerbaycan’ın bu talebinin karşılanmaması neticesinde yaşanmıştır. Türkiye bu talebi çatışmaya doğrudan müdahale anlamına geleceği için geri çevirdiğini beyan etmiştir. (Cafersoy, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası: Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü, 2001, s. 129). Kelbecer’in işgalinin ardından Turgut Özal’ın Azerbaycan’ı ziyareti Azerbaycan kamuoyunda büyük memnuniyet yaratmıştır ve geçmiş kırılganlıkları gidermiştir denilebilir.

Elçibey dönemi için “millileşme dönemi” yorumları yapılmıştır. Bu yorumların temel dayanak noktasını da Rus birliklerinin Azerbaycan’dan çıkarılması ve milli bir ordu oluşturulması çabaları oluşturmuştur. Türkiye’nin desteğini ardına alan Elçibey, Türkiye’den gelen askeri ve teknik destek ile askeri teşkilatlanmaya önem vermiştir. (Er, 2010, s. 84-85). Elçibey ülkedeki Rus etkisini ortadan kaldırmak için birtakım önemli adımlar atmış bu bağlamda; şehir, köy, kasaba ve diğer yer adlarının yerine bu yerlere Azerbaycan’ın önde gelen kişilerinin adları verilmiş, Azerbaycan’ın para birimi olarak manat kullanılmaya başlanmış, Türkçe Azerbaycan’ın resmi dili kabul edilmiş, eğitim ve öğretim hayatının Latin alfabesiyle devam ettirilmesi kararları alınmıştır.

Azerbaycan'ı Rus etkisinden çıkarmayı amaçlayan ve bu doğrultuda iç politikasını belirleyen Elçibey'in dış politikasını da aynı ilke üzerine inşa ettiği görülmüştür. Elçibey'in dış politikası için öncelikli olarak Türkiye'yle ardından da Batı'yla bütünleşme temelleri üzerine kurulmuştur diyebiliriz. Bölgesel bir güç olan İran konusundaki görüşleri de Türk Milliyetçiliği perspektifinde okunabilir. Elçibey'e göre; baskı üzerine kurulmuş olan İran rejimi çökecektir, İran'ın Güney Azerbaycan olarak bilinen bölgesiyle mutlaka birleşmelidir ve bu adımın devamında da Türkiye ile birlikte bir konfederasyon tipi birlik kurulmalıdır. (Arslan, 2000). Azerbaycan ve Türk Dünyası açısından olumlu görülen bu faaliyetlerine rağmen Elçibey iktidarı çok kısa süreli olmuştur.

Elçibey döneminin kısa sürmesi; Sovyet mirası yolsuzlukların ortadan kaldırılmamasına, Karabağ'ın işgalinin sona erdirilememesine ve Türkiye'ye bağlanan umutların boşa çıkmasına bağlanmıştır. (Er, 2010, s. 82-90) Neticede Halk Cephesi dönemi, Moskova yönetiminin desteklediği bir darbe teşebbüsüyle son bulmuştur. (Cabbarlı & Abdullayeva, Ocak-Haziran 2008, s. 87). Bu darbe girişimine giden sürecin fitili, Ruslarla birlikte hareket ettiğini düşündüğü ve merkezin emirlerini hiçe saydığı Albay Suret Huseyinov'un komutanlığını yaptığı Gence bölgesindeki garnizonu silahsızlandırma kararıyla Mayıs 1993'te ateşlenmiştir. Gence'deki garnizonun komutanı olarak görev yapan Huseyinov, Elçibey'in emirlerini dinlemeyerek isyan çıkarmıştır. Elçibey yönetimi Huseyinov'a bölgedeki görevinden alındığı bildirilmiştir. Huseyinov'u cesaretlendiren gelişme Rusların Azerbaycan sınırlarını terk ederken Azerbaycan'ın ordusuna bırakması gereken silahları Huseyinov'a bırakması olmuştur. Huseyinov Rus desteğinin verdiği cesaretle görevden alınmanın verdiği intikam duygusunu birleştirmiş ve ayaklanarak Bakü'ye istikametinde harekete etmiştir. Huseyinov isyanına Elçibey'e muhalif gruplarda destek verince isyan tahmin edilmeyen boyutlara ulaşmıştır. Elçibey ülkesinde oluşabilecek kaos ortamını engellemek amacıyla geri adım atarak Haydar Aliyev'i göreve çağırmıştır. Elçibey'in "kardeş kanının dökülmesini" istemediği yönündeki düşünceleri kapsamında kendi isteğiyle Nahçıvan'a çekildiği belirtilmektedir. (Elçibey, 31 Ekim 1997'ye kadar Nahçıvan'da Keleki'de kalarak hayatını devam ettirmiştir.) Elçibey'in Bakü'den ayrılmasının ardından, Parlamento kararıyla cumhurbaşkanlığı yetkileri alınmış ve alınan bu karar referandum ile de onaylanmıştır. (Şimşir, 2011, s. 736).

Elçibey başarılı bir devlet adamı olarak tarihe geçmiştir. SSCB'yi ve Moskova'yı çok iyi bilen Elçibey, kuvvetle Rus düşünce sistemini çözmüş, iktidara gelirse neler yaşanabileceği konusunda kafa yormuş ve planlamalar yapmış bir lider olarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla da ne yaparsa yapsın Moskova'nın onu "cezalandıracağını" bilerek hareket etmiştir. Bu sebeple de iktidarda kalacağı süre zarfında "en kısa zamanda en fazla iş" olarak neler yapılabileceğine önceden karar vermiştir demek yanlış olmayacaktır. Bunca diplomatik çabaya, dış desteğe rağmen Gürcistan'da Rus üslerinin varlığı hala sürmektedir. Oysa Elçibey, bir yıl içinde, henüz Sovyet birlikleri Almanya'dan bile çekilmemişken, Rus ordusunu Azerbaycan'dan çıkarmayı başarmıştır. (Salmanlı, 2007, s. 31).

Elçibey'in dış politikasında Türkiye için sarf ettiği sözler, Azerbaycan dış politikasında Türkiye'yi konumlandığı yeri görmek ve yalnızca romantik yaklaşımlarla hareket etmediğini ortaya koyma açısından önemlidir. Bu bağlamda Elçibey'in şu sözlerine yer vermek yerinde olacaktır: "Bizim dostumuz kim? Elbette herkesten önce kardeş Türkiye'dir. Tarihsel olarak da bu böyledir. Biz bir millet iki devletiz. Bu yüzden Türkiye Avrupa'ya çıkmak için bir taşıyıcı ve numune, Avrupa ile yakınlaşma yolu ve köprüdür." (Cafersoy, 2001, s. 123) Elçibey'in bu sözünden hareketle bir yorum yapılacak olursa, Elçibey döneminde Türkiye'nin, Azerbaycan'ın Batı ile entegrasyonu ve Batılı kurumların ve modellerin Azerbaycan'a girmesinde bir taşıyıcı ve aracı rol üstlendiği görülmüştür. (Ergün, 2007, s. 248).

Elçibey iktidarı döneminde Türk Milliyetçisi motiflerin kullanılması, Türk Milliyetçiliği vurgusunun öne çıkması, Türkiye'nin model alınması ve Türkiye'nin dış politikanın başköşesinde yer alacağı söylemleri, Elçibey'in "Turancı" olarak nitelendirilmesine zemin hazırlamıştır. (Ergün, 2007, s. 248).

Elçibey döneminin bir diğer öne çıkan vurgusu, Güney Azerbaycan Türkleri konusundaki görüşleri olmuştur. Elçibey Güney ve Kuzey Azerbaycan olarak bölünen bu iki bölgenin "Bütün Azerbaycan" olarak birleştirilmesi konusundaki fikirleriyle başta İran olmak üzere tüm dikkatleri üzerine çekmiştir. (İbrahimli, 2001, s. 1-2).

1.4. Haydar Aliyev Dönemi

Ekim 1993'te iktidara gelen Haydar Aliyev ilk olarak Moskova-Bakü arasında bozulan ilişkileri düzeltmeyi amaçlamış ve bu bağlamda gerçekleştirdiği Moskova ziyaretinde Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nin devamı şeklinde yorumlanan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'na girmesi gerektiğini dile getirmiştir. (Alkan, 2010, s. 61). Aliyev, Batılı şirketlerle yürütülen enerji görüşmelerini askıya alarak Rusya'ya bir mesaj vermeyi amaçlamış, aynı zamanda Batılı şirketleri de kaybetmemek adına politik bir hamle ile onlara ileri bir tarihe anlaşma sözü vermiştir. Rusya ile geliştirmeyi planladığı ikili ilişkiler ile Rusya'nın Ermeniler'e verdiği desteği azaltmayı hedefleyen Aliyev'in bu düşüncesinde başarılı olamamıştır. Çünkü Ruslar bölgedeki arka bahçesi konumundaki Ermenilere verdiği desteği sürdürmeye devam etmiştir. Aliyev'in bu yanlısı onun hem bölgesel hem de küresel güçleri dengelemesi gerektiği düşüncesine yönlendirmiştir. Bu bağlamda Aliyev, Rusya karşısında Batı'yla ve ABD'yle ilişkileri geliştirmeyi, İran'a karşı da Türkiye'yle ilişkilerini ilerletmeyi hedefleyerek bir **denge politikası** oluşturmuştur. (Cabbarlı & Abdullayeva, Ocak-Haziran 2008, s. 92). Çok yönlü dış politika çizgisiyle denge politikasını başarıya ulaştıran Aliyev'in uluslararası ilişkiler açısından neticelendiremediği konu Ermenilerin işgal ettiği Azerbaycan topraklarının kurtarılması ve Karabağ'ın durumudur. Ermeni işgali altındaki topraklar ve Karabağ hususunda Aliyev Ruslar'ın Ermeniler'e desteğini kesmesini sağlayamadığı gibi, Batı dünyasının ve ABD'nin Ermeniler'e işgali sona erdirmesi gerektiği konusunda tepki göstermesini de sağlayamamıştır. (Alkan, 2010, s. 63-64).

Haydar Aliyev'in dış politika yaklaşımına bakıldığında, Aliyev'in Türkiye'yi Elçibey yanlısı olarak gördüğünü ve bu doğrultuda hareket ettiğini söylemek mümkündür. Buna karşılık Türkiye, ilişkileri geliştirmek için çaba harcamış, ancak Türkiye'nin çabaları Aliyev'in olumsuz tutumu nedeniyle belirli bir süre boşa çıkmıştır. Denilbilir ki Türkiye Aliyev döneminin özellikle başlarında, Azerbaycan dış politikasında Elçibey döneminde sahip olduğu öncelikli konseptini kaybetmiş, Türkiye'nin yerini Aliyev dönemiyle birlikte Rusya almıştır. Buna bağlı olarak, Aliyev iktidarı döneminde Elçibey'in imzaladığı anlaşmalar askıya alınmış, Türk vatandaşları vize uygulamasına tabi tutulmuş, Azerbaycan'da görev alan 1600 dolaylarındaki Türkiye'den giden askeri danışmanların görevleri sona erdirilmiştir. (Salmanlı, 2007, s. 35). Aliyev, Azerbaycan'ı

Rus etkisinden uzaklaştırma politikasına kızgın olan Rusya'nın yatıştırılması gerektiğini düşünerek bu doğrultuda hareket etmiş ve Rusya'ya karşı müsamahalı bir çizgi benimsenmiştir. Bu dönemde verilen tavizlerle Rusya'nın baskılarını azaltmak hedeflenmiştir. (Cafersoy, Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye Azerbaycan Türkiye İlişkileri, 1999-2000, s. 22). Ancak bu tavizlerin, Rusların Azerbaycan'a yaklaşımında bir değişikliğe neden olduğunu söylemek güçtür. (Veliyev C. , 2012, s. 36). Ruslar bölgenin elinden çıkmasını kabul etmeyerek yeniden kendine bağlanması için Ermenileri etkin şekilde kullanma yoluna gitmiştir. Aliyev, iktidarının ilk yıllarında Rusya'nın Azerbaycan bakışını yumuşatacak hamleler yapılmakla birlikte, Rusların yeniden Azerbaycan topraklarında üs kurmasının ve Rus askerlerinin ülke sınırları içerisine konuşlandırılmasının önüne geçilmiştir. (Aydın, 2005, s. 405).

Yaşanan bu gelişmeler karşısında Türkiye, Rusların Azerbaycan üzerindeki baskısını hafifletmek amacıyla Azerbaycan'a yakın söylemler geliştirmiş ve Azerbaycan'a yalnız olmadığını hissettirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda Haydar Aliyev, 8 Eylül 1993 tarihinde ziyaret amacıyla Rusya'da bulunan dönemin Başbakanı Tansu Çiller ile Türkiye Büyükelçiliği'nde bir araya gelmiştir. Görüşme sonrası yapılan açıklamada Çiller, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesine seyirci kalamayacağını, kardeş ülke olarak görülen Azerbaycan'a bu konuda her türlü yardımı yapacağını ve Rusya ile işbirliği konusunda her türlü adımı atmaya karar verdiğini açıklamıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'ın Rus eksenine kaydığı yönündeki endişeleri Aliyev'in Türkiye'ye yakın söylemleriyle giderilememiş ve bu endişeler Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hasan Hasanov'un 1993 yılının Kasım ayında Ankara'ya yaptığı özel bir ziyaret sırasında aktarılmıştır. Bu arada Türkiye'nin Azerbaycan yönetimine desteği de devam ettirilmiş ve Türkiye, her fırsatta Azerbaycan'ın yanında olduğunu vurgulamıştır. Aliyev, Şubat 1994 tarihinde gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti esnasında yakın dostu ve Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Demirel'le birlikte 10 yıl süreli bir dostluk ve işbirliği anlaşmasının yanında ticaret, yatırım, bilimsel ve kültürel işbirliğini öngören 15 anlaşmayı da imzalayarak Rusya karşısında Türkiye ile ilişkilerini geliştirip bir denge oluşturmayı hedeflediğini ortaya koymuştur. Aliyev bu ziyareti sırasında, "bir millet, iki devlet" sloganını kullanmış ve Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin giderek artacağını ifade etmiştir. (Aslanlı & Hasanov, 2005, s. 141-147).

14 Nisan 1996'da, dönemin Türkiye Başbakanı Mesut Yılmaz, resmi bir ziyaret için Azerbaycan'a giderek Haydar Aliyev ile bir görüşme yapmış ve Azerbaycan'a karşı saldırgan ve işgalci politikalar benimseyen Ermenistan ile Türkiye arasında yer alan Alican Sınır Kapısı'nın, Ermenilerin işgal ettiği Azerbaycan topraklarındaki işgalin sona ermesi ve Ermenilerin çekilmediği müddetçe açılmayacağı güvencesi vermiştir. (Milliyet, "Bakü'ye Güvence", 1996).

Azerbaycan ve Türkiye arasında 5 Mayıs 1997 tarihinde “Stratejik Ortaklık Deklarasyonu” ve bir takım ikili anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmaların öne çıkan başlıklarına bakıldığında, Hazar'dan çıkan Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden Avrupa pazarına ulaşması, Karabağ işgali ile ilgili Ermenistan'ın sert bir dille kınanması, Ermeniler'in işgal bölgesini boşaltması ve Türkiye'den Ermenistan'a herhangi bir malın gitmesine izin verilmemesi gibi hususlar gündeme gelmiştir. (Milliyet, "Demirelden Aliyev'e Markaj", 1997).

Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkiler yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi iki ülke resmi temsilcilerinin sürekli ziyaretleri ile devam etmiş, ilişkiler güçlendirilmeye çalışılırken Haydar Aliyev ile Süleyman Demirel arasındaki yakın dostluk bu çalışmalara hız katmıştır. Denilebilir ki; *“Demirel ile Aliyev arasındaki karşılıklı güven ve dostluk, iki ülke ilişkilerini ‘liderler arası kişisel ilişki’ düzeyinden ‘devletler arası kurumsal ilişkiler’ düzeyine taşımıştır.”* (Çelikpala, 2013, s. 276).

Aliyev döneminde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde önemli adımlar atılsa da asıl önemli adımın enerji alanında atıldığını söylemek doğru olacaktır. Azerbaycan, Türkiye'nin enerji anlaşmalarında bir “köprü” olmasını sağlayacak adımlar atarak, Azerbaycan petrollerinin Türkiye üzerinden Batı'ya ulaşması doğrultusunda bir politika benimsemiştir. (Cafersoy, Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan, 2011, s. 43-44)

Haydar Aliyev'in Türkiye'ye yönelik politikaları ile Elçibey döneminin politikaları karşılaştırıldığında; Aliyev'in, Elçibey gibi Türkiye'ye büyük ve özel bir önem atfetmediği ve dış politikasını tamamen küresel ve bölgesel dengeler üzerine kurguladığını söylemek yanlış olmayacaktır. (Kalafat & Aslanlı, 2006, s. 413).

Netice itibariyle Haydar Aliyev dönemi Azerbaycan dış politikasının kurumsallaşması ve dengeye oturtulması çabalarıyla geçmiştir. Aliyev'in dış politika çizgisi hedeflediği

politikalar bağlamında başarılı olarak değerlendirilmiştir. (Cafersoy, Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan, 2011, s. 48)

2003'te yaşamını yitiren, gerek iç politikada gerekse de dış politikada dengeyi sağlayarak iktidarını sürdürme konusunda başarıyı yakalayan Haydar Aliyev, siyasi miras olarak Yeni Azerbaycan Partisi (YAP)'ı ve iktidarı oğlu İlham Aliyev'e devretmiştir. Oğul İlham Aliyev 2003'te babasından devraldığı YAP'ı iktidarda tutmayı bilmiş, ülke yönetimindeki istikrarı sürdürerek dış ilişkilerini denge politikası çerçevesinde yürütmeyi hedeflemiştir. Çok yönlü diplomasiyi benimseyen İlham Aliyev Batı'yla olan ilişkileri daha ileri boyutlara taşımış, geliştirdiği enerji anlaşmalarıyla ülke ekonomisini ayakta tutmayı başarmıştır. İlham Aliyev döneminde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin genel çerçevesini; iki ülke arasındaki stratejik işbirliğinin ilk olarak ticaret ve enerji konusunda geliştirilmesi, Karabağ'ın işgali meselesini uluslararası hukuka uygun biçimde barışçıl yollarla başta Türkiye olmak üzere uluslararası aktörlerin de desteğini alarak çözülmesi gerekliliği ve iki ülke ilişkilerinin tüm alanlarda işbirliği imkânlarının geliştirilmesi için faaliyetlerin artırılması olarak özetlemek yerinde olacaktır. (Çelikpala, 2013, s. 276).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN SİYASİ BOYUTU: 2003- 2013 DÖNEMİ

2.1. Türk Dış Politikası'nın Temel Parametreleri

Türk dış politikası için genel bir değerlendirme yaparak başlamak gerekirse, Cumhuriyet dönemi içerisinde dönemsel farklılıklarla karşılaşılsa da Türk dış politikasının belli amaçlar ve kavramlar üzerinde şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda Türk dış politikasının temelini mevcut sınırların korunması -bu statükoculuk olarak kabul edilmiştir- ve Batı ile yakınlaşma politikası oluşturmuştur diyebiliriz. Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika temellerinin oluşmasını etkileyen faktörler ayrı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan büyük toprak kayıpları ve Dünya Savaşları'nın etkili olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır.

İki kutuplu dünya sistemi arasına sıkışan ve bulunduğu konum itibarıyla bu sisteme ayak uydurmak zorunda olan Türkiye, Soğuk Savaş'ın bitmesine kadar genel anlamda barışçıl ve mevcut durumu korumaya yönelik dış politika çizgisini devam ettirmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni dünya düzeninde, tarihsel ve kültürel bağlarını kullanarak Kafkaslarda ve Türkistan'da etkili olmak isteyen Türkiye bu yeni sisteme hazırlıksız yakalanmıştır ve başarılı olamamıştır. Türkiye'nin bu dönemde daha önce komşularıyla yaşadığı sorunlarına yenileri eklenmiş ve gerçekleştirmek istediği dış politika atılımını bir türlü gerçekleştirememiştir.

Türkiye'de 2002 yılının Kasım ayında gerçekleşen seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi(AKP) tek başına iktidara hakim olmuş ve hem iç politika açısından hem de dış politika açısından Türkiye yeni bir sayfa açmıştır. AKP döneminin dış politika mimarı ise danışmanlık ve Dışişleri Bakanlığı'ndan sonra Başbakanlık'a uzanan Ahmet

Davutoğlu olmuştur. AKP dönemi dış politikası ve Davutoğlu dönemi dış politikası ifadeleri zaman zaman birbirinin yerine kullanılmıştır. Davutoğlu ile birlikte Türkiye'nin dış politikadaki yaşadığı değişim, hedeflerin ve söylemin farklılaşması olarak yorumlanmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin hedefi, bölgesel ve küresel güç olma iddiasıyla aktif bir dış politika olmuştur. Bu bağlamda Ahmet Davutoğlu'nun ortaya koyduğu bazı yeni kavramlara ayrıntıya girilmeden değinilecek ve Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini ilgilendiren “komşularla sıfır sorun” ilkesine bir parantez açılacaktır.

Davutoğlu'nun Türk dış politikasını anlama, anlamlandırma ve yönlendirme amacıyla ortaya koyduğu, bu bağlamda kullandığı/kullanacağı temel ilke ve kavramlara yer verdiği eseri “Stratejik Derinlik” adlı kitabı olmuştur. Stratejik Derinlik'te ortaya konulan ve Türk dış politikasının önemli bir teorik altyapı olarak değerlendirilen temel ilkelere derinliğe inilmeden değinmek faydalı olacaktır.

Stratejik Zihniyet: Ahmet Davutoğlu'na göre; *“bir toplumun stratejik zihniyeti; içinde kültürel, psikolojik, dini ve sosyal değer dünyasını da barındıran tarihi birikim ile bu birikimin oluştuğu ve yansıdığı coğrafi hayat alanının ortak ürünü olan bir bilincin, o toplumun dünya üzerindeki yerine bakış tarzını belirlemesinin ürünüdür. Bu açıdan bakıldığında, zihniyet ile strateji arasındaki ilişki, coğrafi verilere dayalı mekan algılaması ile tarih bilincine dayalı zaman algılamasının kesişim alanında ortaya çıkar.”* (Davutoğlu, 2009, s.29) Davutoğlu bu kavram ile; jeopolitik konumun, toplumsal, siyasal ve kültürel yapının dış politika üzerindeki etkisine vurgu yapmıştır.

Merkez Ülke: Bu kavramsallaştırma, Türkiye hakkında uzun yıllardır farklı görüşlerin ortaya atıldığı ve tartışmalarının halen devam ettiği bazı ikilemleri ortadan kaldırmaya yönelik bir adım olarak yorumlanmıştır. Türkiye'nin jeopolitik olarak Doğu'da mı yoksa Batı'da mı olduğu, yine benzer şekilde kültürel anlamda Asyalı mı yoksa Avrupalı mı olduğu tartışmaları, Türk dış politikasının yıllardır süregelen ve neticelendirilemeyen tartışmalarından bazılarıdır. Bu ikilemi aşmak adına, köprü ülke, kavşak ülke, sınır ülke ve Avrasya ülkesi gibi çok farklı tanımlamalar ileri sürülmüştür. Davutoğlu da bu konuda “merkez ülke” tanımlaması üzerine bir görüş beyan etmiştir. Merkez ülke, jeopolitik bir tanımlama olduğu gibi aynı zamanda tarihsel bir tanımlama şeklinde de yorumlanmıştır. (Davutoğlu, 2004, Radikal Gazetesi)

Pro-Aktif Dış Politika: Bu kavram da Türk dış politikasında değişimi yansıtan ve geleneksel dış politikadaki edilgen ülke rolüne eleştirel bir yaklaşımla ortaya çıkmış ve dış politikadaki yeni hareketliliğin birçok unsurunu içinde barındıran bir kavramdır. Pro-aktif dış politika ilkesi Türk dış politikasında yeni yönelimleri ve hamleleri yansıtan bir adlandırmadır. Bu ilke çerçevesinde uluslararası örgütlerde etkinlik, bölgesel krizlerde ve çatışmalarda arabuluculuk, bölgesel kalkınma yardımları, ritmik diplomasi ve bölgesel maksimum işbirliği adımlarının atılması hedeflenmiştir. (Aras, SETA, s.9)

Çok Yönlü ve Çok Boyutlu Dış Politika: Bu ilke de Türk dış politikasına yeni giren ve Davutoğlu dönemini yansıtan önemli bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım hem dış politikadaki ülkeler ve bölgeler bağlamında çeşitliliği yansıtırken hem de dış politikanın girebileceği kanallar ve kullanabileceği araçlar bağlamında çeşitliliği yansıtmaktadır. Çok boyutlu dış politika ile bir ülke ya da bölgeyle hem siyasi hem ekonomik hem de kültürel ilişkilerin kurulmasının gerekliliği ortaya koyulmaktadır. Önemli olan da bu ilişkilerin hepsini aynı anda uyum içinde götürebilmektir ki, Davutoğlu'na göre bu başarılabilir ve başarılmıştır. (Davutoğlu, 2004, Radikal Gazetesi)

Komşularla Sıfır Sorun: Komşularla sıfır sorun politikası pro-aktif dış politikanın bir parçası olarak değerlendirilebilir. Ancak Davutoğlu döneminde dış politikanın en fazla ön plana çıkan ve en çok tartışılan konularından biri olmuştur. Komşularla sıfır sorun hedefi dış politikanın teorik ve pratiğinde birçok tartışmayı da beraberinde getiren bir söylem ve politika olmuştur. Komşularla sıfır sorun hedefi kısa vadede ulaşılabilecek bir hedef olmadığı gibi yalnızca iki ülke ilişkilerine indirgenemeyecek kadar da çok boyutludur. Fakat bu hedefe ulaşmak adına komşularla ilişkilerinde Türkiye, önemli adımlar atmıştır. Bununla birlikte komşularla sıfır sorun hedefine hem teorik olarak hem de pratik olarak birçok eleştiri yöneltilmiştir. Ayrıca “Komşularla Sıfır Sorun” politikası yeni bir dış politika hedefi olarak sunulsa da Türkiye Cumhuriyeti tarihinin genel “statükocu” yaklaşımından farksız da değildir. Mevcut sınırları korumayı ve yakın çevresiyle barış içinde ilişkiler yürütmeyi hedefleyen bu ilke, Atatürk'ün “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesinin güncellenmiş bir hali olarak yorumlanmıştır.

“Komşularla Sıfır Sorun” ilkesi/hedefi, Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki ilişkilerini ve çalışmanın konusunu teşkil eden Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini birincil dereceden

ilgilendiren dış politika ilkesi olması sebebiyle çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde de sıkça kullanılacaktır.

Dış Politikada Ölçek Büyütme: Ölçek büyütme, Türkiye'nin dış politikadaki etki alanının yakın kara havzasından yakın kıta havzasına doğru genişletme politikası olarak özetlenebilir. Ancak bu politika sadece coğrafi olarak etki alanını genişletme politikası değil aynı zamanda etki alanının ekonomik ve sosyo-kültürel boyutlarda da oluşturulmasını hedeflemektedir. Davutoğlu'nun dış politikada ortaya koyduğu ilkeler birbirini tamamlayıcı bir nitelikte olmakla birlikte, başarılı bir şekilde uygulandığında dış politikadaki ölçek büyütme hedefini gerçekleştirecektir. (Davutoğlu, 2011, s.277)

Netice itibariyle, Türk dış politikasında 2003 ile birlikte yeni bir dönem başlamıştır. Türkiye'deki siyasi iktidarın değişmesiyle birlikte başlayan bu değişim Türkiye'nin genel dış politikasını etkilediği gibi, buna bağlı olarak bölgesel politikaları ve ikili ilişkileri de etkilemiştir diyebiliriz. Bu bağlamda, daha önce de vurgulandığı gibi, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini etkileyen en temel ilke Türkiye'nin yakın kara havzasında nüfuz sağlama çalışmalarına zemin hazırlayan “komşularla sıfır sorun” olmuştur. Davutoğlu döneminin en çok eleştirildiği noktalardan birini oluşturan bu ilke doğrultusunda, çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi çabaları ve başarısızlıkla sonuçlanan bu adımın Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine yansımalarına yer verilmiştir.

2.2. Jeopolitik Değerlendirmeler Işığında Türkiye ve Azerbaycan'ın Stratejik Önemi

Güney Kafkasya, coğrafi konumu itibariyle dünyanın stratejik önem arz eden bir bölgesidir. Asya ve Avrupa kıtaları arasında çok stratejik bir geçiş noktası olarak bilinen bu bölge, yalnızca bir köprü niteliğiyle değil aynı zamanda önemli bir su koridoru ve sahip olduğu enerji kaynakları bakımından da vazgeçilmez bir alan olarak yorumlanmıştır. (Mütercimler, 1993, s. 35).

Güney Kafkasya genel değerlendirmeleri arasında çalışmanın temel konusu olan Azerbaycan özeline geçiş yapıldığında, Azerbaycan'ın Türkiye açısından önemini güzel

bir ifadeyle Muzaffer Özdağ özetlemiştir. Özdağ’a göre: “Azerbaycan; eski dünyanın merkezi/kalpgahı konumunda ve kıtasal genişlikte bir coğrafya özelliğiyle, barındırdığı yoğun Türk nüfusuyla, süreklilik arz eden Türk dil ve kültürünün hâkimiyet alanı olarak, Türk vatanı olma özelliğini korumaktadır. Dünya Türklüğünün yaklaşık %80’i kesintisiz bir bütün teşkil eden Türkiye-Azerbaycan-Türkistan coğrafyalarında yaşamaktadır. Türkiye ve Türkistan, Türklüğün iki güçlü kanadı; Azerbaycan, bu iki sahayı birleştirip bütünleştiren kutsal bir köprü, kırılmaz bir menteşedir.” (Özdağ, 2003, s. 295).

“Güney Kafkasya, Anadolu coğrafyasının bir uzantısı ve tamamlayıcısıdır.” (İlhan, 1999, s. 100). Soğuk Savaş sonrası Türkiye’nin Güney Kafkasya politikalarında en önemli ülke, “kardeş” olarak nitelendirilen ve “stratejik ortak” kabul edilen Azerbaycan olmuştur. Bölgenin diğer önemli ülkesi olan Gürcistan, enerji güzergâhlarında bulunması ve Azerbaycan ile iyi ilişkiler geliştirmesi sebebiyle Türkiye için de önem bir öneme sahiptir. Güney Kafkasya’nın üçüncü önemli ülkesi ise Ermenistan’dır. Ermenistan Türkiye’nin Kafkaslarda diplomatik ilişkilerinin olmadığı tek ülke özelliğini muhafaza etmektedir. (Demirağ, 2011, s. 93)

Kafkasya genelde Türk-Rus rekabetinin bölgesel odak noktası olarak kabul edilmiştir. Bu bölge Rusya açısından geleneksel olarak güvenlik ve ekonomik anlamda hayati önem taşıyan çıkarları bünyesinde barındırmaktadır. Rusya’nın 1991’de Güney Kafkasya’da çekilmesi, diğer güçlerin (küresel olarak ABD, bölgesel olarak Türkiye ve İran kastedilmiştir) bölgedeki güç boşluğunu dolduracağı endişelerini de beraberinde getirmiş ve Rus yöneticileri arasında bir güvenlik sendromuna yol açarak, Rus güvenliğine karşı yıkıcı bir darbe olabileceği şeklinde algılanmıştır. (Sezer, 2002, s. 245).

Kafkasya’da Türkiye ve Azerbaycan’ın stratejik önemi üzerine yapılan jeopolitik değerlendirmelere Soğuk Savaş döneminin iki süper gücü olan Türkiye’nin müttefiki kabul edilen ABD ve bölgede Türkiye ve Azerbaycan’ın karşısında yer alan Rusya perspektiflerinden bakmak, konunun anlaşılabilirliğini kolaylaştıracaktır. Bu bağlamda Aleksandr Dugin’in “Rus Jeopolitiği – Avrasyacı Yaklaşım” eseri ile Zbigniew Brzezinski’nin “Büyük Satranç Tahtası” isimli kitabı büyük önem arz etmiştir.

Rus jeopolitikçilerin içerisinde öne çıkan, düşünceleriyle Rusya'ya yeni ufuklar açan ve görüşleri ağırlıklı olarak kabul edilen bir isim olarak Aleksandr Dugin'in "Rus Jeopolitiği – Avrasyacı Yaklaşım" eserinden faydalanılarak yazılan bu paragrafta, Rus Avrasyacılığı ve Rusya'nın yeniden bir süper güç olma ideali üzerinden Türkiye ve Azerbaycan dengeleri değerlendirilmiştir. (Dugin, 2003). Aynı bir çalışma konusu olan Dugin'in Rus Jeopolitiği'ne göre iki jeopolitik akımın varlığından söz edilmektedir. Birincisi "Atlantikçilik" ikincisi ise "Avrasyacılık"tır. İki akımın karşılaştırılmasında ise özet olarak; Atlantikçilik deniz gücünün üstünlüğünü savunurken Avrasyacılık kara gücünün hakim olmasını isteyen görüşü temsil etmektedir. Atlantikçilikte dünya üzerinde hegemonyanın, bireyselliğin, ekonomik liberalizmin, Protestan usulü demokrasinin öncelikli olduğu vurgulanırken; Avrasyacılıkta ise otoriterlik, hiyerarşi, beşeri ve bireysel çıkarların üstünde toplumcu ulus devlet ilkelerini öne çıkaran anlayış üzerinde durulmuştur. (Tezkan, 2005, s. 53)

Dugin'in Rus Avrasyacılığı olarak ortaya koyduğu düşünce sisteminde bir Avrasya ülkesi olan Türkiye'nin yeri yoktur. Ruslara göre Türkiye, Atlantikçi kampın bir üyesidir ve bu özelliği ile Avrasyacılığın karşısında yer almıştır. Dugin'e göre Türkiye ve Suudi Arabistan, Atlantikçilerin Asya'daki nüfuz ajanlarıdır. Suudi Arabistan'ın Türkçe konuşan ülkelerdeki etkinliği sınırlı olsa da Türkiye'nin durumu Suudi Arabistan'dan çok farklıdır. (Taşar & Tezkan, 2013, s. 449).

Ermenistan örneği, Rus Jeopolitiği'nin Türkiye karşısındaki tutumunu ortaya koyma açısından büyük önem taşır. Ermenistan, Türkiye'den Azerbaycan'a ve Orta Asya'ya giden yol üzerinde önemli bir coğrafi konumda bulunmaktadır. Bu konumuyla Ermenistan, Moskova-Tahran ekseninde bu iki ülkeyi birbirine eklemlerken diğer taraftan da Türkiye'nin Orta Asya bağlantısını kesmektedir. Bu bakımdan Ermenistan Rusya için stratejik bir üs özelliğine sahiptir. Ayrıca Ermenistan, Rusya'nın güney bölgesinden açılması için çok önemli bir kapı vazifesi de görmektedir. Dugin'in ifadelerine göre Ermenilerin Türkiye karşısındaki tarihsel iddiaları ve Kürtlerle etnik ve dilsel yakınlığı kullanılarak, Türkiye'nin de içinde bulunduğu jeopolitik yaklaşımlar tahrik edilebilir. (Dugin, 2003, s. 76-79 ve 180).

Dugin'e göre; Avrasya projesinin en önemli hususu, Türkiye'nin bu bölgeye yönelik her türlü nüfuz girişiminin engellenmesi ve her türlü Turancı bütünleşme hareketinin önüne

set çekilmesi gerekliliğidir. Zira Turancı düşünce sistemi, jeopolitik Avrasyacılığın karşı tezidir. Bu görüşten hareketle; Türkiye'ye ve Pan-Turanist tüm yaklaşımlara karşı savaş açılması ve bu düşünceler karşısında İran'ın kullanılması kaçınılmaz görülmüştür. Ayrıca Türk yurtlarında her türlü yerel ve özerk eğilimleri ayrıştırma amacıyla desteklemek ve klanlar, boylar, uluslar arasındaki geçimsizliği şiddetlendirmek için elden gelen her şey yapılmalıdır. (Taşar & Tezkan, 2013, s. 450)

Bir diğer önemli jeopolitik teori olan Brzezinski, "Büyük Satranç Tahtası" isimli kitabıyla ortaya koyduğu Amerikan Jeopolitiği teorisinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla dünya üzerindeki tek süper güç olarak ABD'nin kaldığını belirtmiştir. Brzezinski'ye göre, ABD'nin ana jeopolitik ödülünün Avrasya olduğunu vurgulamıştır. (Brzezinski, 1998, s. 26-27).

Avrasya'yı dünya hâkimiyetinde önemli kılan nokta, Brzezinski'ye göre; Avrasya'nın dünyanın en büyük kıtası ve jeopolitik bir eksen olması, Avrasya'ya sahip olan gücün dünyanın en ileri ve ekonomik olarak verimli üç bölgesinden ikisini kontrol edebilmesi, dünya nüfusunun yaklaşık %75'inin, yer altı zenginliklerinin büyük çoğunluğunun, bütün enerji kaynaklarının dörtte üçünün bu bölgede bulunmasıdır. (Brzezinski, 1998, s. 32). Bu durum ise Brzezinski'nin Avrasya'yı "Büyük Satranç Tahtası" olarak görmesinin temel çıkış noktasını oluşturmuştur.

Brzezinski'ye göre Türkiye, coğrafi konumu itibarıyla Kafkasya bölgesine, oradan da Orta Asya'ya açılan stratejik bir kapıdır. Aynı özellik Arap yarımadası için de söz konusudur. Ayrıca Türkiye, Satranç Tahtası'nın büyük jeostratejik oyuncusu olan Rusya'nın Akdeniz'e çıkışı önünde bir kalkan görevi görmektedir. Brzezinski'nin ifadesiyle Türkiye; Karadeniz bölgesinin istikrarını sağlayan, Akdeniz'e geçişleri kontrol eden, Rusya'yı Kafkaslarda dengeleyen, İslami köktendincilik karşısında bir panzehir gibi duran ve NATO'nun bölgedeki dayanak noktası özelliğini koruyan bir ülkedir. İstikrarsız bir Türkiye tüm bu dengeleri alt-üst edecek ve dengenin Rusya lehine değişmesine sebep olacak niteliğe sahip olması açısından önem arz etmektedir. (Brzezinski, 1998, s. 46). Brzezinski'ye göre; Türkiye Soğuk Savaş zamanındaki stratejik önemini muhafaza etmekte, Rusya'nın güneye inişini engellemenin yanı sıra Balkanlar ve Kafkaslardaki istikrarın sağlanması gibi bir misyonu üstlenmektedir. (Taşar & Tezkan, 2013, s. 451). Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası'nda Türkiye için

ortaya koyduğu değerlendirmelerin Azerbaycan için de geçerli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ahmet Davutoğlu'nun "Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu" adlı eserinde ifade ettiği şekliyle Azerbaycan, genel anlamda Kafkasya'da, özel manada Güney Kafkasya'da Türkiye'nin en önemli stratejik müttefikidir. Davutoğlu'na göre bölgesinde güçlü bir Azerbaycan, Türkiye'nin de bölgedeki ağırlığını artırması ve politik anlamda genişlemesinin önünü açacaktır. (Davutoğlu, 2009, s. 127-128).

Türkiye ile Azerbaycan arasında 13km'lik ortak sınır olmasına rağmen bu iki ülke; tarihi, ikili, bölgesel ve küresel öncelikler bağlamında gerçek anlamda stratejik müttefik kabul edilmiştir. Bu durum enerji ve ulaşım yolu projeleriyle desteklenerek ilişkiler daha da derinleştirilmek istenmektedir. (Cafersoy, Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan, 2011, s. 25)

2.3. İki Ülke İlişkilerinin Genel Karakteristiği

2000 yılının ardından Haydar Aliyev'in sağlık problemlerinin artması ve buna bağlı olarak H. Aliyev sonrasında Azerbaycan yönetiminin kiminle ve nasıl devam edeceği tartışmaları sürerken yaklaşık on yıllık çabalar neticesinde şekillendirilen Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ve bu bağlamda Türkiye'nin genel Kafkasya politikasının akıbeti de merakla tartışılan konuların başında yer almıştır. Bu durum, hem Türkiye açısından hem Azerbaycan açısından hem de Kafkasya açısından büyük önem arz etmiştir. Haydar Aliyev'in oğlu İlham Aliyev'in önce başbakan olarak atanmasının hemen ardından Eylül 2003'te, ardından Cumhurbaşkanlığı makamına oturmasını takiben 13-15 Nisan 2004 tarihlerinde gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretleri oğul Aliyev'in Türkiye hassasiyetini göstermesi açısından önemlidir. Ziyaretler esnasında yayımlanan ortak bildirilerde ikili ilişkilerin genel çerçevesi çizilmiş; Türkiye-Azerbaycan arasındaki stratejik işbirliğinin enerji konusu başta olmak üzere geliştirilmesi, Karabağ sorununun uluslararası hukuk çerçevesinde barışçıl yollardan çözülmesi ve her alanda iki ülke işbirliği imkânlarının geliştirilmesi yönündeki faaliyetlerin hız kazanması açıkça ifade edilmiştir. (Ergün, 2007, s. 259).

Türkiye, İlham Aliyev döneminde Azerbaycan'ın temel çıkarlarının uluslararası kamuoyunun gündemine taşınmasında ve Azerbaycan'ın kabul edilebilir ve bölgesinde etkin bir uluslararası aktör olarak desteklenmesinde birinci stratejik ortak olarak yerini almıştır. (Çelikpala, 2013, s. 276).

Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkileri Cumhurbaşkanı İlham Aliyev dış politikasının en önemli yönlerinden biri olma vasfını sürdürerek, benimsenen “bir millet, iki devlet” anlayışının daha baskın şekilde benimsendiği de gözlemlenmiştir. Türkiye-Azerbaycan arasındaki siyasi ilişkiler İlham Aliyev döneminde önemini artırarak bölgenin geleceğine yön verecek kilit bir rol üstlenmiştir. (Cafersoy, Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan, 2011, s. 52)

Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkilerde hakim olan barış, kardeşlik ve stratejik ortaklık havası genel manada hakim olsa da zaman zaman sekteye uğradığı da görülmüştür. Ağustos 2008'de Rusya-Gürcistan arasında yaşanan savaş, Türkiye'yi endişeye sürüklemiş ve bölgede Rus nüfuzunun hâkim olabileceği ve Azerbaycan'ın da bu rüzgara kapılarak Rus merkezli bir dış politika çizgisi benimseyebileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Türkiye endişelerini ortadan kaldırmak adına bölgede aktif bir dış politika misyonu yüklenerek, bölgenin barış ve istikrarını bozabilecek potansiyele sahip sorunların barışçıl yollarla çözülmesini öngören beyanatlarda bulunmuştur.

Türkiye'nin 2008'deki Rusya-Gürcistan savaşı karşısındaki ilk tepkisi savaşın ivedi şekilde sona erdirilmesi ve sorunların bölgesel mahiyetteki bir platformda çözüme kavuşturulması önerisi olmuştur. Bu bağlamda Türkiye, “Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu (KİİP)”nın kurulmasını önermiştir. Türkiye'nin bu önerisine küresel güçler nüfuz alanlarında yeni ittifakların oluşmasını istemedikleri için sıcak bakmamış, bölge ülkeleri olan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ise bir tür “bekle ve gör” politikası izlemeye devam etmeyi tercih ederek bu girişimi havada bırakmışlardır. Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün destek arayışları sonuçsuz kalmış, Türkiye'nin önerisi olan KİİP'in kurumsallaşmadan rafa kalkmasının sebebi olarak, Kafkaslarda karşılıklı güven ve barış ortamının bir türlü tesis edilememiş olması gösterilmiştir. (Çelikpala M. , Bahar 2010, s. 108-110).

2.4. Güney Kafkasya’da Barış ve İstikrarın Önündeki En Büyük Engel: Karabağ’ın İşgali ve Türkiye

Karabağ’ın işgali konusu Sovyetler Birliği’nin dağılması öncesi başlayan, Sovyetler Birliğin dağılmasından sonra çatışmaların giderek arttığı bir savaşa dönüşen ve günümüzde de sıcak çatışma riski yüksek bölgesel bir sorun olarak mevcudiyetini sürdürmektedir. 1980’lerden ikinci kısmında başlayan bölgenin Azerbaycan Türklerinden arındırılmasını amaçlayan çatışmalar, 1990’ların başında tam anlamıyla bir etnik temizlik ve bölgenin Ermenileştirilmesi hareketine dönüşmüştür.

Ermeni silahlı kuvvetleri 1992 yılının ortalarına kadar bazen küçük operasyonlarla, bazen de Hocalı soykırımında olduğu gibi büyük çaplı saldırı ve katliamlarla Azerbaycan’ın Karabağ bölgesinin önemli bir kısmını işgal etmişlerdir. (Aslanlı A. , "Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını İşgal Sorununun Hukuki Boyutu: Azerbaycan'ın Meşru Müdafaa Hakkı Devam Ediyor Mu?", Bahar 2003). 25-26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı’ya giren Ermeniler, planlı olarak ve bölgeyi Ermenileştirmek amacıyla Azerbaycan Türklerini hedef alan saldırılarda vahşi işkence ve katliamlarla 106’sı kadın, 63’ü çocuk, 70’ten fazlası yaşlı olmak üzere resim rakamlarla toplam 613 Azerbaycan Türkünü katletmişlerdir. (Yaşın, 2012). Azerbaycan topraklarındaki Ermeni ilerleyişi, Şuşa, Cebraıl, Laçın, Gubadlı, Fuzuli, Ağdam ve Kelbecer’in işgali ile devam etmiştir. Ermeniler işgal ettikleri bölgelerde etnik temizlik hareketlerine yönelmiş ve yerleşim yerlerindeki Azerbaycan Türklerinin büyük bölümünü göçe zorlamış, kalanları da vahşice katletmiştir. (Boz, 2012).

Karabağ’da yaşananlar, Soğuk Savaş dönemi sonrası bölgesel manada barış ve istikrarın önündeki en büyük engel ve bölgenin en yıkıcı olaylarının başında yer almıştır. Karabağ’ın İşgali neticesinde yaklaşık bir milyonu aşkın Azerbaycan vatandaşı mülteci durumuna düşmüş ve Azerbaycan topraklarının % 20 si Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Bu konuda çeşitli uluslararası kuruluşlar çalışmalar yürütmektedir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu ve Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi’nin aldığı kararlar da mevcuttur. BM Güvenlik Konseyi’nin Dağlık Karabağ’a dair dört kararı bulunmaktadır.¹ BM kararlarına göre; İşgal edilen yerlerdeki işgalci kuvvetlerin bölgeyi terk etmesi, mültecilerin geri dönüşünün sağlanması, ulaşım

¹ BM Güvenlik Konseyi konuya ilişkin 1993 yılında 822, 853, 874, 884 sayılı kararları almıştır.

ve haberleşmeye ilişkin tüm engellerin kaldırılması öngörülmüştür. (Karagür, 2007, s. 161-162). Ancak uluslararası örgütlerin ve aldıkları kararların uygulanması konusunda hiçbir somut adımın atılmadığını söylemek yerinde olacaktır. Dondurulmuş çözümsüzlük olarak tabir edilen Karabağ'ın İşgali meselesi Kafkasya'nın uluslararası örgütler bünyesinde çözüm bekleyen en önemli sorunları arasındadır. Karabağ sorunu Kafkaslarda istikrarsızlığın kronikleşmesindeki en önemli engel olarak görülmektedir.

Karabağ konusunda Azerbaycan'ın tavrı, öncelikli olarak sorunun diplomatik ve barışçıl yollardan çözüme kavuşturulmasıdır. Bunun yanında tüm diplomatik girişimlerin sonuçsuz kalması ve barışçıl yollardan çözüm yollarının kapanması durumunda Azerbaycan tarafının askeri seçeneğe başvurarak “meşru müdafaa” çerçevesinde “kuvvet kullanma” yoluna gidebileceği de masadaki seçenekleri arasındadır. (Aslanlı A. , Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu, 2013)

Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar geçen sürede Türkiye'nin Karabağ meselesini Sovyetlerin bir iç meselesi olarak gördüğünü söylemek yanlış değildir. Sovyetlerin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını ilan eden Ermenistan ve Azerbaycan arasında bir soruna dönüşen Karabağ meselesi Sovyetlerin iç meselesinden çıkmış ve Türkiye'yi de yakından ilgilendiren bir vaziyet almıştır. (Aktaş, 2001, s. s.94).

Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrası Türkiye-Azerbaycan ilişkileri penceresinden soruna bakıldığında “Tek Millet, İki Devlet” söylemi ekseninde şekillen ilişkilerle paralel olarak, Türkiye'nin Dağlık Karabağ meselesinde Azerbaycan'ın tezlerini açıkça desteklediği görülmektedir. Türkiye, 1915 olaylarına yönelik Ermenistan iddiaları ve Ermenistan–Türkiye sınırının Ermeniler tarafından tanınmayışı nedeniyle Ermenistan ile diplomatik ilişkilerini durdurmuş ve Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi neticesinde 1993 yılından itibaren, Ermenistan sınırını kapatmıştır. Türkiye her fırsatta, bölgede barış ve istikrarın gerekleri doğrultusunda hareket etmiş ve sorunların diplomatik yollarla barış ilkeleri çerçevesinde çözümünden yana tavrını açıkça beyan etmiştir. Bu bağlamda Türkiye-Ermenistan sınır kapısının açılması konusu gündeme her geldiğinde Türkiye'yi temsil eden siyasiler Dağlık Karabağ sorunu halledilene kadar bunun mümkün olmadığını ifade etmişlerdir.

Karabağ konusunun çözümünde küresel ve bölgesel aktörlerin tutumuyla Türkiye'nin tutumu kıyaslandığında gerçek anlamda Azerbaycan'ı samimi olarak destekleyen tek

ülkenin Türkiye olması kardeş ülke vatandaşları adına memnuniyet vericidir. (Attar, 2005, s. 145).

Şekil 1: Dağlık Karabağ'ın Ermenistan Tarafından İşgali

Konuyla ilgili olarak Ahmet Davutoğlu Ermeni işgallerini “*Türkiye’nin Soğuk savaş sonrası dönemde karşı karşıya kaldığı en önemli stratejik kayıp*” olarak nitelendirmiştir. Davutoğlu’na göre Azerbaycan, Türkiye için genel olarak Kafkaslarda, özel olarak da Güney Kafkasya’da en önemli stratejik müttefiktir. Kafkaslar açısından Azerbaycan bölgede istikrarlı ve güçlü bir bölgesel konum kazanmadıkça, Türkiye’nin bölgedeki ağırlığını artırabilmesi ve bölge üzerinden etkin bir dış politika belirleyebilmesi mümkün değildir. (Davutoğlu, 2009, s. 126-128).

2.5. Türkiye-Azerbaycan İlişkilerini Sekteye Uğratan Gelişmelerin Temel Aktörü Ermenistan

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığını ilan eden Ermenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden birisi Türkiye'dir. (Özdal, 2010, s. 305). Türkiye'nin Ermenistan'ı ilk tanıyan ülkelerden biri olması, Ermenistan ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmek düşüncesiyle hareket ettiğini ortaya koyma açısından önemlidir. Varlığını "Türk karşıtlığı" ile korumak ve sürdürmek isteyen Ermenistan'a Türkiye'nin yaklaşımı daima iyi niyet çerçevesinde olmuştur. Bu bağlamda bazı örnekler vermek yerinde olacaktır. Türkiye, 1993'te Karadeniz'e kıyısı olmadığı halde Ermenistan'ı Karadeniz İşbirliği Örgütü'ne kurucu üye olarak davet etmiştir, ayrıca o dönemde enerji sıkıntısıyla boğuşan Ermenistan'ın elektrik ihtiyacını kendi elektrik ağından karşılamıştır. (Kantarıcı, 2007, s. 257). Türkiye'nin Ermenistan'a yaptığı iyi niyetli yaklaşım örneklerini artırmak mümkündür. Ancak Ermenistan, kuruluşundan itibaren Türk karşıtlığını terk etmek yerine pekiştirerek sürdürmeyi temel politika olarak benimsemiştir. Ermenistan'ın uzlaşmaz ve saldırgan tutumlarına bazı örneklerin verilmesi konunun sağlıklı şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır: (Kantarıcı, 2007, s. 305)

- Ermenistan'ın Bağımsızlık Bildirgesi'nde, Türkiye Cumhuriyetinin bir alt bölgesi olan Doğu Anadolu Bölgesi "Batı Ermenistan" olarak yer almaktadır, yine Bağımsızlık Bildirgesi'nde sözde Ermeni soykırımının uluslararası alanda kabul ettirilmesi için çaba gösterilmesi gerektiği vurgulanmaktadır,
- Ermenistan anayasasında, Türkiye sınırları içerisindeki Ağrı Dağı, Ermenistan'ın devlet simgesi olarak belirtilmektedir,
- Ermenistan Türkiye ile arasındaki sınırları belirleyen Kars ve Gümrü antlaşmalarını tanımamaktadır,
- Azerbaycan topraklarının %20 si halen Ermenistan tarafından işgal altındadır ve yaklaşık bir milyon insan Ermenistan'ın uluslararası örgütlerce de teyit ettiği işgal yüzünden göçmen durumunda yaşamak zorunda kalmıştır.

Tüm bunlara rağmen Ermenistan'la ilişkilerini geliştirme ve sürdürme eğiliminde olan Türkiye, 1993'te Ermenilerin saldırgan ve işgalci davranışlarına bir yenisi daha ekleyerek Azerbaycan toprağı Kelbecer'i işgal etmesi sonucu sınır kapılarını

kapatmıştır. Ermenistan'ı işgallere son vermesi konusunda daha önce birçok kez uyaran Türkiye, yalnızca sınır kapılarını kapatmakla kalmamış hava sahasını da ermeni uçuşlarına kapattığını duyurmuştur. (Aras, 2009). Başta Karabağ olmak üzere diğer Azerbaycan topraklarındaki ermeni işgali sona erinceye kadar sınır kapılarının açılmayacağı bildirilmiştir. Türkiye'nin bu tavrı benimsemesindeki temel etken Ermenistan'ın izole edilerek işgal ettiği toprakları terk etmesini sağlamaktır. Ermenistan'ın mevcut durumu değerlendirildiğinde Türkiye'nin bu amacına ulaştığını söylemek yanlış olmayacaktır.

2.5.1. 2002 Sonrası Türkiye'nin Ermenistan'a Yönelik Bazı Önemli Adımları ve Protokollere Giden Süreç

Kasım 2002'de Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidara gelmiş ve dış politikada aktif bir siyaset izleyeceğini duyurmuştur. AKP dış politikasını Ahmet Davutoğlu'nun öngördüğü temellere göre şekillendirmeyi tercih etmiştir. Bu bağlamda Davutoğlu döneminde en çok öne çıkan politika ‘komşularla sıfır sorun’ ("Sorularla Dış Politika") politikası olmuştur. Komşularla sıfır sorun söylemi Türkiye'nin sınır komşusu olduğu ülkelerle izleyeceği stratejiyi özetleyen bir ifadedir. Türkiye komşularıyla ilişkilerini tüm sorunlardan arındırmayı en azından mümkün olduğu kadar azaltmayı benimsemiştir.

AKP'nin yönetime gelmesi ve komşularla sıfır sorun politikasının benimsenmesi sonucu Ermenistan'la ilişkilerin düzelmesi için ön hazırlık niteliğinde Türkiye'nin birçok adım attığı görülmüştür. Bunlardan bazılarına yer vermek Türkiye'nin iyi niyetini ortaya koymak açısından önemlidir. (Asker, Şubat-2011).

- 16 Ekim 2003'de Türkiye Ermenistan'a hava sahasını açmıştır (CnnTurk, 2008),
- Nisan 2005'te Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Tayyip Erdoğan, dönemin Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan'a bir mektup göndermiştir. Mektupta Türk ve Ermeni tarihçileri ile diğer uzmanlardan oluşacak bir Ortak Tarih Komisyonu'nun kurulması, 1915 dönemine ait olayları ve gelişmeleri sadece Türk ve Ermeni arşivlerinde değil, üçüncü ülke

arşivlerinde de araştırarak, bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamaları çağrısında bulunmuştur,²

- Şubat 2007'de Ermenistan'ın işgalden vazgeçmesi ve Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan arasında imzalanan demiryolu projesine katılması önerilmiştir,
- 29 Mart 2007 Türkiye Ermeni kilisesi Akdamar'ı onarma kararı almıştır. Buna rağmen Ermenistan kendi topraklarındaki Türk eserlerini onarmak adına hiçbir adım atmamıştır,
- Haziran 2007'den itibaren Türkiye-Ermenistan arasında İsviçre arabuluculuğu ile gizli müzakerelere başlanmıştır,
- 24 Temmuz 2008'de Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu projesinin Kars'taki temel atma töreninde Abdullah Gül açıkça Ermenistan'ın işgalden vazgeçerek projeye katılmasını söylemiştir (Bila, 2008),
- Türkiye yurt dışındaki diplomatlarına Ermenistan büyükelçiliklerinde verilecek resepsiyonlara katılma izni vermiştir. (Zaman , 2008)

Türkiye’de 2002 sonrası değişen iktidarla birlikte yönetim anlayışı da değişmiş ve yeni Türk Dış Politikası yaklaşımına göre, “komşularla sıfır sorun” ilkesi bağlamında AKP hükümeti 2006-2008’den başlayarak Ermenistan’la dondurduğu ilişkilerini normalleştirme çabasına hız vermiştir diyebiliriz. Bu doğrultuda ABD başkanı Obama’nın 6 Nisan 2009’da TBMM’de yapmış olduğu konuşma büyük önem arz etmektedir. Obama, yaptığı konuşmayla adeta Türkiye’deki iktidarın “Ermeni açılımı” konusunda yol haritasının belirleyicisi olmuştur. Obama’nın mecliste yaptığı konuşmanın Ermeni meselesine ilişkin kısmı verilerek konunun hangi temel parametreler üzerine inşa edildiği ortaya konulmak istenmiştir:

“İnsanın çabası, mücadelesi, yine kendi doğası gereği hiç bitmez. Tarih genellikle trajiktir ama çözümsüzdür, çok büyük bir ağırlığı olabilir. Her

² Erdoğan’ın mektubu daha Koçaryan’a ulaşmadan Ermenistan’dan ve Ermeni Diasporasından tepkiler yükselmeye başlamış, kamuoyuna Erdoğan’ın önerilerine kesinlikle karşı oldukları yönünde beyanatları verilmiştir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı:16-17.

ülke kendi geçmişi üzerinde çalışmalıdır. **Geçmişle hesaplaşma**, daha iyi bir gelecek kurmakta bize yardımcı olur. Bu mecliste 1915'in korkunç olayları konusunda sert görüşler olduğunu biliyorum. Benim görüşlerim üzerine de çok değişik yorumlar yapılabilir; ama asıl önemli olan, Türk ve Ermeni halklarının geçmişi nasıl değerlendirdikleridir. Türk ve Ermeni halkları için ilerlemenin en iyi yolu, geçmişi dürüst, açık ve yapıcı bir şekilde ele alan bir süreçtir. **Türk ve Ermeni yönetimlerinin attığı tarihi ve umut verici adımları zaten gördük. Bu temaslar yeni bir dönem vaat ediyor. Sınırların açık olması Türk ve Ermeni halklarını yeniden barış ve refah içinde bir arada yaşamaya döndürecek, bu da her iki ülkenin yararına olacaktır.** Birleşik Devletlerin Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin tamamen normalleşmesini sonuna kadar desteklediğini bilmenizi istiyorum. **Bu, uğrunda çalışmaya değer bir konudur.** Bu durum, Türk yöneticilere bölgede bütün Güney Kafkasya ülkeleriyle normal ve barışçı ilişkiler kurmak durumunda olan tek ülke olmaya hazır olmanızı söylüyor. Bu barışı sağlamak için, gereğinden fazla uzayan Karabağ sorununun çözümüne yardımcı olmakta yapıcı bir rol oynayabilirsiniz.” (Obama'nın TBMM'de Yaptığı Konuşma, 2009).

Türkiye, Obama'nın yönlendirmesi ve ABD baskısı neticesinde benimsediği politikalarla Ermenistan ile ikili ilişkilerin normale dönüştürülmesinin önünün açmak istemiştir. ABD'nin bu baskısında ve Türkiye'nin Ermeni Açılımına yönelmesinde, 2008'de gerçekleştirilen Rusya'nın Gürcistan müdahalesinin de etkisi olduğu aşıkardır. ABD ve Türkiye bölgenin yeniden Rus hakimiyetine girmesi endişesiyle, Rusya'nın müttefiki olan Ermenistan ile ilişkileri geliştirme yolunu benimsemiştir denilebilir.

Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin, Türkiye-Azerbaycan arasında büyük bir sorun haline gelmesinin başlangıcını 19 Şubat 2008 tarihinde gerçekleştirilen Ermenistan devlet başkanlığı seçimleri ve bu seçimlerle ilgili Türkiye'den gönderilen tebrik mesajları gösterilebilir. Bu önemli kırılma noktası iki ülke arasındaki normalleşme sürecinin fitilini ateşlemiştir de diyebiliriz.

Türkiye’den Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan’ın Sarkisyan’a gönderdikleri tebriklerde, Türkiye-Ermenistan arasındaki sorunların iyi komşuluk ilkesi çerçevesinde diyalog kanallarının kullanılarak çözülmesinin liderlerin görevleri arasında yer aldığını belirtmesi ve iki ülke arasındaki ilişkilerin Sarkisyan yönetiminde *“bölgede barış, istikrar ve refaha katkı sağlayacak yeni bir döneme gireceğini”* umduklarını vurgulamaları dikkat çekmiştir. Cumhurbaşkanı Gül’ün Sarkisyan’a gönderdiği tebrik mesajında, *“yüzyıllar boyunca barış ve uyum içerisinde birlikte yaşayabildiklerini kanıtlamış olan Türk ve Ermeni halkları arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi için gerekli ortamın yaratılmasına imkân tanıyacağını umuyorum”* ifadeleri öne çıkmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı’nın mesajında *“ortak çabalarımızın, bölgemizde barış ve refaha katkıda bulunacak, istikrar, karşılıklı güven ve iş birliğine dayalı bir atmosfer oluşturmaları”* temennisini özellikle vurgulanmıştır. Sarkisyan da tebriklere verdiği cevaplarda, *“Doğrudan ikili görüşmelerin her iki tarafı ilgilendiren tüm sorunların çözümüne yardımcı olacağına inandığını”* özellikle ifade etmiştir. (Çelikpala M. , Bahar 2010, s. s.11)

Türkiye-Ermenistan protokollerine giden süreçte diğer önemli adım, ‘futbol diplomasisi’ olarak nitelendirilen, Türkiye ile Ermenistan milli takımlarının 6 Eylül 2008’de Erivan’da oynayacak oldukları futbol müsabakasına Sarkisyan’ın Abdullah Gül’ü davet etmesi ve Gül’ün olumlu cevap vermesi gelişmesidir. (Aydın, 2005, s. 496). Cumhurbaşkanı Gül Erivan’a yapmış olduğu ziyaret sonrasında kamuoyunun merakla beklediği açıklamayı Sarkisyan ile yaptıkları ikili görüşme sonrasında, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sorunların giderilmesinde uygun iklimin oluşturulabilmesi için irade ortaya koydukları şeklinde ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Gül’e göre gerçekleştirdiği Erivan ziyareti iki ülke arasındaki ‘psikolojik duvarların yıkılması’ olmuştur. (Taraf, 2008) Gül’ün bu açıklamalarına karşılık Sarkisyan da aynı doğrultuda bir açıklama yaparak, iki ülke arasındaki sorunların çözümünde ortak irade gösterdiklerini belirtmiştir. (Hürriyet, 2008). Kafkasya’da barış havası olarak lanse edilen bu ziyaretin Türkiye’nin “kardeş ülkesi” Azerbaycan’ı rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlığın ifade edilmesinin hemen ardından Cumhurbaşkanı Gül, 11 Eylül 2008’de Bakü’ye günlük bir ziyaret gerçekleştirerek Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile bir görüşme gerçekleştirmiş, görüşmede Erivan ziyareti masaya yatırılmıştır. Gül, Türkiye’nin bölgedeki sorunların çözümündeki tavrının değişmediğini vurgulamış ve

Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün Türkiye için olmazsa olmaz olduğunu ifade etmiştir. (Cumhurbaşkanlığı Haber Arşivi, 2008).

15 Ekim 2008'de Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde tekrar Cumhurbaşkanı seçilen İlham Aliyev, ilk ziyaretini 5-6 Kasım 2008 tarihlerinde Türkiye'ye gerçekleştirmiştir. Aliyev resmi ziyaretleri kapsamında Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan ile görüşmüş, Türkiye'nin Kafkaslardaki barış çabaları ve işgal altındaki Azerbaycan toprakları konuları üzerinde fikirlerini beyan etmiştir.

Türkiye-Azerbaycan arasındaki yakın ilişkiler ve karşılıklı güven ortamı, 22 Nisan 2009 tarihinde Türkiye ile Ermenistan arasındaki dondurulmuş ilişkilerin normale dönüşmesini sağlayacak bir “yol haritası” belirlediklerini açıklamaları ile farklı bir boyuta sürüklenmiştir. (Türkiye-Ermenistan İlişkileri Hk. Açıklama, 2009). Azerbaycan'ın tepkisinin temel dayanak noktasını, Dağlık Karabağ sorunu henüz çözüme kavuşturulmamışken Türkiye-Ermenistan sınırının açılmaya zorlanması oluşturmuştur. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin karşılıklı güven ortamından uzaklaşmasını önlemek amacıyla Cumhurbaşkanı Gül İlham Aliyev'i telefonla arayarak, *“iki kardeş ülke arasındaki geleneksel anlayış, dayanışma ve yakın işbirliğinin önemine”* vurgu yapmış, bunun bölgenin istikrar ve refahına da katkıda bulunacağı konusunu yinelemiştir. (Çandar, 2009) Ancak bu telefon görüşmesinin Aliyev'i ve Azerbaycan'ı yatıştırdığını söylemek mümkün değildir. Türkiye-Ermenistan arasındaki ‘Yol Haritası’nın açıklanmasının ardından Türkiye-Azerbaycan ilişkileri bir süre gergin bir çizgide ilerlemiştir. İki ülke arasındaki gerginlikleri azaltmak ve Bakü'nün tepkilerini yumuşatmak ve yatıştırmak gayesiyle Başbakan Erdoğan 13 Mayıs 2009 tarihinde Azerbaycan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Aliyev ile özel bir görüşme yapan Erdoğan'ın ziyaretinin ana temasını Türkiye'nin Dağlık Karabağ politikasında bir değişiklik olmadığı ve iki ülke arasındaki “tek millet iki devlet” anlayışından asla taviz verilmediği/verilmeyeceği konuları oluşturmuştur. (Sabah Gazetesi, 2009). Türkiye, Ermenistan ile normalleşme adımlarını devam ettirirken bir yandan da Azerbaycan'a Türkiye'ye güvenmeleri gerektiği konusunda demeçler vermiştir. Ancak Azerbaycan'ın bu gelişmeler karşısında Türkiye'ye olan güvenini koruduğunu söylemek güçtür.

Türkiye ile Ermenistan'ın 31 Ağustos 2009'da ‘Yol Haritası’nı parafe ettiklerini açıklanmalarının ardından Türkiye-Azerbaycan ilişkilerindeki gerginlikler yeniden

alevlenmiş ve Azerbaycan kamuoyunda konuyla ilgili büyük memnuniyetsizlik gündeme gelmiştir. Azerbaycan Dışışleri Bakanlığı yaptığı açıklamada, Azerbaycan topraklarındaki Ermeni işgali sonra ermeden Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılmasının Azerbaycan çıkarlarına aykırı olduğunu vurgulamıştır. (Habertürk Gazetesi, 2009). Dönemin Türkiye Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Azerbaycan yönetiminin her adımdan haberdar edildiğini ve Azerbaycan'ın Türkiye'ye güvenmesi gerektiğini açıklamıştır. (Sabah, 2009). Davutoğlu'nun açıklamasına rağmen Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 6-7 Eylül'de İstanbul'da yapılan 2. Birleşmiş Milletler Medeniyetler İttifakı Zirvesine katılmaktan vazgeçtiğini duyurması Türkiye'ye tepkisini net bir şekilde ortaya koyduğu şeklinde yorumlanmıştır.

2.5.2. Protokollerin İmzalanması

Türkiye ile Ermenistan arasındaki sorunların çözüme kavuşturulması ve iki ülke arasındaki ilişkilerin normale dönüştürülmesi yönündeki siyasi irade kapsamında, İsviçre'nin arabulucu rolü üstlendiği 2007'de kapalı kapılar ardında ilk adımları atılan süreç, 10 Ekim 2009 tarihinde “Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü” ile “İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü”nün imzalanmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Prtokollerin imzalanmasından hemen önce iki ülke temsilcileri birer açıklama yapma ihtiyacı duymuş, bu durum ise imza töreni öncesi kısa bir krizin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Ermenistan Dışışleri Bakanı Nalbantyan'ın, protokollerin kilit noktasını oluşturan önkoşullar konusunda ve Dağlık Karabağ meselesi hususunda bir açıklama yapmak istemiş, Nalbantyan'ın bu tavrına karşılık, Türkiye'yi temsil eden Dışışleri Bakanı Davutoğlu da Karabağ meselesi konusunda bir açıklamayla Karabağ sorunu çözüme kavuşturulduktan sonra protokollerin hayata geçirilebileceğini beyan etmek istemiştir. Bu kriz arabulucu devletlerin ABD, Rusya ve İsviçre Dışışleri bakanlarının devreye girmesiyle aşılabılmıştır. Ayrıca İki taraf arasında tarihi olarak nitelenen protokollerin imza törenine ABD, Rusya, Fransa ve İsviçre temsilcilerinin yanı sıra AB'yi temsil etmek üzere AB Bakanlar Komitesi Başkanı göreviyle Slovenya Dışışleri Bakanı Samuel Zbogar ve AB Dış Politika Güvenlik Yüksek Komiseri Javier Solana katılmıştır. Bu seviyede yüksek ve geniş katılımlar devletler ve uluslararası örgütler düzeyinde konuya atfedilen önemi ortaya koyma açısından dikkate değerdir. İmzalanan

iki protokol ile Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin normale dönüştürülmesiyle neyin ifade edildiği ve normalleşme adımlarının nasıl bir zaman diliminde gerçekleştirilmesi gereği ayrıntılarıyla ortaya konulmuştur. Protokollerin ikili ilişkilerin makul bir takvim çerçevesinde genel bir perspektif sunduğu belirtilmiş, siyasi fikir alışverişlerinin altı haftalık bir zaman içinde neticeye kavuşturulacağı açıklanmıştır. Bu sürecin hemen ardından, protokollerin onaylanmak amacıyla Türkiye ve Ermenistan'ın ulusal parlamentolarında oylamaya sunulması karara bağlanmıştır. (Çelikpala M. , 2013, s. 115-116).

Protokollerin ilki olan “Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü”nde; tarafların karşılıklı ve devletlerarası ilişkilerinde, eşitlik, egemenlik, diğer ülkelerin içişlerine karışmama, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygılı olacakları ve bu ilkelere saygı gösterilmesini sağlayacakları yönündeki taahhütlerini teyit eden açıklamalara yer verilmiştir. Bu protokol ile Türkiye-Ermenistan arasındaki mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili antlaşmalarında yer aldığı biçimde karşılıklı olarak tanınacağı ifade edilmiştir. Bu hüküm, Türkiye tarafından Ermenistan'ın mevcut sınırı resmen tanınması olarak yorumlanmıştır. İkinci protokol olan “İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü”nde ise, kapalı olan Türkiye-Ermenistan sınırının protokollerin onayını takiben iki ay içinde açılması hedeflenmiştir. Dışişleri Bakanları başkanlığındaki bir çalışma grubunun 2 ay sonunda oluşturulması ve çalışma grubunun, oluşturulacak hükümetler arası komisyon ile alt komisyonların çalışma kurallarını belirleyeceği ifade edilmiştir. Öngörülen takvime göre hükümetler arası komisyon ve alt komisyonların, protokollerin onayını takip eden 3 ay içerisinde ilk toplantısını yapması da kurala bağlanmıştır. Protokol, siyasi istişare, ulaştırma, iletişim ve enerji altyapı ve şebekeleri, hukuki konulara ilişkin, bilim ve eğitim, ticaret, turizm ve ekonomik işbirliği, çevre sorunlarına ilişkin ve tarihsel boyuta ilişkin alt komisyonlar kurulmasını da öngörmüştür. (Türkiye-Ermenistan Protokolleri). İmza aşamasından sonraki süreçte Türkiye, protokollerin hayata geçirilmesi için öncelikle Ermenilerin işgal ettiği Azerbaycan topraklarını boşaltması gerektiğini ve bunun bir ön koşul olarak protokollere bağlandığını dile getirmiştir. Ancak Ermenistan da Türkiye'nin bu açıklamasının aksine açıklamalarda bulunarak; protokollerde Karabağ ile ilgili açık bir maddenin yer almadığını, hatta Karabağ'ın adının dahi geçmediğini duyurmuştur. Bu açıklamalar, Türkiye ile Azerbaycan arasında ağır bir hasara yol açmış ve bu protokoller

Türkiye'nin önemli bir kesiminde ve Azerbaycan'ın tamamında büyük yankı uyandırmıştır.

Hatırlanacağı üzere protokollerin imzalanmasında sonra Türkiye ve Ermenistan'ın ulusal parlamentolarında bu protokolleri onaylanması öngörülmüştü. Ancak Ermenistan parlamentosu onay meselesini Anayasa Mahkemesine sevk etmiştir ve Ermenistan Anayasa mahkemesi protokolleri durdurma kararı almıştır. (Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri).

12 Ocak'ta Ermenistan Anayasa Mahkemesi Türkiye ile imzalanan protokolleri Anayasa'ya uygun bulmakla birlikte bu konuda alınan gerekçeli kararı devreye sokmuştur. Ermenistan Anayasa Mahkemesinin gerekçeli kararına göre; protokolde yer alan 'tarih alt komisyonlarının kurulması' 1915 olaylarının "soykırım" olarak uluslararası arenada tanınmasını ve kabul edilmesini desteklemek amacını taşımaktadır, ayrıca protokolde yer alan 'sınırlara karşılıklı saygı duyulması' maddesi de bağımsız Ermenistan'ın kurulmasından sonra geçerli olacaktır. (Asker, "Ermenistan Açılımı Gerçekleşmedi", 2010). Görüldüğü üzere Türk kamuoyunda 'zafer' olarak sunulan protokoller Ermenilerin gerçek niyetlerini ortaya koyması sonucu tabiri caizse bir fiyaskoyla sonuçlanmıştır. Ermeniler protokollerin iki önemli hususu olan tarih komisyonlarının kurulmasını ve 1921 Kars anlaşmasıyla tespit edilen sınırları tanınmasını reddetmiştir. Ankara, Erivan'ın bu tavrını sert bir dille eleştirmiş ve bu gerekçeli kararların protokollerin amacına aykırı olduğunu vurgulamıştır. (Asker, "Ermenistan Açılımı Gerçekleşmedi", 2010).

Türkiye'nin Ermenistan ile yürüttüğü açılım protokolleri, Türkiye'ye ekonomik ve siyasi anlamda bir katkı sağlamadığı, Ankara'nın Kafkaslardaki nüfuz artırma çabalarına da zarar verebileceği şeklinde yorumlanmıştır. (Keskin, Nisan-2009, s. 23-24). Türkiye Kafkasya'da iyi ilişkiler içerisinde olduğu ve stratejik olarak birlikte hareket edeceği Gürcistan ve Azerbaycan'da ciddi anlamda hayal kırıklığı ve güven bunalımına yol açabilecek bu benzeri adımlara Azerbaycan ve Gürcistan temsilcilerini de dâhil ederek şeffaf bir dış politika çizgisiyle riskleri en aza indirebilir.

2.5.3. Azerbaycan'ın Protokollere Tepkisi ve Ankara-Bakü Arasında Gerilen İlişkiler

Azerbaycan'ın Türkiye'den beklentilerinin temelini oluşturan yegâne husus, Ermenistan'ın işgalci tavrı karşısında Türkiye'nin caydırma stratejisini devam ettirmesidir. Bu stratejinin dayanak noktası, Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarını tamamen boşaltması sağlanana kadar Türkiye-Ermenistan sınırlarının kapalı tutulması olmuştur. Kısacası Bakü, Ankara'dan işgalci Ermenistan karşısındaki tavrını kararlılıkla sürdürmesini ve söz konusu ikili ilişkilerin iyileştirilmesi sürecinde de bunun devamının sağlanmasını beklemektedir. Öyle ki Azerbaycan, Ermenistan'ın izole edilmesini Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin kilit unsuru, Ermenistan'ı işgallerden vazgeçirmesi noktasındaki en güçlü yaptırım olarak benimsemiştir. Bu bağlamda Ermenistan'ın genel durumu göz önüne alındığında, Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik olarak 1993 yılından beri benimsediği izolasyon politikasının başarılı olduğu söylenebilir. Ermenistan başta Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi kararları ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) kararlarında olmak üzere uluslararası örgütlerce işgalci olarak tescillenmiştir. Ermenistan, işgalci tutumu ve İran dışındaki bütün komşularından toprak talep eden yayılmacı politikası ile yalnız kalmış ve bölgede gerçekleşen birçok projenin dışında kalarak izole olmaya yüz tutmuştur. (Esen, "Bakü Nasıl Küstürüldü?", Ekim-2012, s. 53-54).

Ermenistan sürekli ve ağır bir ekonomik krizin pençesine düşmüştür. Ülke ekonomisini ayakta tutan ise, Rusya'ya giden işçiler ve Diaspora yardımları olmuştur. Diaspora yardımları konusunda Ermenistan'ın bağımsızlığı sonrası oluşan beklentilerin boşa çıktığının da altının çizilmesi gerekmektedir. Ermeni diasporası, Ermenistan ve Ermenistan'daki Ermeniler üzerinden politika yapmayı ilke edinmiştir, ama mesele yatırım yapmaya ve Ermenistan'ın kalkınmasına geldiğinde diaspora Ermenileri aynı hassasiyeti hiçbir zaman göstermemiştir. (Laçiner, 2004, s. 199). Ancak Türkiye'nin 2002 sonrası dış politikasındaki değişim Ermenistan'a nefes aldırarak adımların atılmasının önünü açma yönündedir. Bu durum ise Azerbaycan'da siyasi ve sosyal bir rahatsızlığı da beraberinde getirmiştir.

Türkiye-Ermenistan protokollerine tepki gösteren Bakü, uluslararası piyasa fiyatlarının altında Türkiye'ye sattığı doğalgaz fiyatlarını yükseltmiştir. Türkiye, Ermeni açılımının herhangi bir yararını görmemiştir ama önemli zararlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan anlaşma gereği gaz fiyatları gizli tutulmakla birlikte uzmanların tahminlerine göre; Türkiye, Ermeni protokolleri öncesinde Azerbaycan'dan düşük ücretle aldığı doğalgazı, protokoller sonrasında daha yüksek bir fiyattan almak zorunda kalmıştır. Doğalgaz fiyatlarındaki artışın Türkiye'ye 1 milyar dolar ek maliyet getirdiği ileri sürülmüştür. Burada bir diğer önemli mesele ise, Türkiye'nin "Ermeni açılımı" sonrası Azerbaycan'ın Rusya ile yeni bir doğalgaz anlaşması imzalayarak doğalgaz konusunda Rusya'ya bir adım daha yaklaşmasıdır. Ermeni Protokolleri sonrasında ilişkilerin bozulduğunu gösteren bir diğer önemli gelişme Türkiye ve Azerbaycan arasındaki 'Bayrak Krizi'dir. 14 Ekim 2009'da Bursa'da oynanan Türkiye-Ermenistan futbol müsabakasında Azerbaycan bayraklarının stada sokulmaması ve toplanan bayrakların yere atılması karşısında, Azerbaycan tepki olarak Bakü'deki Türk Şehitliği'ndeki bayrakları ve Bakü Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşavirliği önündeki bayrağı indirtmiştir. İki ülke arasındaki gerginlik, karşılıklı Nota verilmesine kadar gitmiştir. Yaşanan bu gerginlikler daha sonra yetkili ağızlardan yapılan sağduyulu açıklamalar ile sona erdirilmeye çalışılmıştır. Davutoğlu, Bursa'da yaşanan olumsuz gelişmelerin provokasyon olduğunu vurgulamış ve *"işgal altındaki Azerbaycan topraklarını öz toprağımız sayarız. Gerekiyorsa 72 milyon Anadolu halkı, bugün Azerbaycan'da ölmeye hazırdır. Bunu böyle bilin"* diyerek Türkiye'nin Azerbaycan hassasiyetini ortaya koymaya çalışmıştır. Ortamı yumuşatmayı amaçlayan bir diğer açıklama Azerbaycan'ın İstanbul Başkonsolosu Sayyad Salahlı'dan gelmiştir. Başkonsolos, iki ülke arasında gerginliğe yol açan Türk Şehitliği Anıtı'ndaki bayrak krizini, ilişkileri bozmak isteyenlerin çıkardığını ifade etmiştir. Salahlı, anıttan sadece Türkiye değil, Azerbaycan bayrağının da tamir amacıyla indirildiğini iddia etmiştir. İki ülke arasındaki yetkili isimlerin sağduyulu ve onarıcı konuşmaları ile birlik-beraberlik söylemleri, bayrak krizindeki gerginliği çabuk aşılmasına yardımcı olmuş ve 27 Ekim 2009'da Bakü'de Türk Şehitliği'ndeki Türk Bayrakları yeniden göndere çekilmiştir. (Gaytancıoğlu, 2010, s. 47-48).

Neticede "Ermeni açılımı" hem Türkiye'ye ekonomik bir yük olmuş, hem Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu güçlendirmiş hem de –en önemlisi– Türkiye ve Azerbaycan

arasında güvensizlik sorunu doğurmuştur. (Valiyev, November-2009). Ayrıca Ankara'nın Bakü'yü küstürmesi, Bakü'nün İsrail ile yakınlaşmasında önemli bir etken olmuştur. Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin geliştirilmesi sonrasında Bakü, İsrail ile ilişkileri bozuk olan Ankara'nın tepkisiyle karşı karşıya kalmıştır.

Konuya ilişkin Azerbaycan'ın basının önde gelen gazetelerinden birkaçının protokollere ilişkin attığı manşeti vererek, Azerbaycan kamuoyundaki hayal kırıklığı da ortaya konulabilir. Örneğin Azerbaycan'ın Yeni Müsavat Gazetesi Türkiye'nin Ermenistan açılımlarını "Azerbaycan Şokta" manşetinin altında "Türk hükümeti gizli kapılar ardında ermeni açılımı sürecini yürütüyor, Azerbaycan şokta" haberiyle gündeme taşımıştır. Yine Azerbaycan basınından Yeni Haber Gazetesi gelişmeleri "Türkiye Kardeşini Düşmanının Kucağına Atıyor" manşetiyle "Azerbaycan'ın duyarlılıklarının olmadığı bir protokolün imzalanması acı verici" şeklinde duyurmuştur. (Esen, "Bakü Nasıl Küstürüldü?", Ekim-2012, s. 54).

Türkiye'nin "Ermeni açılımı", "İki Devlet, Bir Millet" söylemi çerçevesinde düşünen ve hareket eden Azerbaycan ve Türkiye Türklerinde ciddi bir motivasyon kaybına neden olmuştur. Bu rahatsızlığın derinleşmesinin önüne, Türkiye'deki iktidarın benimsediği politikaların Türk Milleti'nin yaklaşımını yansıtmadığı görüşü geçmiştir.

2.6. Başarısızlığa Rağmen Türkiye'nin Açılım Israrı ve Devam Ettirilmek İstenen Ermeni Açılımı

Türk dış politikası mimarları birinci "Ermeni Açılımı" fiyaskosuna rağmen Ermenistan ile ilişkileri normalleştirme politikasına devam etmiştir. Hatta bölgesel sorunların aşılması ve Türkiye'nin geniş bir manevra alanı kazanması Davutoğlu tarafından Ermenistan ile sorunların aşılmasına bağlanmıştır. (Davutoğlu, Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Konuşmalar, 2011, s. 183). Ankara "Ermeni açılımını" sürdürmekte kararlı olduğunu attığı adımlarla ortaya koymuştur. Ermeni İddialarının 100.Yılı yaklaşırken stratejik planlamadan yoksun bir şekilde atılan adımların ilki Suriyeli Ermenilerin Ermenistan'a geçişini Türkiye üzerinden gerçekleştirmelerine müsaade edilmesi olmuştur. İkinci adım, Ermenistan'daki Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrası tekrar cumhurbaşkanı olmaya hak kazanan Sarkisyan'ı ilk tebrik edenler arasında o

dönemde Türkiye'nin Cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül'ün bulunmasıdır. Üçüncü adım ise Ermenilerin tarihsel hak iddialarında önemli bir yeri olan Türkiye'nin Van şehrinden Ermenistan'ın başkenti Erivan'a uçuş seferlerine izin verilmesidir. Aşağıda bu gelişmeler incelenmiştir.

Suriyeli Ermenilerin Türkiye Üzerinden Ermenistan'a Geçişi:

Amerika Birleşik Devletleri'nin Beyaz Saray internet sitesinde açılan bir imza kampanyasında, Suriye'den kaçan Ermenilerin Türkiye üzerinden Ermenistan'a ulaşmasının sağlanması için Türkiye'nin sınır kapılarını açması talep edilmiştir. Bu gelişmenin ardından Türk Dış İşleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada Suriyeli Ermenilerin Türkiye üzerinden ve çeşitli yollardan Ermenistan'a ulaştığı vurgulanmıştır. (Dışişleri Bakanlığı-Açıklama, 2013). Türkiye'nin insani düşüncelerle yapıldığı iddia edilen Suriyeli Ermenilerin Türkiye üzerinden Ermenistan'a geçişine müsaade edilmesi, Azerbaycan'ın işgal edilen topraklarında Ermeni nüfusunun artırılmasına zemin hazırladığı gibi, Karabağ'ın ve diğer işgal altındaki rayonların Ermeni işgalinden kurtarılmasının da önünü tıkayacak bir niteliğe sahiptir. Ermenistan o bölgelere yerleştirdiği Ermenileri göstererek, bu toprakların Ermenilere ait olduğu iddiasını güçlendirecektir. (Esen, Suriyeli Ermenilerin Karabağ'a Yerleştirilmesi, 2012).

Abdullah Gül'ün Sarkisyan'ı Tebriği:

Ermenistan'da 18 Şubat 2013'te gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından yeniden Cumhurbaşkanı seçilen Serj Sarkisyan'ın, o dönemde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı makamında oturan Abdullah Gül tarafından tebrik edilmesi, Türkiye-Azerbaycan arasındaki soğukluğu artırmıştır. Gül'ün bu adımı, Azerbaycan'da ciddi tepkilerle karşılanmıştır.

Azerbaycan parlamentosu milletvekili ve Azerbaycan'da iktidardaki Yeni Azerbaycan Partisi'nin başkan yardımcılardan Mübariz Gurbanlı, Gül'ün Sarkisyan'ı kutlamasının son derece üzücü bir davranış olduğunu dile getirmiştir. Gurbanlı, Rus devlet başkanı Putin'in de Serj Sarkisyan'ı kutladığını belirtmiş, ancak Rusya devlet başkanının kutlamasını normal karşıladıklarını ifade etmiştir. Gurbanlı'ya göre Ermenistan Rusya'nın Kafkaslardaki dayanağıdır. Türkiye ise Azerbaycan'ın "kardeş ülke"sidir. Türkiye'nin Cumhurbaşkanı'nın, Ermenistan Cumhurbaşkanı'nı kutlayan 3'üncü şahıs olması Azerbaycan'ı derin bir rahatsızlığa sürüklemiştir. (Rusya'nın Sesi, 2013).

Van'ın Ermeniler için Önemi ve Van – Erivan Uçuş Seferleri:

Ermeniler için ayrı bir öneme sahip olan Türkiye'nin Van şehri, Ermenilerin tarihsel hak iddiaları kapsamında sürekli bir hedef olarak karşımıza çıkmaktadır. Ermenistan anayasasında Ağrı Dağı'nın sembol olarak yer aldığı bilinmektedir. (Esen, "Bakü Nasıl Küstürüldü?", Ekim-2012, s. 51) ancak Van şehrindeki Akdamar kilisesi de Ermenilerin vazgeçilmez kabul ettiği sembollerden biridir. Akdamar kilisesi 2005-2007 döneminde Kültür ve Turizm Bakanlığı öncülüğünde Türkiye'deki Ermeniler ve komşu Ermenistan ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir adım olarak, 1,5 milyon dolar harcanarak restore edilmiştir. Restorasyon çalışması bazı uluslararası kültür çevrelerinde "siyasi amaçlı" olarak tanımlanmıştır. Kilise 29 Mart 2007'de müze olarak tekrar açılmış, 19 Eylül 2010'da ise Türkiye Ermenileri Patrikliği Ruhani Meclisi Patrik Genel Vekili Başpiskopos Aram Ateşyan yönetiminde bir ayin düzenlenmiştir. (Sabah , 2012). Türkiye ve Ermenistan arasında İstanbul-Erivan-İstanbul uçak seferleri ve Gürcistan üzerinden otobüs taşımacılığı zaten yapılmaktayken Van-Erivan uçuş seferlerinin başlamasına müsaade edilmesine gösterilen tepkilerin ardında Van'ın önemi yatmaktadır. Türkiye'nin önemli bir şehri olan Van, Ermeniler için tarihi bakımdan bir hac yeri gibidir, çünkü Ermeniler tarafından Ermenistan'ın en eski başkenti olarak kabul edilmiştir. (Rusya'nın Sesi, 2013).

Türkiye Tur Operatörleri Birliği ile Ermenistan Sanayiciler ve Girişimciler Birliği gerçekleştirdikleri görüşmeler sonrasında Erivan-Van ve Van-Erivan karşılıklı uçuş seferlerinin 3 Nisan 2013'te açılacağını duyurmuştur. (Rusya'nın Sesi, 2013). Bu açıklama sonrasında Türkiye'nin resmi bir açıklamasının bulunmaması Azerbaycan kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır.

Türkiye'nin Van-Erivan Uçuş seferlerine müsaade edeceği haberlerinin kamuoyuna yansımalarının ardından, Azerbaycan'dan ciddi tepkiler yükselmiştir. İlk tepki Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İdaresi Sosyal ve Politik Konular Daire Başkanı Ali Hasanov'un açıklamasıdır. Hasanov, gazetecilere yaptığı açıklamada Azerbaycan'ın işgalci rejimle her hangi ülkenin, özellikle dost ülkelerin temas halinde olmasına olumsuz yaklaştığını vurgulamıştır. (Azerbaycan'dan İtiraz, 2013). İkinci resmi tepki Azerbaycan Siyasi Yenilenme ve Teknoloji Merkezi Başkanı siyaset bilimci Mubariz Ahmetoğlu'ndan gelmiştir. Ahmetoğlu da bu karara tepki göstererek, "Van-

Erivan uçak seferlerinin başlatılması, Ermenistan-Türkiye sınırının açıldığı anlamına geliyor. İlişkilerin normalleşmesine neden olacak söz konusu adım, Türkiye Başbakanı, Cumhurbaşkanı, Parlamento Başkanı ve diğer üst düzey yetkililerin defalarca yaptıkları açıklamalara ters düşüyor" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.

Ermenilerde Van Sevinci:

Ermeni "Narekavank Tour" şirketinin müdürü Armen Hovhannisyan uçuşun özel şirketlerinin girişimi olduğunu belirtmiştir. Hovhannisyan uçuşlar hakkında da bilgiler vererek uçak seferlerinin haftada iki kez, Çarşamba ve Pazar günleri yapılacağını duyurmuştur. Bilet fiyatlarının ortalama 250 dolar olacağı bildirilmiştir (bu fiyatlarla, yarısı açlık sınırı altında yaşayan Ermenistan'daki Ermenilerin Van'a ziyarete gelip gelemeyecekleri de tartışma konusudur). Armen Hovhannisyan'a göre Van şehrini her yıl yüzlerce Ermeni ziyaret etmektedir. Hovhannisyan, ziyaretçilerin sayısının Erivan-Van uçak seferi sayesinde artacağını ve bunun Ermenistan-Türkiye ekonomik ilişkilerini olumlu etkileyeceğini ifade etmiştir. (Ermeni Haber Ajansı, 2013).

Türkiye'de de bazı sivil toplum kuruluşları ve basın yayın organları da bu konudaki gelişmeler karşısındaki memnuniyetlerini belirtmiştir. Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi (TABDC) Eşbaşkanı Kaan Soyak da konu hakkındaki memnuniyetini ve beklentilerini getirdiği konuşmasında, Van'da başta kiliseler olmak üzere birçok tarihi eserin Ermeniler tarafından yapıldığını ve bu uçuş seferleri sonrası Van'da turizm patlaması olacağını iddia etmiştir. (Sabah Gazetesi, 2013). Ancak burada gözlerden kaçan veya görmezden gelinen nokta, Van-Erivan uçuş seferleri öncesinde Ermenilerin Van'ı ziyaret etmesinin yasakmış gibi yansıtılmasıdır. Bu seferlerden önce de Türkiye'nin diğer illerine gittikleri gibi Ermenilerin Van'ı ziyaret etme özgürlüğüne sahip olduğunun altı çizilmelidir. Ayrıca konuyu yalnızca turizm veya dini özgürlükler bağlamında bir düşünce sistemi temeline oturtarak kamuoyuna yansıtmak da siyasi hesapları gölgede bırakma girişimlerinin bir parçasıdır. Daha önce de belirtildiği gibi Van şehri Ermeniler için tarihsel hak iddialarının önemli bir parçasıdır.

Ermenistan'ın içinde bulunduğu ekonomik durumu göz önüne almadan Ermenilerin büyük bir turizm hamlesi yaparak Van'ı ziyarete gelmesini beklemek büyük bir hata olmuştur. Ermenistan'da 14 uçaklık filosuyla 20 ülkeye haftada 100'ü aşkın sefer yapan ulusal havayolu şirketi Armavia ekonomik sıkıntıları nedeniyle iflas ettiğini

açıklamıştır. Açıklamada, şirketin tüm seferlerini durduracağı bildirilmiştir. (Dünya Bülteni, 2013).

Ermenistan ulusal havayolu şirketinin iflasıyla birlikte Van-Erivan seferlerinin akıbeti düşünülmeye başlanmıştır. Van-Erivan seferlerinin Türkiye'deki sorumluluğunu üstlenen firma bir açıklama ile beklenen talebin çok altında bir taleple karşılaştıklarını belirterek söz konusu seferlerin iptal edildiği duyurmuştur. Ermenistan basını, uçuş seferlerinin Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'nün talimatıyla durdurulduğunu iddia ederken, Türk makamlarının bu yönde bir kararı olmadığı ifade edilmiştir. (Milliyet Gazetesi, 2013).

2.7. Açılım Kararlılığındaki Stratejik Hata

Türkiye'deki iktidarın Ermenilere yönelik açılımını devam ettirme kararlılığına karşı Ermenistan Ermenilerinin ve özellikle de diaspora Ermenilerinin Türkiye'ye yönelik politikalarının incelenmesi, Türk dış politikası aktörlerinin Ermeni açılımını bir an önce gerçekleştirme gayretlerini anlamaya yardımcı olmuştur. Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu önderliğindeki dış politika mimarları, Ermenilerin 2015 stratejisinin önüne geçmek için Ermenistan sınırının 2015'ten önce açılmasını sağlamayı hedeflemişlerdir. Ancak dikkatlerden kaçan husus, Türkiye'nin Ermeni İddialarının 100. Yıldönümü öncesinde diasporayı yumuşatmak için atmak istediği adımların hedefine Ermenistan'ı oturatarak, söz konusu iddiaların asıl mimarı olan Ermeni diasporasına yönelik tutarlı bir karşı strateji geliştirilememiş olmasıdır.

Türkiye'nin Ermenilere yönelik benimsemiş olduğu 2003 sonrası politikaların kısa bir değerlendirmesi yapılacak olursa; Türkiye'de 2007'de Akdamar Kilise'sinin resmi girişimlerle onarılması ve 2010'da Ermenilerin ayin yapması için hizmete açılması, Türkiye'deki AKP iktidarının "Ermeni Açılımı"nı yürütmekte kararlı olduğunu gösteren gelişmelerin başında yer almıştır. Bu kararlılığı teyit eden diğer önemli gelişmeler ise; ölü olarak doğan Türkiye-Ermenistan Protokolleri'nden sonra Suriyeli Ermenilerin Türkiye üzerinden Ermenistan'a geçmesine göz yumulması, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Sarkisyan'ı ilk tebrik edenler arasında yer alması ve son olarak Van-Erivan uçuş seferlerine müsaade edilmesidir. Bu bağlamda atılan adımların Türkiye-Azerbaycan

ilişkilerindeki güvensizliği derinleştireceği gibi yalnızca turistik ve ekonomik beklentilerle bu adımların atıldığını düşünmek iyimserliğin çok ötesine geçmektedir. Benimsenen bu politikalar, Ermenistan'ı "izole olduğu" düşüncesinden uzaklaştıran ve bununla birlikte Azerbaycan ve Türkiye karşısında Ermenilerin motivasyonunu güçlendiren nitelikleri bünyesinde barındırdığı aşikârdır.

Neticede Türkiye'de ve dünya kamuoyunda yapılan haberler Türk insanına karşı geliştirilen psikolojik harbin uzantılarıdır. Türkiye ve Azerbaycan'ın birbirinden koparılması ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Ermenistan'ın rahat bir nefes alması amacıyla yürütülen politikalar yalnızca Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine değil, Türkiye'nin Türk Dünyası'ndaki imajına da ciddi zarar verecektir. Son olarak ifade edilebilir ki dış politikada "win win (kazan kazan)" yaklaşımı Türk düşmanları için uygulamaya geçmiştir. Bir yanda Ermeniler, diğer yanda ise Türk düşmanları "Ermeni açılımı"nın mutlak kazananları olarak tarihe geçecektir.

2.8. İki Ülke İlişkilerinin Onarımı ve Karşılıklı Güvenin İnşası

Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkilerin çizgisi Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokollerle açılan yaraların ve ilişkilerdeki durağanlığın Türk yetkililerin yaptığı açıklamalarla sarılmaya çalışması çabalarıyla devam etmiştir. İki kardeş ülkenin -Türkiye'nin yukarıda değerlendirilen Ermeni hamlelerine rağmen- 2010 yılı ve sonrasında yaralarının hızla sarıldığı görülmüştür. Burada jeopolitik zorunluluğun yanında Azerbaycan ve Türkiye halklarının ve kamuoyunun da etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Protokoller sonrası dönemde karşılıklı ziyaretler ve açıklamalar ile Türkiye-Azerbaycan arasındaki kurumsal işbirliğinin yeniden tesisi sağlanmıştır. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 16-17 Ağustos 2010 tarihinde Bakü'ye yaptığı ziyaret önemlidir. (Zaman Gazetesi, 2010). Bu ziyaret sırasında imzalanan "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" sorunlarla geçen birkaç yıllık hasarlı dönemi telafi etmiş, ikili ilişkilerdeki dayanışma farklı ve yeni bir motivasyon ile gündeme taşınmıştır. (Zaman, 2010).

Türkiye-Azerbaycan ikili ilişkilerinde Kafkasya'nın istikrarlı ve güvenli bir bölge olması için yapılması gerekenler detaylı bir şekilde masaya yatırılmış, bu bağlamda Karabağ'ın işgali konusunda sorunun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülmesinin gerekliliği ve işgalin derhal sona ermesi arzusu Türkiye'nin de öncelikleri arasında olduğu net bir şekilde yeniden ifade edilmiştir. Cumhurbaşkanı Gül yaptığı konuşmada “Bütün Azeri kardeşlerime, Türkiye'nin daima Azerbaycan'ın yanında olduğu, dayanışma içinde olduğunu ve olmaya devam edeceğini bir kez daha buradan duyurmak isterim” cümlesiyle Azerbaycan halkının da yüreğine su serptiği söylenebilir. Ayrıca Gül, Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik desteğinin ‘bir millet iki devlet’ prensibiyle devam ettiğini vurgulaması, Azerbaycan'da Türkiye'nin Ermenistan yaklaşmasından geri adım attığı şeklinde yorumlanmıştır. (Çelikpala M. , 2013, s. 282).

15-16 Eylül 2010 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 10.Zirvesi sırasında imzalanan iki ülke arasındaki “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmasına dair Ortak Açıklama” iki ülke arasındaki ilişkileri derinleştirmiş ve ilişkilerin hukuki zemininin sağlama alınması adına önemli bir adım olmuştur. Bu kapsamda 25 Ekim 2011'de İzmir'de gerçekleştirilen ve 11 Eylül 2012'de Gebele'de yapılan ikinci toplantılar, ikili ilişkilerin tekrar olumsuz bir çizgiye kaymasını engellemek adına önemli birer hamle olarak görülmüştür.

Enerji politikaları konusundaki ortaklık ve işbirliği anlaşmaları ile Karabağ konusundaki ortak tavır ve bunların yanında her iki ülkenin de bölgesel dengeleri koruma arzusu Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine yön verecek ana parametreleri oluşturmaya devam edecektir diyebiliriz. İkili ilişkilerin kısa vadedeki planlamasında vizelerin kaldırılması, enerji politikaları bağlamında yeni projelerin geliştirilmesi ve uluslararası platformlardaki ortak hareket etme iradesi kardeş ülke ilişkilerinin gelecek planlamasında yer alan adımlar olarak gözükmektedir. İki ülke temsilcilerinin birlikte hareket etme iradesi bölgesel dengelerin de belirleyicisi olma yolunda ilerlediklerini göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye-Azerbaycan-İran dışişleri Bakanları toplantısı 7 Mart 2012'de Nahçıvan'da yapılmıştır. Yine aynı doğrultuda gerçekleştirilen bir diğer önemli toplantı da 28 Mart 2013'te Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Dışişleri Bakanları toplantısı olmuştur.

2. 9. Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde İşbirliğinin Geliştirilmesi ve Bütünleşme İhtimalleri Üzerine Öngörüler

İki ya da daha fazla devletin bütünleşme hedefine yönelik bir işbirliği sürecine girmeleri uluslararası ilişkiler açısından 21. Yüzyılda tartışılan, gerçekleşen ve olağan görülen bir durum haline gelmiştir. İki dünya savaşı arası dönemde İdealizmin uluslararası ilişkilerdeki iyi niyet, uyum ve işbirliği öngörüsüyle savaşırsız bir dünya oluşturma isteği yönündeki yaklaşımlar İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte ağır bir darbe almıştır. Sadece bununla da kalınmamış Realizmin öngörülleri ve temel varsayımları Uluslararası İlişkilerde neredeyse bir yasa gibi kabul görmüştür. Ancak uluslararası sistemde devlet dışı aktörlerin güç kazanmaya başlaması; ticari, teknolojik ve toplumsal iletişim/etkileşim alanındaki gelişmeler Realizmin devlet, güç ve çatışma odaklı yaklaşımını yumuşamaya zorlamıştır. Bu süreçte hızla gelişen ve güçlenen entegrasyon teorileri, liberal yaklaşımlar ve İngiliz Okulunun ileri sürdüğü “uluslararası toplum” kavramı uluslararası ilişkilerin zeminini genişletmiştir. İngiliz Okulundan Hedley Bull, tüm toplumların şiddete ilişkin sınırlamalar getirmek, mülkiyet haklarını desteklemek ve anlaşmalara sadık kalınmasını sağlamak gibi hedeflerin korunması için belirli düzenlemelerin uluslararası olarak kabul gördüğünü belirtir. (Linklater, 2013, s.127). İngiliz Okulunun uluslararası toplum kavramında belli ortak çıkar ve değerlerin farkında olan devletlerin, kendilerine ortak kurallar oluşturacağı ve ortak kurumların işleyişine katılacağı öngörülür. Burada ortak bir kültür ve medeniyet olmasına gerek yoktur. (Linklater, 2013, 127).

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki işbirliği sürecinde henüz İngiliz Okulunun varsaydığı ortak kural ve kurumların oluşması süreci tam manasıyla gerçekleşmemiştir. Buna dönük izlenen politikalar ve gelişmeler mevcuttur ancak henüz bir bütünleşme eşiğine gelinmemiştir. Bununla birlikte iki ülke arasındaki işbirliği ve bütünleşmenin teorik zemini hem Realist teorinin varsayımları açısından hem de İngiliz Okulunun varsayımları açısından güçlü bir zemine sahiptir. İki ülke arasında bölgesel güç mücadelesinde ortak çıkarlar durumu mevcuttur. Bununla birlikte ortak algı ve taleplerin de varlığı mevcuttur. Türkiye ile Azerbaycan'ı işbirliği ve bütünleşmeye zorlayan tarihi ve sosyo-kültürel yakınlığın ötesinde bölgesel siyasi, askeri ve ekonomik şartlar oluşmuştur. Bu şartların ne yönde ve nasıl değerlendirileceği hem tarafların

siyasi iradeleri ile hem de bölgesel ve küresel güç mücadelelerinin nasıl şekilleneceği ile bağlantılıdır. Bundan dolayı iki ülke arasındaki işbirliği ve bütünleşme ihtimali İdealist yaklaşımlarla beraber Realist yaklaşımlar zemininde de rahatlıkla değerlendirilebilir.

2.9.1. Türk Konseyi (Keneşi) Çerçevesinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Orta Asya ekonomik, askeri, demografik, sosyal ve kültürel alanlarda birbirini tamamlayan bir bölge olarak tarih boyunca hep birlikte düşünülmüş ve tek bir coğrafya olarak algılanmıştır. Bu algının Türkiye ile temel bağlantı noktasını da Azerbaycan oluşturmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yalnızca tarihsel bir ortaklığı paylaştığı düşünülen 5 bağımsız Türk devletinin aslında siyasi teşkilatlanmaları, ekonomik yapıları, idari sorunları, kültürel dokuları ve demografik özellikleri ile birçok ortak payda da bulunduğu aşikârdır. Bu bağlamda ortak payda da buluşan, bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerin birlikte hareket etme arzusu en doğal sonuç ve jeopolitik bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Ancak atılan adımların bölgesel ve bölge dışı aktörler tarafından engellenmesi, birlikteliğin oluşması için ihtiyaç duyulan iradenin zayıflığı, iletişim noksanlığından kaynaklanan anlaşmazlıklar, her devletin kendi bünyesinde millileşme çabaları, kurumsallaşmadan uzak ve söylemde kalan projeler, arzulanan birlikteliğin hep ileri bir döneme ertelenmesine sebep olmuştur. Sovyetlerin dağılması ve bağımsızlığını kazanan Türk devletlerinin 20 yıllık bir süreçte geldikleri nokta Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (TDİK - Türk Konseyi) ile istenilen yapıya doğru atılan önemli bir adım olmuştur. Türk Konseyi ile ortaya çıkan gelişmeler ve atılan adımlar, Türk Dünyası'nın geciken bütünleşmesi açısından çok önemli hamleler olarak kabul edilmiştir. Bu noktada, Türk Konseyi, kuruluşu - amaçları ve üstlendiği misyon bakımından eksiklikleri ve beklentiler bağlamında incelenmeye değer görülmüştür. Reel politik bir yaklaşımla, yaşanan gelişmelerin ve devam eden sürecin Türk Cumhuriyetleri için çok önemli olduğunu, bölgesel güvenliğin, istikrar ve kalkınmanın temel dinamiğinin bu birliktelikten geçtiğini söylemek mümkündür. Bu birlikteliği Türkiye-Azerbaycan ilişkileri açısından önemli kılan ise, jeopolitik bütünlüğün vazgeçilmez köprüsü ve enerji hatları ile demiryolu projelerinin temel geçiş noktasını oluşturuyor olmasıdır.

Türk Konseyi'nin Kuruluş Aşaması:

Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi, Türk Cumhuriyetleri'ni kültürel paydada bir araya getiren, bununla birlikte siyasi ve ekonomik hedeflere yönelen bir yapılanmadır. (Türk Konseyi-Genel Bilgiler). Ancak bu yapılanmanın 2009'a kadar etkin bir biçimde çalıştığını söylemek mümkün değildir. 1992'de başlayan devlet başkanları zirveleri 1994'te Türkiye'de, 1995'te Kırgızistan'da, 1996'da Özbekistan'da, 1998'de Kazakistan'da, 2000'de Azerbaycan'da ve 2001'de Türkiye'de yapılmıştır. 2001'deki zirveden sonra 2006'ya kadar Zirve toplantıları yapılmamıştır. 2006'da yeniden başlayan zirve toplantılarına Özbekistan katılmamış, Türkmenistan da Ankara büyükelçisi ile temsil edilmiştir. Özbekistan'ın katılmamasının ardında; Özbekistan'daki muhalif lider Muhammed Salih'in Türkiye ziyareti, Türkiye'nin Batı ile hareket ettiği düşüncesine bağlı olarak Türkiye'ye karşı takındığı tavır ve Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un "Türkiye'nin kendisini istemediği" yönündeki algı yatmaktadır. Türkmenistan'ın geri planda durmasının ardında ise, Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde elde ettiği "tarafsızlık statüsü"nü koruma amacı olduğu söylenebilir. (Zirveler Tarihçesi).

Türk Dünyası için önemli sayılabilecek adımlar gecikmiş olarak **2009 Nahçıvan Zirvesi'**nde ve sonrasında atılmıştır. (Temel Belgeler).

1992'de Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi olarak Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın katılımlarıyla her yıl olmasa da 2009'a kadar Zirve toplantıları düzenlemiştir. Bu örgüt, 2009'daki Nahçıvan Anlaşması'yla Türk Konseyi adını almıştır. Türk Konseyi'nin kurucu üyeleri Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'dır.

Türk Konseyi'nin temel belgeleri 3 Ekim 2009 tarihli Nahçıvan Anlaşması ve 16 Eylül 2010 tarihli İstanbul Bildirisi kabul edilmiştir. Bu belgelere göre Türk Konseyi üyesi ülkeler, Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın amaçları ve ilkelerinin yanı sıra uluslararası hukukun diğer evrensel olarak tanınan ilkelerini de benimsemiştir. Barış ve güvenliğin korunması ile iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesine ilişkin uluslararası normlar, Türk Konseyi çatısı altında geliştirilecek işbirliğinin zeminini oluşturmaktadır.

Türk Konseyi'nin Temel Amaçları ve Kurumsallaşma Süreci:

Nahçıvan anlaşmasının 2. Maddesinde ortaya konulan örgütün temel amaçları aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- Taraflar arasında karşılıklı güvenin güçlendirilmesi,
- Bölge ve bölge dışında barışın korunması,
- Dış politika konularında ortak tutumlar benimsenmesi,
- Uluslararası terörizm, ayrılıkçılık, aşırılık ve sınır ötesi suçlarla mücadele için eylemlerin koordine edilmesi,
- Ortak amaçlarla ilgili her alanda etkili bölgesel ve ikili işbirliğinin geliştirilmesi,
- Ticaret ve yatırım için uygun koşulların yaratılması,
- Kapsamlı ve dengeli bir ekonomik büyüme, sosyal ve kültürel gelişimin amaçlanması,
- Hukukun üstünlüğünün sağlanması, iyi yönetim ve insan haklarının korunması konularının tartışılması,
- Bilim, teknoloji, eğitim ve kültür alanlarında etkileşimin genişletilmesi,
- Kitle iletişim araçlarıyla etkileşimin ve daha yoğun bir iletişimin teşvik edilmesi,
- Hukuki konularda bilgi değişimi ve adli işbirliğinin teşvik edilmesi.

2009 Nahçıvan Anlaşması'yla Türk Cumhuriyetleri arasındaki işbirliğinin kurumsallaşmasını sağlamaya yönelik adımların ilki atılarak Türk Konseyi olarak kabul edilen örgütün Daimi Genel Sekreterliği oluşturulmuştur. Özbekistan'ın katılmadığı, Türkmenistan'ın Cumhurbaşkanı yardımcısı düzeyinde katıldığı 2009 Nahçıvan Zirvesi'nde bir Sekreteryaya oluşturulması ve merkezinin İstanbul olması Nahçıvan Anlaşması'yla kabul edilmiştir. Türkmenistan daha önce de belirtildiği üzere “tarafsızlık statüsü”nü korumak için anlaşmaya taraf olmamıştır.

İkinci önemli adım **16 Ekim 2010 İstanbul Zirvesi**'dir. Zirve toplantısından sonra imzalanan bildiride yer alan kararlara göre; Bakü'de oluşturulan özel bir vakıf ile Türk kültür mirasının korunması amaçlanmış, Astana 2012 Türk Kültür Başkenti seçilmiştir. Ayrıca Türk Dili Konuşan Ülkeler Kalkınma Bankası ve ortak sigorta şirketinin

kurulması kararlaştırılmış, Üniversiteler arası birlik kurulmuş ve “3 Ekim” tarihi Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Günü olarak kabul edilmiştir. (Bildiri). Tüm bunların yanında Nahçıvan Anlaşması ile kurulması kararlaştırılan ve bünyesinde Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi, Aksakallar Heyeti ve Sekretarya’yı barındıran Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi hayata geçirilmiştir. Bu çerçevede, Türk İşbirliği Konseyi’nin İstanbul’da yerleşik Sekretaryası’na Büyükelçi Halil Akıncı’nın Genel Sekreter olarak atanması onaylanmıştır. Zirve’de ayrıca Türk İşbirliği Konseyi’nin Devlet Başkanları Zirvesi’nin ilkinin, 2011 yılında Kazakistan’da, müteakip İkinci Zirve’nin ise 2012 yılında Kırgızistan’da gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. (Zirveler Süreci 1999-2010).

Nahçıvan Zirvesi’ne kadar önemli ve kalıcı adımlar atamayan Türk Cumhuriyetleri, 2009 sonrasında kurumsallaşmaya başlamıştır. Kurulan daimi sekreterlik ülkeler arasındaki iletişimin sürekliliğini sağlaması açısından oldukça önemlidir. Bu süreçte bazı aksaklıkların da olduğunu söylemek gerekir. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Günü olarak belirlenen 3 Ekim ve diğer kutlamalar, görkemli ve ses getirecek bir şekilde yapılırsa, hem halklar arasındaki bağlar kuvvetlendirilir hem de örgütün önemi ve ciddiyeti fark edileceği öngörülmüştü. Ancak 2011’de Türk Dünyası’nı ön plana çıkaracak ve halkın inancını artıracak ortak ve büyük kutlamalar gerçekleştirilmemiştir. Bu olumsuzluklara **Türk Konseyi 1. Zirvesi olarak kayıtlara geçen 2011’deki Almatı Zirvesi’ne** Türkiye’den Cumhurbaşkanı katılmamış ve yerine Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ’ın görevlendirilmesi de eklenince zirve Türk kamuoyunda ön plana çıkarılmamıştır ve beklentilere yanıt vermemiştir. 2011’deki Zirve bir duraklama evresi olarak yorumlanabilir.

2012’deki Bişkek Zirvesi (Türk Konseyi 2. Zirvesi)’nde ise Kazakistan, Türkiye ve Kırgızistan Devlet Başkanları tarafından temsil edilmiş, Azerbaycan’dan ise Başbakan Artur Razizade görevlendirilmiştir. Bu bağlamda 2010 İstanbul Zirvesine hem tüm üye ülkelerin devlet başkanlarının katılmış olması hem de Türkmenistan’ın gözlemci statüde katılması, 2010’daki zirveyi diğerlerine göre öne çıkarmıştır. 2011 ve 2012 zirveleri 2010 zirvesine nazaran daha sönük gibi görünse de toplantıların sürekliliği ve her sene yeni adımların atılıyor olması, işbirliğinin sürekli ve kalıcı olacağının göstergesi olarak önem arz etmektedir. 2012 Bişkek Zirvesi “eğitim, bilim ve kültürel işbirliği”

temalarının öne çıktığı bir toplantı olmuştur. Bişkek Zirvesi kapsamında toplanan Dışişleri Bakanları Konseyi tarafından Türk Konseyi Sekreteryası'nın Mali Esaslarına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca üye ülkelerin eğitim konusundaki ilgili bakanları Astana'da Türk Akademisi ile Bakü'de Türk Kültür Miras Vakfı kurulmasına ilişkin anlaşmalara imza atmışlardır. (Zirveler Süreci 1999-2010).

Türk Konseyi Bayrağı olarak 22 Ağustos 2012'de Bişkek'te toplanan 2. Türk Konseyi Dışişleri bakanları toplantısında dört üye ülkenin resmi kurumlarında kullanılmak üzere Kazakistan bayrağının mavisi, Kırgızistan'ın güneşi, Türkiye'nin hilali ve Azerbaycan'ın yıldızının yer aldığı bayrak kabul edilmiştir. Bayrağın kabul edilmesinden sonra yapılan açıklamalarda, Özbekistan ve Türkmenistan'ın örgüt toplantılarına aktif katılımları olmaması dolayısıyla bayrakta onlara ait sembollere yer verilmediği, ancak her zaman bu iki devletin de Türk Konseyi'ne katılması gerektiği vurgulanmıştır. (Bayrak Kabul Edildi).

2013 Gebele Zirvesi'nin gündem başlıklarını ise “ulaştırma ve bağlantı” konuları oluşturmuştur. Türk Konseyi'nin ulaştırma ve bağlantı konularıyla toplanması üzerine tarihi İpek yolu'nun yeniden canlandırılması görüşü hakim olmuştur ve üye devletlerin liderleri bu konudaki görüşlerini dile getirmişlerdir. Türkiye adına toplantıda bulunan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül görüşlerini ifade ederken İpek yolu'nun yeniden inşasına ağırlık vermiştir. Küresel ve bölgesel bağlamda ekonomik ağırlık merkezinin Asya-Pasifik bölgesine kaydığını ve bu durumdan dolayı Türk Dünyası'nın jeo-ekonomik öneminin arttığını söyleyen Gül, Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan ekonomik ve demografik potansiyeli toplamda 4.8 milyon kilometre karelik yüzölçümü ile dünyada 7. sırada, 140 milyonluk nüfusuyla 9. sırada, 1.5 trilyon dolarlık milli hasıla ile 13. Sırada olduğunu belirtmiştir. (Türkiye Gazetesi, 2013). Türk dış politikasının Türkiye'nin Türk Dünyası ile ilişkileri yönündeki diplomatik sorumluluğu üstlenen Gül;

"Türk dünyası küresel ölçekte sahip olduğu coğrafi ve demografik ağırlığın çok altında bir ekonomik performans sergilemektedir. Tarihe baktığımızda Türk devletlerinin güçlü ve etkili olduğu dönemlerde İpek Yolu'nun dünya ticaretinin dünyanın ana güzergahı olduğu dönemler olduğunu görüyoruz. Türk dünyası küresel ekonominin ve dünya ticaret yollarının dışında kaldığında ise, siyaset ve

medeniyet sahasında da ağırlığı azalmıştır, bu bir vakiadır, tarihi okuyan, bilen herkes bunu görmektedir” ifadelerini kullanmıştır. (Türkiye Gazetesi, 2013).

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün vurguladığı üzere, Türk Dünyası’nın ne kadar önemli olduğuna ilişkin ortaya konulan bu farkındalık Türk dış politikasındaki yönelimlerin temel belirleyicisi olmalıdır.

Tarihi İpekyolu’nun yeniden işlevsel hale getirilmesi adına çok önemli bir adım olarak değerlendirilen **Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi** Türk Dünyasının demiryolu ağının ana unsuru ve ilk girişim olması açısından büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte 2013 Gebele Zirvesi’nin ulaşım ve bağlantı alanlarındaki bir diğer önemli konusu da Bakü Limanı ile Kazakistan’ın Aktau Limanı arasındaki bağlantıyı güçlendirme önerileri olmuştur. Türk Konseyi’ne henüz dâhil olmayan Türkmenistan’ın da bu projelerle bütünleştirilmesi düşüncesinden hareketle Türkmenistan’daki Türkmenbaşı Limanı da Türk Dünyasının Hazar Denizi üzerindeki bağlantısını güçlendirecek potansiyele sahiptir. (Düğün, 2013/4, s. 9).

Tarihi İpekyolu’nun yeniden işlevsel hale getirilmesi ve Türk Dünyasının mevcut ekonomik potansiyelini kullanarak daha önemli ekonomik bütünleşme adımlarını atması, Türk Dünyasındaki kültürel ve siyasi bütünleşmenin de hız kazanmasının önünü açacaktır. Bu bağlamda Türk Konseyi’nin Gebele Zirvesi Türk Dünyası’nın bütünleşmesi yönünde önemli bir adım, düğümleri çözecek bir anahtar olabilir. (Düğün, 2013/4, s. 9).

Türkiye, bölgesel etkinliğini artırmak için 1990’lı yıllarda yaptığı hatalardan ders alarak Türk Konseyi’nin gelişmesine öncelik vermelidir. Türkiye’nin önceliği Azerbaycan ile ilişkilerini en üst düzeye çıkarmak, demiryolu ve enerji hatları üzerine kurgulanan projelerin aşamalı olarak biran evvel hayata geçirilmesini sağlamak olmalıdır. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri yalnızca iki ülke arasındaki ilişkiler olarak algılanmaktan çıkarılmalı, bölgesel çabaların da ilerisinde Türk Dünyası adına büyük önem arz ettiği şekliyle değerlendirilmelidir.

Avrupa Birliği örneğini gören ve bilen Türk milleti ‘‘neden Türk Birliği de sağlanmasın’’ düşüncesiyle uluslararası arenada birliktelik arayışlarını desteklemesi şaşırtıcı bir gelişme olarak düşünülmemelidir. İsmail Gaspıralı’nın ‘‘Dilde Fikirde İşte

Birlik” sözünü temel prensip edinen Türk Konseyi üyelerinin açabileceği en kolay kapı “işte birlik” olarak gözükmektedir. Türkistan bölgesindeki enerji potansiyeli tüm uluslararası aktörlerin iştahını kabartmaktadır. Bu bağlamda Türkistan’ın enerji kaynaklarının aktarılması için bir boğaza yani bir taşıma güzergahına ihtiyaç duyduğu gerçeği Türkiye’nin ve Azerbaycan’ın önemini daha da artırmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan’ın lokomotif olduğu bir birlikteliğin Türkiye’yi, Azerbaycan’ı ve Türkistan’daki Türk devletlerini “ortak çıkar” etrafında birleştirmesi hayal değildir.

Ancak bölgesel ve küresel aktörlerin bu konuya yaklaşımı, birlikteliğin geleceğindeki en büyük engel olarak karşımızda durmaktadır. Putin’li Rusya’nın Avrasya Birliği çabaları, Türk Birliği çabalarının en önemli rakibidir. Dolayısıyla Putin’in Türk Cumhuriyetleri’ni Türkiye’nin önderliğinde bir birlikteliğe kaptırmamak için elinden geleni yapacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Çok kutuplu dünya tartışmalarının sıkça yapıldığı bir dönemde Putin ile nüfuzunu artıran ve yeniden yükselişe geçen Rusya’nın bölgesindeki ülkelerin, özellikle de enerji potansiyeli yüksek ülkelerin nüfuz alanından çıkmasına müsaade etmeyeceği gerçeği tartışmasız kabul edilmektedir. Rusya’nın yanında İran’ı da Türk Konseyi’nin başarıya ulaşmasını istemeyen bölgesel güçler arasında saymak yerinde olacaktır. İran da Rusya gibi bölgesinde güçlü bir Türk varlığını tarih boyunca istememiştir ve bundan sonrası için de istemeyecektir. Dolayısıyla İran’ın Türk Birliği’ne karşı benimseyeceği tavır bellidir. Çin, İsrail ve Avrupa devletlerinin de Türk karşıtlığı etrafında kümeleşmeleri dikkate alındığında ortaya çıkacak bir Türk Birliği’nin kabul etmeyeceklerini söylemek mümkündür. Ancak burada belirtmek gerekir Avrupa Birliği’nin enerji bağlamında Rusya’nın tekeline son vermek için bu birlikteliğe sıcak bakacağı ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Son söz olarak, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri yalnızca iki ülke ilişkileri veya bölgesel ilişkiler bağlamında değil, Türk Dünyasının umutlarının bağlandığı küresel etki kapasitesine sahip bir güç birliği düşüncesi çerçevesinde değerlendirilmelidir.

2.9.2. Türkiye-Azerbaycan İşbirliği Zemininde Bütünleşme İhtimali

Tarih ve hızla değişen uluslararası ilişkiler içinde, yeni devletler ortaya çıkmış, bazı devletler halkı içindeki derin farklılıklardan ve bunları destekleyen dış müdahalelerden dolayı parçalanmış bazı devletler ise ortak paydalar etrafında birleşmiş ve

büyümüşlerdir. Bunun yanında bazı milletler yakın coğrafyalarda, hatta aynı sınırdaki farklı devletlere sahiptir. Araplar, Türkler ve Slavlar bu durumun önemli örneklerindendir. Bu devletlerarasında, ortak dil, kültür ve tarih şuurunun varlığı dış politikalara da yansımaktadır. Uluslararası ilişkilerdeki dinamik yapı, tehditler, fırsatlar ve ortak çıkarlar bu tarzdaki devletlerin bütünleşme süreçlerini tetikleyebilir. Türk Dünyası'nda da 20. Yüzyılın başına kadar Türkistan olarak bilinen coğrafya, yani Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, böyle bir durumda ilk akla gelecek olan ülkelerdir. Fakat bunun yanında bir de Türk Dünyası'nın Batısı, Batı Türklüğü vardır. Türkiye, Azerbaycan ve KKTC, Batı Türk Dünyasını oluşturan üç bağımsız cumhuriyettir. Bu üç devlet arasında bir bütünleşme sürecini ortaya çıkarabilecek tarihi ve kültürel birliğin yanı sıra, bölgesel ve küresel çıkar ilişkileri ve ortak tehdit algılamaları mevcuttur.

Azerbaycan'ın Karabağ sorunu, KKTC'nin uluslararası alanda tanınma sorunu ve Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak yükselişi bu üç devletin bir bütünleşme içinde güçlenerek, mevcut sorunların aşılmasını sağlayabilecektir. Bu üç devletin sahip olduğu sorunlar birleştirici bir niteliğe sahiptir çünkü Türkiye merkezli olarak düşünüldüğünde her üç devletin sorunları da Türkiye ile sebepleri ve sonuçları açısından doğrudan Türkiye ile bağlantılıdır. KKTC'nin tanınma meselesi yalnızca KKTC'nin bir sorunu değil, Türkiye tarafından sahiplenilen, Türk Dış Politikasında belirleyici olan bir meseledir. Azerbaycan'ın işgal altında olan toprakları da yalnızca Azerbaycan'ın sorunu değildir. Türkiye Karabağ Sorununu uluslararası alanda üstlenmekte ve bu sorundan dolayı Ermenistan ile ilişki kurmamaktadır. Ermenistan ile Türkiye arasında yaşanan bu sorunun bir de "Ermeni Soykırımı iddiaları" ile uluslararası alana yansımış olması, Kafkasya bölgesindeki istikrar için Türkiye ile Azerbaycan'ı aynı sorun etrafında birleştirmektedir. 1960'lardan bu yana çözülmeyen Kıbrıs Sorunu ve uluslararası alanda tanınmayan KKTC, Soğuk Savaş'ın hemen ardından yaşanan Karabağ sorununun hala bir çözüme kavuşturulmamış olması, gün geçtikçe bu üç devletin uluslararası örgütlere olan güvenini sarsmaktadır. Bu sorunlar için uluslararası destek bulamayan bu üç ülkenin, sorunların çözümü adına bir bütünleşme sürecine girmeleri gelecekteki muhtemel siyasi girişimlerden biri olacaktır.

Türkiye, Azerbaycan ve KKTC'nin oluşturacağı siyasi birliğin mahiyeti son derece önemlidir. Sözkonusu birlik, bir konfederasyon veyahut federasyon kurmak ile olabilir,

veyahut bu üç devlet birleşebilir. Avrupa Birliği siyasi entegrasyon sonucunda bir Avrupa Birleşik devletleri-federasyon- istemektedir, bu yüzden günümüzün AB'si konfederasyondan federasyona geçiş yapısı olarak incelenebilir.

Yakın tarihte dünyanın farklı bölgelerinde devletler arasında gerçekleşen başarılı birleşme modelleri esas alındığında bu birleşmelerin ortak tarih, kültür ve ekonomik çıkar birlikteliğine dayandıkları görülmüştür. 20. yüzyılın başlarından itibaren Türkiye ve Azerbaycan arasında gelişen birlikteliğin de dünyanın çeşitli bölgelerindeki birleşme modellerinin ortak motiflerini taşıdığı görülmektedir.

İki devlet konjonktür gereği, tarihin de verdiği bir arka plan ve ortak bir gelecek adımı atmak amacıyla birleşip bir araya gelebilirler. Bu tip “barışçıl birleşmeler” dünya tarihinde az olarak yaşanmıştır. 20. Yüzyılda bu tip birleşmelerin üç önemli örneği vardır; 1958-1961 arası süren Mısır ve Suriye'nin birleşmesiyle ortaya çıkan Birleşik Arap Devleti, 1990 yılında yeniden birleşen Doğu ve Batı Almanya devletleri ve yine 1990'da birleşen Kuzey ve Güney Yemen Devletleri'nin oluşturduğu Yemen Cumhuriyetidir.

Senaryoda öngörülen tipte bir birleşme için en doğru seçenek Konfederasyon seçeneği olacaktır. Hem Türkiye, hem Azerbaycan hem de KKTC, benzer yapılar olmalarına rağmen, farklı hukukun işlediği, farklı bürokratik yapıların olduğu, farklı uluslararası anlaşmalara ve ortaklıklara kendi başlarına da imza atarak öngörülen konfederasyonun gücünü artırmayı başarabileceklerdir. Ayrıca, KKTC'nin Türkiye ile birleşmesi hem siyasi hem demografik hem coğrafi açıdan daha kolayken, Azerbaycan'ın dünyanın her devleti tarafından tanınan, meşruiyeti şüphe götürmeyen bir devlet olarak egemenliğinden vazgeçmesi zor bir seçenektir. Kaldı ki Almanya'nın birleşme sürecinde Fransa ve İngiltere'nin itirazları ABD desteği ile çözülmüştür. Bu tip bir “birleşmeye” en yakın komşu devletlerden hem Rusya hem İran'ın karşı çıkacağı düşünülürse, konfederasyon fikri akla en yatkın seçenek olarak ortaya çıkmaktadır.

Böyle bir bütünleşme modelinin tarih içinde fikri alt yapısı da vardır ancak modern uluslararası ilişkilere ve güncel şartlara uygun olarak geliştirilmemiştir. Türk kültürünü ve edebi dilini yeniden canlandırmayı amaçlayan romantik Türkçüler, siyasi sahada ise bütün Türk boylarının bağımsızlıklarına kavuşmasını ve aralarındaki ilişkilerin gelişmesini istemişlerdir. (Kengerli, 2008, s. 16). Bu anlamda Türk Birliğinin

gelişmesinde ve Türkiye Türklerinin romantik Türkçülük ile tanışmalarında Hüseyinzade Ali Bey ve Ahmet Ağaoğlu gibi Azerbaycan romantik Türkçülerinin önemli etkileri olmuştur. Yusuf Akçura'ya göre Hüseyinzade Ali Bey'in Turancılığı, 1908 yılından sonra İstanbul'da diğer Turancıları, başlıca olarak da Gökalp Ziya'yı yaratmıştır. (Akçura, 1998, s. 142). Mustafa Kemal'in fikirlerimin babası dediği Gökalp ise Türkçülük fikirlerini; Türk Ulusu'nun inşa süreci olan Türkiyecilik; Türkiye ve Azerbaycan'ı içine alan Oğuzculuk ve bütün Türk boylarının birleşeceği nihai hedef olan "Turancılık" olarak üç merhaleye ayırmıştır. (Gökalp, 2007, s. 188).

Türkçülük fikirlerinin öncelikli olarak Türkiye-Azerbaycan bütünleşmesine odaklanmasının temel nedeni ise Gökalp'in deyişiyle Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin, Oğuz uruğuna mensup olmalarıdır. Ziya Gökalp'e göre Türkiye ve Azerbaycan Türkleri kültürel olarak birleşmesi en kolay olan Türklerdir ve Türkçülükteki yakın mefkûre "Oğuz İttihadı" olmalıdır. (Gökalp, 2007, s. 186). Edebi ve ilmi anlamda yürütülen çalışmaların siyasi bir platforma taşınması ise Yusuf Akçura'nın kaleme aldığı Üç Tarz-ı Siyaset makalesinde yaptığı öneriyle gündeme gelmiştir. Türkçülük siyaseti, Osmanlı son dönemine de damgasını vurmuş ve İttihat Terakki dönemi dış politikasının önemli argümanlarından biri olmuştur.

Türkiye-Azerbaycan birlikteliği fikrinin tarihi referanslarından bir diğeri ise Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun 15 Eylül 1918'de Bakü'yü Ermeni işgalinden kurtarmasıdır. 25 Ekim 1917'de Bolşeviklerin Rusya'da iktidarı ele geçirmesiyle, 18 Aralık 1917'de Rusya ile Osmanlı arasındaki savaş sona ermiştir. Bu doğrultuda Kafkaslardaki Rus Ordusu terhis edilmiştir. Türkiye açısından bu olumlu gelişmeden sonra bir Ermeni kolordusu oluşturulmasıyla Kafkaslar için kötü günlerin kapısı aralanmıştır. (Şükürov & Qafarov, 2010, s. 138). Bakü ve Gence'de yaşanan katliamları, Enver Paşa'nın talimatıyla Irak Cephesinden Gence'ye geçen Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu durdurmuştur. Bakü, 15 Eylül 1918'de Türk Ordusu tarafından Ermeni işgalinden kurtarılmıştır. Kafkas İslam Ordusu'nun, Bakü'yü Ermeni komitacılarının saldırılarında kurtarması, Türkiye ve Azerbaycan'ın kader birlikteliği açısından önemli bir tarihi motivasyon yaratmıştır.

SSCB'nin çöküşüyle Türk Dünyası'nda birlik fikri Türkiye ve Azerbaycan'da yeniden tartışmaya açılmıştır. Azerbaycan bağımsızlık hareketinin lideri ve cumhurbaşkanı olan

Ebulfez Elçibey, Azerbaycan dış politikasını Türkiye ve Güney Azerbaycan ile entegrasyon retoriği üzerinde temellendirmiştir. Elçibey, Türkiye ile Azerbaycan arasında konfederasyon kurulması fikrini savunarak, Azerbaycan petrollerinin Türkiye üzerinden dünyaya açılmasını gündeme getiren ilk devlet adamı olmuştur.” (Arslan, 2000). “Oğuz Birliği” ya da Türkiye ile Azerbaycan’ın birleşmesi hakkındaki düşünceler, 20. yüzyılın başlarındaki kadar yoğun olarak tartışılmasa da güncelliğini korumaktadır. Türkiye ile birleşme fikri, Azerbaycan’da iktidar ve muhalefet arasında zaman zaman hararetli tartışmalara yol açmaktadır. Muhalefet cephesinde konfederasyon çerçevesinde birleşme fikri, Azerbaycan’ın güvenliği ve Hazar petrollerinin Türkiye üzerinden Avrupa’ya taşınması düşünceleri etrafında şekillenirken, iktidardaki Yeni Azerbaycan Partisi milletvekilleri, bu fikrin gerçekçi olmadığını ve Türkiye’nin güvenliği açısından bazı sakıncalar doğurabileceğini savunmaktadır. (Boz, Tek Milletten Tek Devlete, 2011).

Üç devlet arasındaki bütünleşme süreci hem bölgesel hem de küresel anlamda uluslararası ilişkilerde önemli değişikliklere neden olacağı için bölgedeki devletlerin ve büyük güçlerin olası bir bütünleşmeye nasıl yaklaşacakları da önemlidir. İlk olarak bölge devletlerinden Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesimi sürece karşı olacaklar ve karşı hamle geliştirmek isteyeceklerdir. Çünkü bütünleşme Kıbrıs sorununu Türkler lehine çözüme kavuşturacak bir hamle olacaktır. AB ise, Yunanistan’ın itirazlarıyla birlikte konuya olumsuz yaklaşabilir ancak Kıbrıs meselesinden dolayı bütünleşmeye karşı durabilecek olan AB, enerji konusunda Rusya’ya alternatif güçlü bir koridorun oluşmasını destekleyecektir. (Zippel, s. 50). Batı Türk Devletleri arasındaki bütünleşmenin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini, dolayısıyla Doğu Türkistan’ı da etkileyebileceğini düşünecek olan Çin de bu bütünleşmeye olumlu yaklaşmayacaktır. (Andican, 2006, s. 13). Rusya, hem Hazar jeopolitiğinde güç kaybedeceği hem de bütünleşmiş Batı Türklerinin Orta Asya’ya daha güçlü bir rakip olarak gireceği için bu süreci engellemek isteyecek en önemli güç konumundadır. (Dağı, 2002, s. 175). ABD ise, Rusya’nın Avrasya’daki gücünü kırarak olan böyle bir hamleyi destekleyebilir fakat hem Kafkasya’da çok güçlü olan hem de Orta Asya’ya yönelebilecek olan böyle bir bütünleşme ABD tarafından, Asya’daki güç dengelerini tahmin edilemez şekilde değiştireceği için istenmeyecektir. Ayrıca Türkiye’nin Orta Doğu’da model ülke olarak

ön plana çıkmasını isteyen ABD, Türkiye'nin Avrasya coğrafyasına yönelecek bir bütünleşmeye girmesini olumlu karşılamayacaktır.

Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinin herhangi bir bütünleşme sürecine girmesi İran ile de doğrudan alakalı olacaktır. İran'ın hem jeopolitiği hem de etnik yapısı bölgede Türkiye, Azerbaycan ve Türklerle ilgili tehdit algılamalarının oluşmasına ve bundan dolayı Türkiye-Azerbaycan bütünleşmesine olumsuz yaklaşmasına neden olacaktır. İlk olarak İran'ın etnik yapısı ve siyasi tarihi İran'da bir Türk tehdidi algısı yaratmıştır. 1925'e kadar Türk Hanedanları tarafından yönetilmiş olan İran'da bugün büyük çoğunluğu Azerbaycan Türkü olmak üzere 25-30 milyon Türk yaşamaktadır. (Brzezinski & Gates, 2006, s. 107). Soğuk Savaş sonrası Kuzey Azerbaycan'ı bağımsız olmasının bile İran'da endişe yarattığı düşünülecek olursa, Türkiye-Azerbaycan bütünleşmesi daha ciddi bir endişe yaratacaktır. İkinci olarak, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın bağımsızlıklarının ardından İran'da jeopolitik kuşatılmışlık algısı oluşmuştur. (Keskin, "Türkiye-İran İlişkileri Nereye?", 2010). Çünkü bu tarihten itibaren İran'ın doğusu, batısı ve kuzeyi Türk Devletleriyle çevrelenmiş durumdadır. İran bu tehdit algılamasında haklı olmakla birlikte, bu üç Türk Devleti İran'ın endişelendiği gibi bölgede İran karşıtı bir politika izlememişlerdir. Bunlarla birlikte unutulmaması gereken bir gerçek vardır ki, o da İran'daki Azerbaycan Türkleri tarihsel ve sosyal olarak İran'a eklenmiş bir parça değil, İran'ın kendisidir. Her ne kadar İran'da Türk kimliğinin siyasi sahaya yansımaları engellense de, İran'daki Türkler ekonomide, dinde, yönetimde ve sosyal hayatta etkin durumdadır. (Veliev, 2005, s. 84).

Dünya'nın farklı bölgelerindeki birleşme modelleri incelendiğinde, ortak tarih, dil ve ekonomik çıkar birlikteliğinin benzer formdaki yapıları bir araya getirdiği gözlemlenmiştir. 20. yüzyılın başlarından itibaren, romantik Türkçülerin gündeme getirdikleri Türkiye-Azerbaycan birlikteliğinin oluşması yönündeki tartışmalar, bugün Hazar'dan Akdeniz'e uzanan bir jeopolitiğe sahip Oğuz Birliği fikrini romantizmden realizme taşıyabilecek modelin alt yapısını oluşturmaktadır. Birlik gerçeğe dönüştüğü takdirde yeni ve güvenli bir enerji koridoru oluşturacaktır. Mersin ve KKTC limanları Hazar petrolünü dünyaya dağıtan yeni birer kapı olacaklardır. Türkiye'nin Batı ile dostane ilişkileri, ABD ve Avrupa'nın enerji konusunda Rusya yerine Türkiye-Azerbaycan-Kıbrıs bloğunu tercih etmesini sağlayacaktır.

Avrupa Birliği henüz Kıbrıs sorununu çözmeden, Ada'nın tamamında hak iddia eden Güney Kıbrıs Rum Kesimini sistemine dâhil etmekte bir sorun görmemiştir. Aynı yoldan ilerleyerek Türkiye de olası bir 'Oğuz Birliği'nin içine Kuzey Kıbrıs'ı dahil ederek sorunun kendi lehine çözülmesi için bir adım atabilir. Kıbrıs örneğinde olduğu gibi Güney Kafkasya'nın en uzun süreli çözümsüz sorunu olan Karabağ'ın statüsü konusunda Azerbaycan'ın siyasi ve askeri üstünlüğünü pekiştirecektir.

Ankara umutsuzca bütün enerjisini son 10 yılda Avrupa Birliği bütünleşmesi ve Ortadoğu için harcarken, Bakü'deki yaşanan bu tartışmalar Türkiye'nin başka seçeneklerinin de olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Türkiye-Azerbaycan Birliğinin hayalci olduğunu ileri sürenler, Türkiye'nin AB tam üyeliğini neden gerçekçi bulduklarını izah etmelidir.

Sonuç olarak;

- Türkiye-Azerbaycan-KKTC arasında bir bütünleşme sürecini ortaya çıkarabilecek tarihi ve kültürel birliğin yanı sıra, bölgesel ve küresel çıkar ilişkileri ve ortak tehdit algılamaları mevcuttur.
- Türkiye merkezli olarak düşünüldüğünde Kıbrıs ve Karabağ sorunları sebepleri ve sonuçları açısından doğrudan Türkiye ile bağlantılıdır.
- Kafkas İslam Ordusu'nun, Bakü'yü Ermeni komitacılarının saldırılarında kurtarması, Türkiye ve Azerbaycan'ın kader birlikteliği açısından önemli bir tarihi motivasyon yaratmıştır.
- Azerbaycan bağımsızlık hareketinin lideri Ebulfaz Elçibey, Azerbaycan dış politikasını Türkiye ve Güney Azerbaycan ile entegrasyon retoriği üzerinde temellendirmiştir.
- Türkiye-Azerbaycan birlikteliğinin oluşması yönündeki tartışmalar, bugün Hazar'dan Akdeniz'e uzanan bir jeopolitiğe sahip Oğuz Birliği fikrini romantizmden realizme taşıyabilecek modelin alt yapısını oluşturmaktadır.
- Türkiye-Azerbaycan Birliğinin hayalci olduğunu ileri sürenler, Türkiye'nin AB tam üyeliğini neden gerçekçi bulduklarını izah etmelidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE – AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK BOYUTU

3.1. Türkiye-Azerbaycan Ticari İlişkilerinde 2000 Öncesi Genel Durum

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerin seyrinde Azerbaycan ekonomisindeki sarsıntılar, dönüşüm ve reform süreçleri doğrudan etkili olmuştur. Bundan dolayı ikili ekonomik ilişkilerin doğru okunabilmesi için Azerbaycan ekonomisinin yeniden şekillenmesi ve Rusya kaynaklı bölgesel gelişmelerin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği içerisinde yer alan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Sovyetlerin ekonomi modeli ve politikaları dâhilinde şekillenmiş bir ekonomik yapıya sahiptir. 20. Yüzyılda gelişen serbest piyasa koşulları Sovyetler Birliği içinde yaşayan halklar için 1991 yılına kadar hiç karşılaşılmamış bir ortamdır. Tarihte ticari olarak en uzun ve hareketli güzergâh olan İpekyolu üzerinde yer alan Avrasya coğrafyası, 18. yüzyılda başlayan Rus işgali ve ardından 20. yüzyılın başında kurulan Sovyetler Birliği dönemi boyunca, ticari hareketliliğini kaybetmiştir. Tarihte açık bir ticari havza olan Türkistan ve Kafkas coğrafyası Rus işgallerinin ardından tam anlamıyla kapalı bir ticaret havzası haline gelmiş ve bölgedeki kaynaklar ve üretim sadece Sovyetler Birliği'nin merkezine akıtılmıştır. Sosyalist ekonomik sistem Sovyetler Birliği içindeki cumhuriyetleri arasında bir iş bölümüne dayalı şekilde geliştirilmiştir. Bu sistem içinde uzmanlaşmadan ziyade ideolojik kaygılar hâkim olmuş ve tüm cumhuriyetlerde Rusya'ya bağlı bir ekonomik yapı kurulmuştur. Bu yapı ile Sovyetler Birliği'nin dağılması imkânsız hale getirilmek istemiştir. Sosyalist ekonomik sistem içinde bazı cumhuriyetler tarımda, bazıları sanayide, bazıları da her ikisinde de ileri giderken bazı ülkeler de hiçbir sahada ilerleme gösterememiştir. (İskender, 2004, s. 16-17). Sovyetler Birliği'nin dağılmayı imkânsız hale getirmek amacıyla kurduğu sosyalist ekonomik sistemin çökmesi üzerine, dağılma mümkün olmuştur ancak bu kez de bağımsız olan cumhuriyetlerin kısa

zamanda Sovyet ekonomik sistemden ve Rusya'ya olan ekonomik bağımlılıktan kurtulmaları imkânsızlaşmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsız olan cumhuriyetler için alışılması en zor durum dünyadaki ekonomik koşullar olmuştur. Yeni ekonomik koşullara uyum sağlamak ve ülke içinde üretimde çeşitliliği sağlamak için çok yönlü ve boyutlu bir ekonomik reform sürecinin başlaması zorunlu hale gelmiştir. Bu dönüşümün uzun vadeye yayılarak yapılması ise neredeyse imkânsızdır, çünkü yeni bağımsız olan cumhuriyetlerin eski ekonomik sistem ile uzun süre ayakta kalabilmeleri mümkün değildir. Bundan dolayı reform sürecinin hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmiştir. Yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler için ekonomik koşullara uyum sağlama devletin varlığının devamı için hayati bir öneme sahip olmuştur. Bu bağlamda Azerbaycan, Türkiye ve Batı'ya coğrafi yakınlığı ve sahip olduğu yeraltı kaynakları dolayısıyla diğer Türk cumhuriyetlerine nazaran daha avantajlı bir konuma sahip olmuştur.

Bağımsızlığın ardından 1995 yılında hazırlanan Azerbaycan Cumhuriyeti anayasasında, özel mülkiyet ve özel teşebbüs temellerine piyasa ekonomisini kabul edildiği ve iktisadi sistem içinde devletin düzenleyici görevler üstlendiği açıklanmıştır. (İskender, 2004, s. 17).

Sovyetler Birliği döneminde kurulan ekonomik ilişkilerin ve sistemin ortadan kaldırılması ile birlikte eş zamanlı olarak bir özelleştirme süreci başlatılmıştır. Üretim kapasitesinin yeniden organize edilmesi ve ekonomik ilişkilerin yeni kurulan piyasalara göre şekillendirilmesi yaklaşık 10 yıl süren bir kriz döneminin ardından gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki süreç Azerbaycan ekonomisi açısından, 1992-1999, 2000-2008 ve 2008 sonrası olarak üç döneme ayrılabilir. Sovyetler Birliği'nin resmi olarak dağılmasından itibaren başlayan ilk dönem, Boris Yeltsin'in devlet başkanlığından ayrılmasına kadar devam etmiştir. Bu dönem ekonomik ve demografik olarak çözülme ve yeni-ekonomik ilişkilerin oluşturulması dönemidir. İkinci dönem ise Vladimir Putin'in Rusya devlet başkanı olmasıyla başlamış ve 2008 Rusya-Gürcistan çatışmasına kadar devam etmiştir. Bu dönemde Rusya'nın ve Kafkasya ülkelerinin ekonomik olarak toparlanmaya başladığı ve büyüme sürecine girdikleri dönemdir. (Taymaz, 2012, s. 317). Üçüncü dönem ise 2008 yılında Rusya-

Gürcistan krizi ile başlamamış ve hala devam etmektedir. Bu dönemde Rusya ile Gürcistan arasındaki kriz genel olarak tüm Kafkasya'yı olumsuz olarak etkilemiştir. Fakat sonraki süreçte Gürcistan'da Ekim 2012'de Rusya'ya yakınlığı ile bilinen Bidzina İvanişvili'nin iktidara gelmesiyle bölgede yumuşama başlamış ve ekonomik ilişkiler yeniden canlanmıştır. Hem Azerbaycan'ın hem de bölgesel ekonomik gelişmelerin daha iyi anlaşılabilmesi açısından bölge ülkelerinin Gayrisafi Yurt İçi Hâsılası (GSYİH)'sının gelişmiş ülkelerle ve dünya ortalamasıyla karşılaştırılması önemli bir göstergedir. 1991 ile 2009 yılları arasındaki GSYİH verileri bölgedeki ekonomik gelişmeleri açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bu bağlamda bölge ülkelerinin GSYİH'leri incelendiğinde 1991-1999 arası dönemin Sovyetler Birliği'nden ayrılan ülkeler ekonomik çöküş yılları olduğu görülmektedir. Bölgedeki ülkeler arasında en hızlı yoksullaşma ise Azerbaycan ve Gürcistan'da gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye Azerbaycan ilişkileri de istenen oranda karşılıklı bir gelişme gösterememiştir.

Tablo 1: Kişi Başına GSYİH (Dolar)

	1991	1999	2004	2008	2009	2012	2014
<i>Ermenistan</i>	589	596	1182	3916	2913	3354	3646
<i>Azerbaycan</i>	1209	573	1045	5574	4950	7393	7884
<i>Gürcistan</i>	1314	628	1186	2918	2441	3528	3670
<i>İran</i>	2058	1613	2353	4899	4931	7300	5592
<i>Rusya</i>	3427	1330	4102	11635	8562	14078	12735
<i>Türkiye</i>	2750	4012	5866	10379	8626	10660	10542
<i>AB</i>	14889	20263	25223	31530	31457	26400	27300
<i>ABD</i>	24405	34620	39252	46918	45989	51456	54629
<i>Dünya</i>	4892	6442	8020	10504	10691	12700	13100

(Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılmıştır.)

1991 yılından itibaren Azerbaycan'ın ekonomik durumuna rağmen Türkiye'nin Kafkasya ve Türkistan coğrafyasına yönelik siyasi ve ekonomik politikaları ilişkilerin olumlu yönde gelişmesini sağlamıştır. Bu dönemde Türk işadamlarının Azerbaycan'a olan yoğun ilgisi ile birlikte Türk şirketlerinin Azerbaycan'da şubeler açmaları, Azerbaycan'ın Türkiye'den yaptığı ithalatı artırmış ve iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde Türkiye lehine fazla verilmiştir. Ancak 1998 yılında Rusya'da yaşanan ekonomik kriz neticesinde Ruble'nin devalüe edilmesiyle Rus malları Azerbaycan piyasasına daha ucuz fiyata girmeye başlamış ve Türk şirketleri bundan olumsuz etkilenmiştir. (Aras, "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri" , 2004, s. 180). Bunun yanında Türkiye'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında Azerbaycan pazarındaki üstünlüğü zaman içerisinde erimeye başlamıştır. Başka ülkelerin de Azerbaycan pazarına girmeye başlaması ve Azerbaycan'daki yerel girişimcilerin kendi ayakları üstünde durması, Türkiye'nin azalan üstünlüğünün en önemli sebeplerindendir.

Tablo 2: Azerbaycan Dış Ticaretinde Türkiye

<i>Yıllar</i>	İthalattaki Pay %	İthalattaki Yeri	İhracattaki Pay %	İhracattaki Yeri
1997	22,6	1	5,3	4
1998	20,4	1	22,4	1
1999	13,8	2	7,4	4
2000	11,0	2	6,0	4
2001	10,4	3	2,9	7
2002	9,4	3	3,8	6

(Kaynak: Azerbaycanın Statistik Göstercileri 2002, ARDSK Yayınları, Bakü, 2003, s.53)

Türkiye-Azerbaycan arasındaki ticaret dengesi de 1992’den 2000’li yıllara doğru Azerbaycan lehine değişmeye başlamıştır.

Tablo 3: Türkiye – Azerbaycan Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)

<i>Yıllar</i>	Türkiye’nin İhracatı	Türkiye’nin İthalatı	Denge	Hacim
1992	87,1	125,6	-38,5	212,7
1993	63,6	60,5	3,1	124,1
1994	76,2	16,6	59,6	92,8
1995	140,5	26,4	114,1	166,9
1996	216,2	39,0	177,2	255,2
1997	179,7	41,2	138,5	220,9
1998	220,1	135,8	84,3	355,9
1999	142,4	69,0	73,4	211,4
2000	128,4	104,9	23,5	233,3
2001	148,1	67,3	80,8	215,4
2002	156,2	83,4	72,8	239,6

(Kaynak: “Yıllık Ekonomik Rapor (2002)”, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Bakü Ticaret Müşavirliği, www.foreigntrade.gov.tr/pazara-giris/ulkeler/aze/aze-rap-diğ-yi3.doc)

3.2. Türkiye – Azerbaycan Ticari İlişkilerinin Hukuki Alt Yapısı ve İkili Anlaşmalar

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerin hukuki alt yapısı ve kurumsallaşma süreci Azerbaycan’ın bağımsızlığı ile birlikte başlamıştır. 1992 yılında

imzalanan “Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Ticari ve Ekonomik İşbirliği ile İlgili Anlaşma”, 1994 yılında ise “Türkiye ile Azerbaycan Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması ile İlgili Anlaşma” ve “Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Çifte Verginin Alınmasının Önlenmesi ile İlgili Anlaşma” imzalanmıştır. Bu anlaşmalarla birlikte ikili ticari ilişkilerde yasal alt yapının oluşması önemli ölçüde sağlanmıştır. (Resullu & Aslanlı, 2012, s. 78). 2000’li yıllarda iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi ve kurumsallaşması yönünde yeni anlaşmalar da imzalanmış ve bu anlaşmalar ile ticari ilişkileri çok yönlü ve çok boyutlu bir yapı içinde kurumsallaşmaya devam etmiştir. 6 Kasım 2007 tarihinde Bakü şehrinde imzalanmış olan “Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Uzun Süreli Ekonomik İşbirliği Programı ve Planı”na göre taraflar ekonomik ilişkilerde sekiz öncelikli alan belirlemişlerdir. Bunlar; ticaret, serbest ekonomi bölgesi, sanayi, enerji, taşımacılık, iletişim, turizm ve tarımdır. (Resullu & Aslanlı, 2012, s. 80).

Tablo 4: Türkiye ve Azerbaycan Arasında İmzalanan Önemli Ekonomik İşbirliği Anlaşmaları

No	Belge Adı	Yeri ve Tarihi
1	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Turizm Sektöründe İşbirliği ile İlgili Anlaşma	Ankara, 2 Kasım 1992
2	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Uzman Personelin Hazırlığı ile İlgili Protokol	Ankara, 2 Kasım 1992
3	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ticari-Ekonomik İşbirliği ile İlgili Anlaşma	Ankara, 2 Kasım 1992
4	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Kurumlarını Geliştirme Yönünde Teknik İşbirliği ile İlgili Protokol	Ankara, 2 Kasım 1992
5	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı	Ankara,

	Teşviki ve Korunması ile İlgili Anlaşma	4 Şubat 1994
6	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Gümrük Alanında İşbirliği ve Karşılıklı Yardıma Dair Protokol	Ankara, 9 Şubat 1994
7	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Tarım Sektöründe Bilimsel, Teknik ve Ekonomik İşbirliği ile İlgili Protokol	Ankara, 9 Şubat 1994
8	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Gelirlerden Çifte Gelir Kesilmesinin Önlenmesi ile İlgili Anlaşma	Ankara, 9 Şubat 1994
9	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ekonomik İşbirliği ile İlgili Memorandum	Bakü, 8 Aralık 1995
10	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Azerbaycan Doğalgazının Türkiye'ye Nakline Dair Anlaşma	Ankara, 12 Mart 2001
11	Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Bankası ve Türkiye Bankası Düzenleme ve Denetleme Ajansı Arasında Banka Denetimi Sektöründe Anlaşma Memorandumu	Ankara, 7 Eylül 2005
12	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Uzun Süreli Ekonomik İşbirliği Programı ve Uygulama Planı	Bakü, 6 Kasım 2007
13	Azerbaycan Cumhuriyeti Menkul Değerleri ile ilgili Devlet Komitesi ve Türkiye Cumhuriyeti Sermaye Piyasası Kurulu Arasında İşbirliği ve Bilgi Alışverişi ile ilgili Anlaşma	Bakü, 16 Ağustos 2010
14	Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Strateji Ortaklık ve Karşılıklı Yardım ile İlgili Anlaşma	Bakü, 16 Ağustos 2010
15	Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Yüksek Düzeyli Strateji İşbirliği Konseyi'nin Oluşturulması ile İlgili Anlaşma	İstanbul, 15 Eylül 2010

15 Eylül 2010 tarihinde imzalanan Yüksek Düzeyde Strateji İşbirliği Kurulu'nun oluşturulması ile ilgili ortak beyannameye göre Kurul, Azerbaycan ve Türkiye

arasındaki mevcut olan politik, askeri, ekonomik, ticaret, enerji, taşımacılık, kültür, bilim ve sosyal alanlarda stratejiler belirleyecek ve bu stratejilerinde gelişimini teşvik edecektir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı ve Türkiye Başbakanı, kurumun eş başkanları görevini üstlenmişlerdir. Kurul toplantılara ise gündemdeki konulara uygun olarak Azerbaycan ve Türkiye hükümetlerinin ilgili bakanları katılmaktadır. Kurulda siyasi konularda iki ülke arasındaki işbirliğinin öncelikli alanlarının ve projelerinin belirlenmesi için “Ortak Strateji Planlama Grubu” oluşturulmuştur. Ortak Strateji Grubu toplantılarının ise yılda en az bir defa, dışişleri bakanlarının eş başkanlığında toplanması kararlaştırılmıştır. Ortak Strateji Planlama Grubunun gerektiğinde Danışman/Danışman yardımcısı ve Bakan Yardımcısı düzeyinde ve ilgili diğer kurum temsilcilerinin katılımıyla ilave toplantılar organize edebilmesi kararlaştırılmıştır. (Resullu & Aslanlı, 2012, s. 80-81).

3.3. 2003 Sonrası Türkiye - Azerbaycan Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler 2000’den itibaren hızla gelişmiştir. 2000 – 2008 yılları arasında karşılıklı ticaretin hızlı bir ivme kazandığı görülmüştür. 2000’lerin Başında Türkiye’nin ihracatında yüzde 0,8’lik paya sahip olan Azerbaycan pazarı, 2008 yılında yüzde 1,3’lük bir orana ulaşmıştır. Bu dönem içerisinde Türkiye’nin ihracat kapasitesinin yaklaşık 5 kat artmasına karşılık Azerbaycan-Türkiye ticareti aynı oranda bir büyüme göstermemiştir. Ancak buna rağmen istikrarlı bir artış gerçekleşmiştir. Dönem başında Türkiye’nin ithalatında yüzde 0,2’lik bir paya sahip olan Azerbaycan, 2008 yılına gelindiğinde yüzde 0,5’e yükselmiştir. (Dikkaya & Çolak, 2013, s. 233).

2007 yılından 2013 yılına kadar ise iki ülke arasındaki ticaret hacmi milyar doları aşmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre bu ticaret hacmi 2012 yılında 3 milyar dolara yaklaşmıştır. 2012 yılında Türkiye’nin toplam ihracatı 152 milyar dolar iken bu ihracat miktarında Azerbaycan’ın payı yüzde 1,3’e ulaşmıştır. Azerbaycan’ın dünyanın diğer ülkelerinden gerçekleştirdiği ithalatın ise yüzde 16’sı Türkiye’den gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan’ın yaptığı toplam ihracatın da yüzde 2,5’i Türkiye’ye gerçekleştirilmiştir.

Tablo 5: Türkiye – Azərbaycan Dış Ticareti (milyar dolar)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
<i>İhracat</i>	0,315	0,404	0,528	0,695	1,048	1,667	1,400	1,550	2,064	2,585	2,960	2,874
<i>İthalat</i>	0,123	0,136	0,208	0,297	0,185	0,363	0,141	0,253	0,262	0,340	0,333	0,291
<i>Toplam</i>	0,438	0,539	0,736	0,992	1,233	2,030	1,541	1,803	2,326	2,295	3,293	3,165

(Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu)

Tablo 6: Azərbaycan'ın Önemli Ticaret Ortakları (milyar dolar)

							Denge
<i>Toplam</i>	33,561	100,00	9,653	100,00	23,909	100.00	14,255
<i>İtalya</i>	5,810	17,3	0,262	2,7	5,548	23,2	5,286
<i>Rusya</i>	2,338	7,0	1,378	14,3	0,960	4,0	-0,419
<i>ABD</i>	2,316	6,9	0,716	7,4	1,601	6,7	0,885
<i>Türkiye</i>	2,210	6,3	1,520	15,8	0,600	2,5	-0,920
<i>Fransa</i>	1,961	5,8	0,186	1,9	1,776	7,4	1,590
<i>Hindistan</i>	1,960	5,8	0,070	0,7	1,891	7,9	1,821
<i>Endonezya</i>	1,795	5,3	0,037	0,4	1,757	7,4	1,720
<i>Almanya</i>	1,744	5,2	0,780	8,1	0,965	4,0	0,185
<i>İsrail</i>	1,728	5,1	0,062	0,6	1,667	7,0	1,605
<i>Yunanistan</i>	0,849	2,5	0,015	0,2	0,834	3,5	0,818

(Kaynak: The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan,
http://www.stat.gov.az)

Azerbaycan ile Türkiye arasında 2008 sonrasında ticaret akımları yatırım ve tüketim malları açısından Türkiye'nin lehine bir şekilde gelişme göstermiştir. Başta mineraller ve enerji malları olmak üzere hammadde ve ara mamuller açısından Azerbaycan'dan Türkiye'ye yönelik mal akışı da büyük ölçüde gelişmiştir.

2004-2008 yılları arasında Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı yatırım malı, hammadde ve ara mal ile tüketim malı ihracatı yaklaşık 4 kat artmıştır. 2004 yılında sadece 74 milyon doları bulan mineral, yakıt ve yağ ithalatı, 2008 yılında 800 milyon doları aşmıştır. Türkiye'nin ihracatı ise kimya sanayi, makine, ulaşım araçları ve ara mamuller gibi uzmanlaştığı ürünlerden oluşmaktadır. Türkiye'den Azerbaycan'a yönelik canlı hayvan ve gıda ticareti bu dönemde 110 milyon dolara ulaşmıştır. (Dikkaya & Çolak, 2013, s. 236).

Türkiye Azerbaycan dış ticaretinin önemli özelliklerinden bir tanesi de, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile olan ticaretinde Azerbaycan'ın birinci sırada yer almasıdır. Özellikle nüfus ve ekonomik hacim açısından Azerbaycan'dan büyük olan Özbekistan ve Kazakistan'ın Türkiye'nin dış ticaret sıralamasında Azerbaycan'dan sonra gelmesi önemli bir göstergedir. Elbette bu sıralama da coğrafi yakınlığın da etkisi mevcuttur ancak sadece coğrafi yakınlık ile izah edilmesi yetersizdir.

Tablo 7: Türkiye – Azerbaycan Dış Ticaretinin İçeriği (2004 – 2008, milyon dolar)

	2004	2005	2006	2007	2008	2004	2005	2006	2007	2008
<i>Canlı Hayvan-gıda</i>	44	56	67	84	110	4	2	6	3	0,5
<i>İçki – Tütün</i>	3	4	5	8	6	-	-	-	-	-
<i>Akaryakıt dışı hammadde</i>	6	9	10	14	16	21	22	23	16	4,5
<i>Mineral yakıt</i>	17	19	18	10	15	74	202	209	222	805

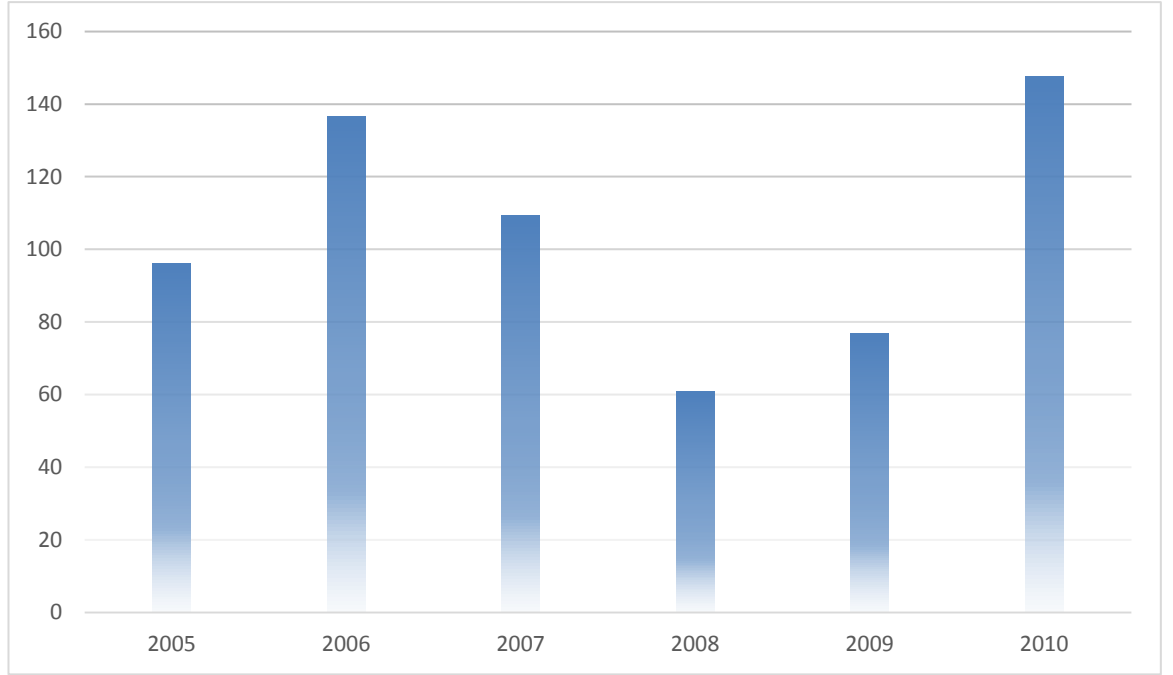
yağ										
Katı ve sıvı yağlar	0,5	0,6	0,9	1	3	-	-	-	-	-
Kimya san. Ürünleri	59	87	108	146	225	30	26	53	33	63
İşlenmiş mallar	111	159	204	293	566	5	19	48	55	53
Makine ve Ulaşım araçları	107	124	201	344	499	2	0,5	1	0,6	2
Çeşitli mamul eşya	46	67	80	146	229	0,1	0,2	0,2	0,5	0,6

(Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu)

2004 – 2008 yılları arasında önemli bir gelişme kaydeden Türkiye – Azerbaycan ekonomik ilişkileri, 2008 sonrasında nispeten bir düşüş yaşamış olsa da sonrasında sürekli olarak artmaya devam etmiştir.

Azerbaycan, Türkiye’den dünyaya yapılan sermaye ihracatının en çok yapıldığı ikinci ülke konumundadır. Azerbaycan Vergi Bakanlığı’nın rakamlarına göre, 2012 yılında Azerbaycan’da 465’i gerçek ve 1,220’si tüzel kişi olmak üzere toplam 1,685 Türk firması faaliyet göstermektedir. Azerbaycan’da toplamda 7 milyar dolar Türk yatırımı olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakamın ise yaklaşık yarısını enerji alanı oluşturmaktadır. 2000-2012 yılları arasında ise Türk firmaları Azerbaycan devletine yaklaşık 2,5 milyar dolar vergi ödemişlerdir. (Ekinci). Bunun karşılığında Azerbaycanlı firmaların Türkiye’deki yatırımları ve ekonomik faaliyetleri de her geçen gün artmaktadır. 2010 yılında Türkiye’de yabancıların kurduğu 2 bin 479 şirketten 136’sı Azerbaycanlı işadamlarına aittir. Bu rakamlarla Azerbaycanlılar, Türkiye’de şirket kuran yabancılar listesinde 4. sıraya yükselmişlerdir. Türkiye’de Azerbaycan sermayesi ile kurulan şirketlerin 74 tanesi İstanbul’da bulunmaktadır.

Şekil 2: Türkiye'nin Azerbaycan'daki Ortak Şirketlerdeki Sermayesi

(Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi)

3.4. İkili Ticari İlişkilerin Enerji Boyutu

3.4.1. Azerbaycan'ın Enerji Politikası ve Türkiye

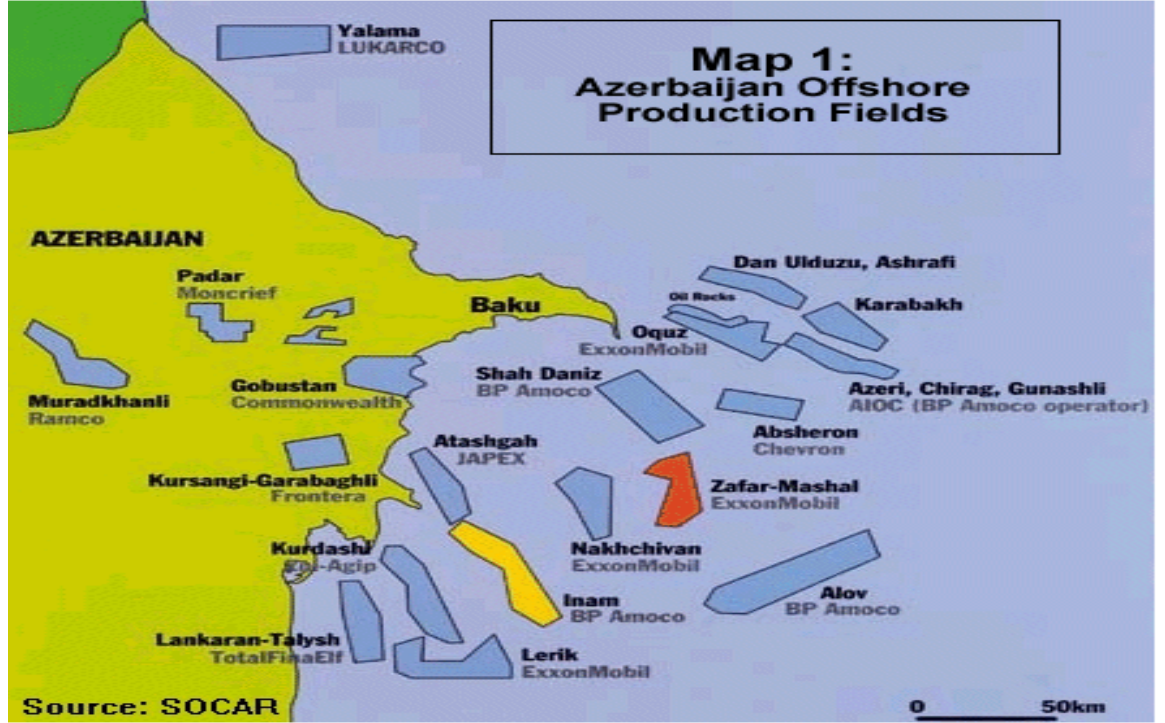
Enerji ve Enerji kaynaklarını taşınması konusu Azerbaycan'ın bağımsızlığından bugüne, Azerbaycan için sadece bir ekonomik mesele değil aynı zamanda dış politika ve güvenlik meselesidir. Azerbaycan'ın enerji politikaları dış politikasında doğrudan belirleyici bir role sahiptir. Bakü yönetiminin son yıllarda geliştirdiği denge siyaseti de ülkenin enerji stratejisine yansımaktadır. Azerbaycan dış politikadaki denge siyaseti sayesinde ülkesinde enerji kaynaklarının çıkartılması, işlenmesi ve taşınması konularında da birbirine rakip birçok devle ile birlikte çalışabilmektedir. Azerbaycan'ın izlediği denge siyasetinin arka planında jeopolitik konumu ve tarihten aldığı siyasi derslerin etkisi bulunmaktadır. Azerbaycan bölgede barışçıl bir siyaset izlemeye çalışmakta ve statükonun bozulmasına neden olacak adımlardan kaçınmaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan sahip olduğu enerji kaynaklarını ve enerji nakil hatlarını hiçbir zaman siyasi bir baskı aracı olarak kullanmamıştır. (Erhan & Gürbüz, 2013, s. 297).

Azerbaycan’da petrolün varlığı Azerbaycan’ın yakın tarihinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. 20. yüzyılın başında 11,5 milyon ton petrol üretimi ile dikkat çeken Bakü, I. ve II. Dünya Savaşlarında savaşıyan tarafların ilgi odağında olmuştur. Bu dönemde ABD’de bile 9 milyon tonluk bir üretim gerçekleştirilmektedir. Hatta 1907 yılında Bakü ve Karadeniz kıyısındaki Batum arasında 885 km uzunluğunda dünyanın ilk petrol (gazyağı) boru hattı inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’nı kaybetmesiyle birlikte İngilizlerin eline geçen bu boru hattı, kısa süre sonra Bolşevikler tarafından ele geçirilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında ise SSCB’nin petrol üretiminin yüzde 75’ini Azerbaycan gerçekleştirmiştir ve bundan dolayı Almanların Sovyetler Birliği’ne 1941 yılında ilk saldırılarının ardından ilk hedefleri Bakü olmuştur. Adolf Hitler Bakü’nün ele geçiriliş tarihini 25 Eylül 1942 olarak belirlemiştir ancak bu hayalini gerçekleştirememiştir. (Erhan & Gürbüz, 2013, s. 300).

1980’li yılların başında Hazar Denizi’nin 80 ile 350 metre derinliklerinde 700 milyon ton petrol ve 200 milyar metreküp gaz içeren Güneşli, Çırak, Azeri ve Kepez sahaları keşfedilmiştir. (MirBabayev, 2010, s. 28-31). Ancak gerekli teknoloji olmadığı için Sovyetler Birliği döneminde bu sahalarda üretime geçilememiştir. Bağımsızlık sonrasında kısa süreli çalkantılı dönemin ardından Azerbaycan, petrol ve doğalgaz alanındaki birçok firma ile işbirliğine gitmiştir.

Azerbaycan’ın kanıtlanmış petrol rezervleri 2012 itibariyle 7 milyar varildir. (British Petroleum (BP), Haziran 2013, s. 6). Azerbaycan petrol üretiminin yüzde 80’nini Azeri, Çırak ve Güneşli sahalarından gerçekleştirmektedir. Bu sahaların hepsi Hazar Denizi’nde yer almaktadır.

Şekil 3: Azerbaycan'ın Başlıca Petrol ve Doğalgaz Sahaları

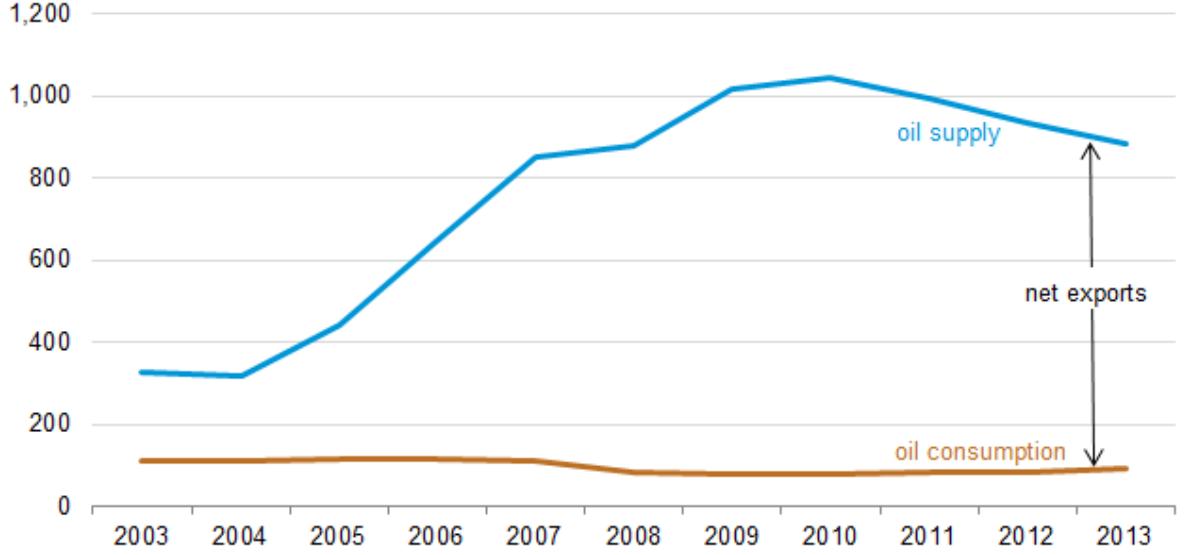

2012 yılında Azerbaycan'ın petrol üretimi 2011 yılına göre yüzde 5,2 azalmış ve günde 872 milyar varil olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık petrol tüketimi yüzde 5,4 artarak günde 93 milyar varile çıkmıştır. (British Petroleum (BP), Haziran 2013, s. 8-9).

Şekil 4: Azerbaycan'ın Petrol Üretim ve Tüketimi 2003 - 2013

Azerbaijan total petroleum consumption and production, 2003-13

thousand barrels per day

Note: 2013 data are preliminary estimates.
Source: U.S. Energy Information Administration

Azerbaycan'ın petrol ihracatı yaptığı üç farklı boru hattı vardır. Bunlar, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC), Bakü-Novorossik ve Bakü-Süpsa boru hatlarıdır. Ancak Azerbaycan petrolünün yüzde 80'i BTC üzerinden ihraç edilmektedir. Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere, 2006 Haziran ayında BTC üzerinden ilk petrol akışının başlamasıyla birlikte Azerbaycan'ın petrol ihracatında önemli bir artış meydana gelmiştir. 1768 km uzunluğunda, günde 1,2 milyar varil petrol taşıma kapasitesine sahip olan BTC, Hazar denizindeki Azeri-Çırac ve Güneşli petrol sahalarından başlamakta, Gürcistan üzerinden Türkiye'ye, Türkiye'de de Ceyhan limanına ulaşmaktadır. Buna karşılık Bakü-Novorossik petrol boru hattı 1330 km uzunluğunda, Bakü-Süpsa petrol boru hattı ise 883 km uzunluğundadır. ((EIA), 9 Ocak 2012, s. 2).

2012 yılında Azerbaycan'ın ham petrol işleme kapasitesi günde 399 varildir. Ham petrolü işleyen iki rafineri mevcuttur. Bunlardan biri 239 milyon varil kapasiteli Bakü rafinerisi, diğeri ise 160 milyon varil kapasiteli Yeni Bakü rafinerisidir. Bu rafineriler

Azerbaycan ekonomisi açısından önemli bir role sahip olmakla beraber, her iki rafinerinin de 500 – 600 milyon dolarlık yenileme gereksinimleri bulunmaktadır. BTC ile birlikte diğer iki boru hattının tam kapasite kullanılmasının yanında geleceğe yönelik boru hatları projelerinin de gerçekleştirilmesi için bu iki rafinerinin tam kapasite çalışması gerekmektedir.

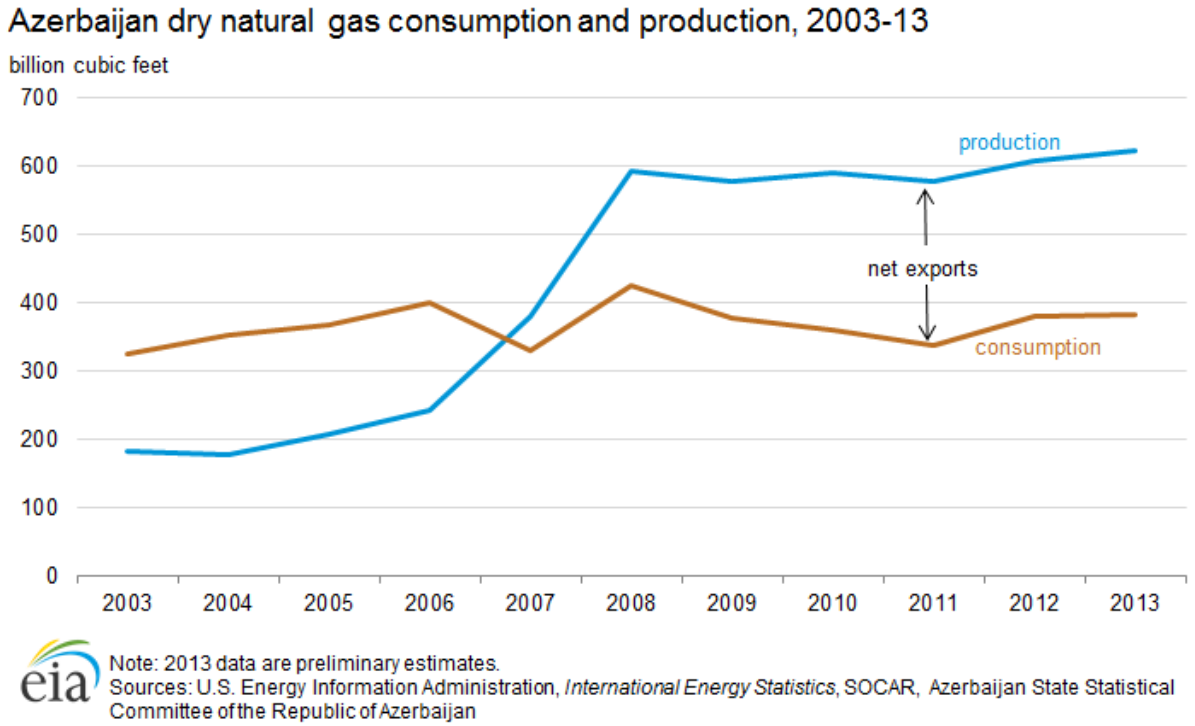
Şekil 5: Azerbaycan'ın Petrol Boru Hatları

Azerbaycan'ın enerji alanındaki en önemli kaynaklarından biri de doğalgazdır. Azerbaycan'ın 2012 yılında kanıtlanmış doğalgaz rezervleri 0,9 trilyon m³'tür. Azerbaycan 2012 yılına göre 2012 yılında doğalgaz üretimini yüzde 5,1 oranında artırmış ve 15,6 milyar m³ doğalgaz üretmiştir. ((BP), Haziran 2013, s. 20-23). Azerbaycan'ın enerji alanındaki rolü 1999 yılında BP tarafından Şah Deniz doğalgaz sahasının, 2006 yılında da Şah Deniz Konsorsiyumu tarafından üretime geçilmesiyle birlikte değişmiştir. Petrol merkezli enerji politikalarına doğalgaz da önemli bir siyasi ve ekonomik bir güç olarak eklenmiştir. 2007 yılında Azerbaycan sadece kendi doğalgaz ihtiyacını karşılamakla kalmamış, Türkiye, İran, Gürcistan ve Rusya'ya

doğalgaz ihraç etmeye başlamıştır. Azerbaycan'ın enerji gücüne doğalgazın da eklenmesiyle birlikte, Azerbaycan bölgede daha önemli bir aktör haline gelmiştir. Enerji kaynakları gücünü ekonomik olarak iyi değerlendiren Azerbaycan'ın, bu ekonomik gücü yakın zamanda siyasi olarak da kullanmaya başlaması kaçınılmaz bir durumdur.

Şekil 6: Azerbaycan'ın Doğalgaz Üretimi ve Tüketimi 2003-2013

Azerbaycan'ın ana doğalgaz ihracat boru hattı Bakü-Tiflis-Erzurum'dur. Diğer önemli boru hatları ise Rusya'ya giden ve 2010 yılında faaliyete geçen Gazi-Magomed-Mozdak boru hattı ile İran'a uzanan Bakü-Astara boru hattıdır. (British Petroleum (BP), Haziran 2013, s. 5). Azerbaycan mevcut boru hatları ve projelerini de hesaplayarak, 2020 yılında gaz üretimini 55 milyar m³'e ihracatını da 20 milyar m³'e çıkarmayı hedeflemektedir. (Europe, 11 Mayıs 2012, s. 1).

3.4.2. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı

Türkiye – Azerbaycan ilişkilerinin enerji alanındaki en önemli atılımı BTC boru hattı olmuştur. BTC boru hattı iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkileri adeta zincirle birbirine bağlamıştır. BTC üzerinden gerçekleşen ticaretin yanı sıra iki ülke arasındaki bu işbirliği, iki ülkeyi de bölgesel boyutta daha güçlü hale getirmiştir.

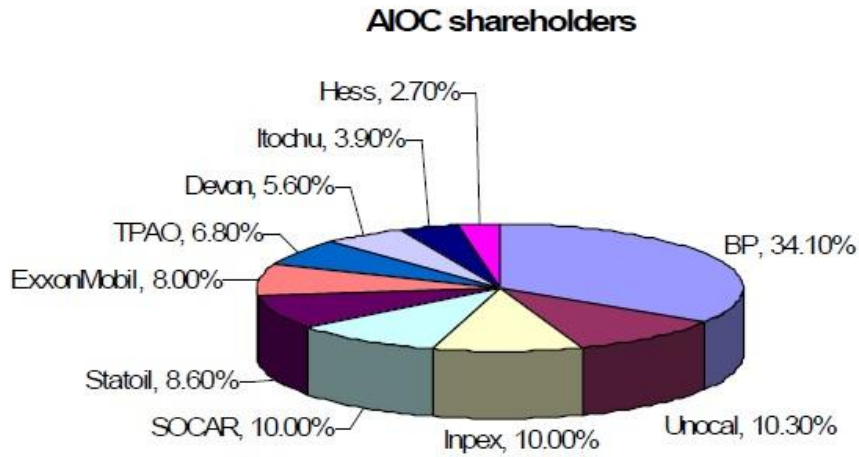
Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda Azerbaycan'daki enerji piyasası Türkiye hemen müdahil olmuştur. 1993 yılında Türkiye'nin devlet şirketi olan BOTAŞ, Azerbaycan'a petrolün ihracı konusunda potansiyel güzergahlar önermiş ve Bakü petrollerinin Ceyhan limanından çıkmasını istemiştir. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) da Azeri-Çırac-Güneşli yatağından petrol hasılatına dair görüşmelere katılan konsorsiyum ekibinde yer almıştır. (Rzayeva, 2012, s. 104).

1993 yılında Azerbaycan'da iktidara gelen Haydar Aliyev'in dış politikadaki denge siyaseti Azerbaycan'ın ekonomi politikasına da doğrudan yansımış ve Bakü petrollerinin çıkarılması için Azerbaycan Uluslararası İşbirliği Şirketi (AİOC) konsorsiyumu kurulmuştur. Fakat Aliyev'in denge siyaseti neticesinde bu konsorsiyumda TPAO'ya yalnızca yüzde 2 oranında pay verilmiştir. Bunun yanında konsorsiyumda İran'a yüzde 5 oranında pay verilmiş olması, Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Fakat Bakü'nün İran gibi uluslararası arası alanda sorunlu olarak görülen İran'ı konsorsiyuma dahil etmesinin geçerli gerekçeleri vardır. Öncelikle Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarının Batı istikametli nakli İran'ın milli çıkarlarına aykırıydı ve Hazar Denizi'nin statüsüyle alakalı sorunlardan dolayı İran'ın ikna edilmesi önemliydi. İran ikna edilmeden Hazar'daki enerji kaynaklarının kullanılması, Hazar'a kıyıdaş ülkeler arasındaki Hazar'ın statüsüne yönelik devam eden görüşmelerin tıkanmasına neden olabilirdi. Azerbaycan'ın İran'a yönelik bu siyasetine rağmen hem Batı'yı hem de İran'ı ikna etmesi mümkün olmamıştır. AİOC'nin kendi payından yüzde 4,75 hisseyi satışa çıkarmasıyla konsorsiyumundaki İran'ın üstünlüğü sona erdirilmiştir. Satılan hisseleri ise TPAO almış ve TPAO'nun pay oranı yüzde 6,75'e çıkmıştır. (Elkind, 2005, s. 42-43).

Türkiye konsorsiyum içinde istediği kadar etkin olamayacağını farkedince, petrolün nakil güzergahının Türkiye üzerinden olması yönündeki çalışmalarına ağırlık vermiştir.

Konsorsiyum içinde Bakü petrollerinin Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ve Akdeniz'e çıkarılması önerisinin ana savunucusu Türkiye olmuştur. Türkiye'nin bu konudaki en önemli dayanaklarından biri de Boğazların güvenliği ve Türkiye'nin 1936 tarihli Montrö Antlaşması'ndan doğan hakları olmuştur. Çünkü Ceyhan limanına alternatif olarak sunulan teklif, Bakü petrollerinin Gürcistan üzerinden Karadeniz'e çıkarılması oradan da gemilerle uluslararası piyasaya taşınması yönündedir. Türkiye bu öneriye kesin bir şekilde karşı çıkmış ve bu durumun Boğazlardaki trafiği artıracak ve bunun güvenlik riski doğurduğunu belirterek, Montrö'ye göre güvenlik riski olması halinde Boğazları kapatabileceğini belirtmiştir. (Rzayeva, 2012, s. 105). Türkiye'nin bu önerileri ve kozları BTC'nin inşa edilmesini sağlamıştır.

Şekil 7: AİOC Konsorsiyumundaki Şirketlerin Payları

(Kaynak: British Petroleum, <http://www.bp.com/en/global/corporate/press/press-releases/aioc-gives-chirag-oil-project-go-ahead.html>, 10.06.2015)

AİOC içindeki hisselerin belirlenmesinin ardından güzergahın da BTC olarak belirlenmesi neticesinde Sovyetler Birliği döneminde Rusya üzerinden dağılan

Türkistan ve Kafkasya petroleri, Rusya'nın tekelinden çıkmış olmuştur. Bu durum bölgedeki dengelerin de Rusya aleyhine değişmesine neden olmuştur.

18 Eylül 2002 tarihinde temel atma töreni gerçekleştirilen BTC, 2003 yılında inşa edilmeye başlanmıştır. Kırk yıllığına gerçekleştirilen ve iki kez onar yıllık süre ile uzatma seçeneği bulunan BTC, toplam 4 milyar dolara mal olmuştur. Hat üzerinde toplam 8 pompalama istasyonu bulunmaktadır. Bu istasyonların ikisi Azerbaycan'da ikisi Gürcistan'da, dördü ise Türkiye'de bulunmaktadır. BTC'den ilk petrol sevkiyatı ise 13 Temmuz 2006 tarihinde gerçekleşmiştir. ("Baku-Tblisi-Ceyhan Pipeline").

BTC'nin Türkiye'nin bölgesel gücünü olumlu olarak etkilemesinin yanında Türkiye ekonomisine de önemli katkıları olacağı hesaplanmıştır. Hesaplamalara göre, BTC'nin transit vergisi ve işletmecilik hizmetleri karşılığında taşınacak kapasiteye bağlı olarak 1-16 yıllar arasında 140-200 milyon dolar, 17-40 yıllar arasında ise 200-300 milyon dolar yıllık gelir getireceği beklenmektedir. (Bakü Tiflis Ceyhan (BTC) Proje Direktörlüğü).

3.5. Ticari İlişkilerde Geleceğe Yönelik Yatırımlar ve Öngörüler

Azerbaycan Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin 2003 sonrasında hızla gelişmesi ve bu gelişmenin kurumsallaşma yönünde gelişmesi, ikili ilişkilerin gelecekte daha ileri noktalara geleceğinin göstergesidir. İki ülkenin jeopolitik konumları, tarihi ve kültürel yakınlıkları, halklar arası iletişimin gün geçtikçe güçlenmesi ikili ticari ilişkilerin gelişmesinin itici unsurlarıdır. Bunların yanı sıra iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin daha güçlü hale gelebilmesi için hazırlanan projeler olduğu gibi öneriler de mevcuttur.

İki ülke arasındaki ticaret hacminin her yıl artması olumlu bir grafik olmasına rağmen potansiyelin altında kalmaktadır. İkili ticaret hacminin artmasının önündeki en büyük engellerden birisi ise gümrük vergilerinin yüksek olmasıdır. Gürcistan ile Türkiye'nin uygulamakta olduğu "Ticari İmtiyazlara Dair Devletlerarası Anlaşma" bu sorunun çözüm yolu olabilir. Örneğin, Türkiye'ye ithal edilen Yunanistan üretimi olan polietilen Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki Gümrük Birliği anlaşması kapsamında gümrük vergisinden muaf tutulurken, Azerbaycan'dan ithal edilen polietilenden gümrük vergisi alınmaktadır. Aynı şekilde Azerbaycan'a Rusya'dan ithal edilen Rusya'da üretilmiş çimento, gümrük vergisinden muaf tutulurken, Türkiye'den Azerbaycan'a ithal edilen

Çimentodan gümrük vergisi alınmaktadır. Bu durum iki ülke arasındaki ticari ilişkileri olumsuz yönde etkilemektedir. Gümrük vergilerinin yanında, gümrük resmileştirmesi, gümrük rejimlerinin seçimi ve gümrük depolanmasında kolaylıkların sağlanmasına yönelik bir anlaşma bu sorunların aşılmasını sağlayacaktır. (Resullu & Aslanlı, 2012, s. 92).

Nahçivan-Iğdır sınır bölgesinde oluşturulabilecek serbest ticaret bölgesi de iki ülke arasındaki ticari ilişkileri olumlu yönde etkileyecek bir hamle olabilir. Böyle bir adım, Nahçivan'ın gelişiminin yanı sıra, Türkiye'deki Kars ve Iğdır şehirlerinin gelişimine önemli katkılar sağlayabilir. Ayrıca Türkiye'nin Doğu Anadolu'daki sınır vilayetlerinde ekonomik canlılığın sağlanması için Ermenistan sınırının açılması yönündeki önerilere en önemli alternatiflerden biri de bu serbest ticaret bölgesinin oluşturulmasıdır. (Resullu & Aslanlı, 2012, s. 93).

Bakü-Tiflis-Kars arasında temeli 2008 yılında temeli atılan demiryolu projesi de Türkiye-Azerbaycan arasındaki ticari ilişkileri bir üst boyuta taşıyabilecek potansiyele sahiptir. Demiryolu projesi sadece malların taşınması değil aynı zamanda insanların da taşınmasını sağlayacağı için bölgesel işbirliği büyük gelişme sağlayacaktır.

Şekil 8: Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu

Türkiye – Azerbaycan ilişkilerinde ikili siyasi ve ekonomik ilişkilerin önemli oranda gelişmesini sağlayacak bir diğer proje ise Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP)’dır. Türkiye Gürcistan sınırında Ardahan’ın Posof ilçesi Türkgözü köyünden başlayarak, Türkiye’deki 20 ilden geçerek Yunanistan’a ulaşacak olan TANAP, Azerbaycan’ın Hazar Denizi’ndeki Şah Deniz 2 doğalgaz sahasında üretilen doğalgazı önce Türkiye’ye sonrasında ise Avrupa’ya taşıyacaktır. (“TANAP Nedir?”). 24 Kasım 2011 tarihinde Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan mutabakat çerçevesinde TANAP Doğalgaz İletim A.Ş. kurulmuştur. 26 Haziran 2012 tarihinde ise İstanbul’da imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Sistemine İlişkin Hükümetler arası Anlaşma” ile boru hattının hukuki alt yapısı oluşturulmuştur. Yaklaşık 10 milyar dolarlık bir yatırım olan ve 2018’de faaliyete başlaması beklenen TANAP ile birlikte Türkiye iç pazarına yönelik önemli bir enerji kaynağı sağlamış olurken diğer yandan da Avrupa’nın enerji ihtiyacının Türkiye üzerinden sağlanacak olması, Türkiye’nin Avrupa

nezdinde daha önemli ve güvenilir bir ülke haline gelmesini sağlamıştır. (Sputniknews, 2015).

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki mevcut projelerin gerçekleşmesi ile birlikte ticari ilişkileri kolaylaştıran ve hızlandıran hukuki adımların atılmasıyla birlikte, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler en üst seviyede hızla gelişmeye devam edecektir.

3.6. Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkilerinin Değerlendirmesi

Türkiye Dışişleri Bakanlığı sitesindeki yıllık genel değerlendirmelerden ve Dışişleri bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun açıklamalarından da faydalanarak ifade edilecek olursa:

Türkiye ile çok özel bağlara sahip olan Azerbaycan'ın, Türkiye'nin dış politikasındaki öncelikli yerini her zaman koruyacağını söylemek mümkündür. İki ülke arasındaki müstesna ilişkiler hem ikili hem bölgesel düzeyde stratejik niteliklere sahiptir. Türkiye ve Azerbaycan artık Güney Kafkasya'nın geleceğini birlikte şekillendirebilecek imkan ve kabiliyete sahip iki ülke haline gelmiştir. Azerbaycan'la her konuda dayanışma içinde hareket edilmesine ve karşılıklı yardımlaşma ile ortak çıkarların korunmasına özen gösterilmektedir. Bu kapsamda, Türkiye ile Azerbaycan arasında 2010 yılında kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK), iki ülke arasındaki işbirliğinin tüm veçheleriyle ele alınmasına imkan tanıyan en üst düzey siyasi diyalog mekanizması olarak düzenli şekilde işlemektedir. Türkiye'nin Azerbaycan'la stratejik ilişkileri ve işbirliği, ekonomik veriler ışığında yapılan değerlendirmelere göre sürekli olarak gelişmekte ve çeşitlenmektedir. Bugün Türkiye, Azerbaycan'ın enerji dışındaki sektörlerine en fazla yatırım yapan ülke konumundadır. Ülkeler arasındaki ikili ticaret hacmi istikrarlı bir şekilde büyümeye devam etmektedir. ***“Azerbaycan’la Türkiye arasında 2002 yılında 296 milyon Dolar olan ticaret hacmi, yaklaşık 16 kat artarak 2013 yılı sonu itibariyle 4,7 milyar Dolar’a yükselmiştir. Türk firmaların Azerbaycan’daki doğrudan yatırımları 5,3 milyar Dolar seviyesindedir.”*** Ülkede 25.000’i aşkın kişiye iş imkanı sunan 700’den fazla Türk şirketinin yatırımları ağırlıklı olarak telekomünikasyon, bankacılık/sigorta, 88 ulaştırma, gıda ticareti, tekstil, eğitim, mobilya ve inşaat malzemeleri sektörlerine yönelmiştir. Azerbaycan’ın Türkiye’deki yatırımları da 4 milyar Dolar’ı aşmıştır. İzmir’de inşaatı devam eden Star Rafinerisi’ne

5,5 milyar Dolar tutarında yatırım yapmayı planlayan Azerbaycan'ın Socar Firması, 2018 yılına kadar ülkemizde enerji ve altyapı alanlarında toplam 15 milyar Dolar'lık yatırım yapmayı hedeflemektedir. Türk müteahhitlik firmaları Azerbaycan'da bugüne kadar toplam 9 milyar Dolar değerinde 328 proje gerçekleştirmiştir. 2013 yılında Azerbaycan'da ihalesi alınan proje sayısı 22'yi bulmuş olup, bu projelerin parasal değeri 2,8 milyar Dolar seviyesine yükselmiştir. (Dış Politikamız)

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye açısından Avrasya coğrafyasında büyük bir Türk coğrafyası kendini göstermiştir. Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda büyük bir zenginlik olan ancak tarih içinde kopmak zorunda kaldığı bu coğrafya, 1991 yılından sonra yeniden kapılarını Türkiye'ye ve dünyaya açmıştır. Bu dönemde Türkiye ile Türk Dünyası arasındaki en önemli ve güçlü bağ Azerbaycan olmuştur. Azerbaycan hem jeopolitik olarak hem de sosyo-kültürel olarak Türkiye ile Türkistan arasında güçlü bir köprü vazifesindedir. Azerbaycan'ın bu stratejik konumu yalnızca Türkistan coğrafyasıyla sınırlı değildir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki işbirliği Kafkasya ve Karadeniz jeopolitiği açısından da stratejik bir öneme sahiptir.

Türkiye – Azerbaycan ilişkileri bölgesel etkinlik, Avrasya coğrafyasındaki etki sahasının güçlenmesi, enerji piyasasında etkinlik ve doğu-batı arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin Azerbaycan ile kuracağı ve geliştireceği ilişkiler yalnızca iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi anlamını taşımakla kalmaz, aynı zamanda her iki ülkenin de uluslararası alanda etkinliğinin artmasını da sağlayacaktır.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ikili ilişkiler Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrasında hızlı ve idealist bir zeminde başlamış olup, zaman içinde bu ilişki çok boyutlu bir hal kazanmıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'da devletin kurumsallaşma ve dış dünya ile ilişkiler kurma bağlamındaki eksiklikleri ve Türkiye'nin bu süreçte etkin olarak Azerbaycan'ın yanında olması ikili ilişkileri kuvvetlendirmiştir. Zaman içinde Azerbaycan devletinin siyasi ve ekonomik olarak güçlenmesi ikili ilişkilerin daha fazla gelişmesini sağlarken aynı zamanda bu ilişkinin Realist bir zemine kaymasını sağlamıştır. 1990'lı yıllarda iki ülke arasındaki işbirliği idealist ve ideolojik bir zeminde şekil almışken 2000'li yıllarda bu işbirliğini destekleyen Realist bir zemin oluşmuştur. Hem Kafkasya'daki güç dengeleri hem de enerji jeopolitiği iki ülkenin ortak politika oluşturmasını gerekli kılmıştır. İki ülke arasındaki tarihi ve sosyo-kültürel yakınlık ise bu işbirliğini kolaylaştırmaktadır. Fakat siyasi, jeopolitik ve sosyo-kültürel şartlar bir ülkenin dış politikasının yönünü belirlemede yeterli olmamaktadır. Aynı zamanda siyasi iradenin ve karar alıcı mekanizmaların dış politikanın belirlenmesinde etkin bir

rolü vardır. 2003 sonrası hem Türkiye’de hem de Azerbaycan’da meydana gelen iktidar değişikliği, iki ülke arasındaki ilişkilere yön vermiştir. Türkiye’de Ak Parti iktidarının oluşturduğu dış politika konsepti, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesini sağlamış fakat ileriye dönük kurumsallaşma yönünde bir işbirliği ve bütünleşme süreci tercih edilmemiştir. Bu durumun tek istisnası Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev’in önerileriyle kurulmuş olan Türk Konseyi olmuştur. Türk Konseyi’nin benimsemiş olduğu misyon ve attığı adımlar dikkate alındığında, özelde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki yakınlaşma, genel de ise diğer Türk Konseyine taraf Türk devletleri bağlamında yakınlaşma dikkate değerdir. Türk Konseyi’nin eğitim ve kültür alanında göstermiş olduğu üstün gayret gelecek adına umut vericidir.

İki ülke arasında siyasi ve ekonomik ilişkiler 2003 sonrasında hızlanmasına rağmen Türkiye’nin gerek küresel güçlerin baskısıyla gerekse de 2003’teki iktidar değişiminin etkisiyle Türk Dış Politikasının en önemli argümanlarından biri ‘komşularla sıfır sorun’ ilkesi olmuştur. Bu ilke çerçevesinde Ankara’nın Ermenistan ile ilişkileri geliştirmek için attığı adımlar iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye’nin Ermenistan açılımı Türkiye’ye ekonomik anlamda verdiği zararın yanında Türk Dünyasının Türkiye algısını da zayıflatmıştır. Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi çabaları bölgesel anlamda geliştirilen Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan projelerinin de aksamasına sebep olmuştur. Tüm bu olumsuz sonuçlar göz önüne alındığında Türkiye’nin fayda-zarar analizi yaparak Ermenistan ile ilişkileri geliştirmek için atılabilecek adımların sınırlarını iyi belirlemesi gerekmektedir. Çünkü Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler bölgedeki güç dengeleri ve bölgesel istikrar için önem arz etmektedir. Türkiye çok hassas bir çizgide götürdüğü Güney Kafkasya ülkeleriyle olan ilişkilerinde şeffaf ve birleştirici adımlar atmalıdır. Ayrıca bölgenin istikrarsızlığının ve barıştan uzak pozisyonunun başat aktörü olan Ermenistan’ın Türkiye’nin ulusal sınırları konusundaki tavrını da dikkate almalıdır. İyi niyetler silsilesi olarak ifade edilen Türkiye’nin Ermenistan politikalarına ne yazık ki Erivan’ın cevabı her zaman saldırgan ve reel politikten uzak olmuştur. Bu bağlamda Türkiye’nin Azerbaycan ve Gürcistan ile 1991 yılından bugüne geliştirdiği ilişkileri, elde edilen kazanımları ve uzun vadeli stratejik hedefleri Ermenistan uğruna feda edilmemelidir.

Türk dünyasında 20. yüzyıl içerisindeki gelişen Türk Milliyetçiliği akımları zemininde Türk dünyasında birlik fikri sıkça dile getirilmiştir. Ancak 21. yüzyıla geldiğimizde Türk dünyasında işbirliği reel-politik zeminde jeopolitik, siyasi ve ekonomik bir zorunluluk haline gelmiştir. En başta ekonomik olarak mamullerin ve enerji kaynaklarının taşınması alanında Türkistan'dan Türkiye'ye uzanan demiryolu ve boru hattı projeleri sadece Türk dünyasının değil tüm dünyanın dikkatini çekmektedir. Bu hususta Türk Cumhuriyetleri arasındaki Türk Konseyi önemli bir role sahiptir. Ancak Türk Konseyi'nin bu aşamada, özellikle Özbekistan ve Türkmenistan'ın üye olmaması nedeniyle hızlı adımlar atması zorlaşmaktadır. Bundan dolayı ilk olarak Türkiye ile Azerbaycan arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilerek daha kurumsal bir yapı içerisinde ilerletilmesi hedeflenmiştir. Bu düşüncelerin hayata geçirilmesi aşamasında ekonomik temelli oluşturulan ve uluslararası örgütler bağlamında önemli bir güç haline dönüşen Avrupa Birliği de önemle incelenmeli ve başarılı yönleri Türk Konseyi üzerinden Türkiye ve Türk Dünyasında birlik için kullanılmalıdır.

Öte yandan Türkiye ile Azerbaycan arasında gelişen ilişkiler Çin'den Avrupa'ya uzanan modern İpek yolu'nun yeniden tesisi açısından da büyük önem taşımaktadır. Yeni boru hatları ve demiryolları ile tarihte etkinliğini yitirmiş olan İpek yolu'nun 21. yüzyılda yeniden canlandırılmasında Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler kilit bir role sahiptir.

“İki Devlet Bir Milet” söyleminin ortaya çıkardığı olumlu hava ekonomik ilişkilere yansıtılmalı ve iki ülke arasında engel olarak görülen gümrük vergileri ve vize muafiyeti gibi konular derhal neticelendirilmelidir.

Ayrıca uluslararası ilişkilerde ve uluslararası örgütlerde iki ülkenin ve ülke temsilcilerinin ortak hareket etmesi, ülkelerinin nüfuzunu artırmakla kalmayacak diğer Türk devletleri açısından da teşvik edici bir adım olacaktır.

KAYNAKÇA

AĞACAN, Kamil; (2001), “Kaderdaş Devletler: Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri”, *Avrasya Dosyası* Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001.

AKA, İsmail; (2001), *İran’da Türkmen Hâkimiyeti (Karakoyunlular Devri)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

AKÇURA, Yusuf; (1998), *Türkçülüğün Tarihi*, İstanbul.

AKTAŞ, Hayati; (2001), *Dağlık Karabağ Sorunu*, Türk Dünyası Platform Yayınları, İstanbul.

ALKAN, Haluk; (2010), *Azerbaycan Paradoksu Azerbaycan’ın İç ve Dış Politikası*, USAK Yayınları, Ankara.

ANDİCAN, Ahat; (2006), “Çin Satrancında Orta Asya”, *Avrasya Dosyası*, Türk Dünyası-Çin, Cilt:12, Sayı:1, 2006.

ARAS, Bülent, “Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, SETA, Policy Brief, No:32, (Mayıs 2009).

ARAS, Osman Nuri; (2004), “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, *Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Hasan Selçuk (Ed.), İstanbul, TASAM Yayınları.

ARSLAN, Faruk; (2000), “Ebulfez Elçibey: Türkiye ile birleşmeliyiz”, *Zaman*, 23.03.2000.

ASKER, Ali; (01.03.2014), “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920)”, *Kafkassam*, [http://www.kafkassam.net/?act=news_body&id=9458&lang=42&c_id=17&title=Azerbayan+Halk+Cumhuriyeti+\(1918-1920\)](http://www.kafkassam.net/?act=news_body&id=9458&lang=42&c_id=17&title=Azerbayan+Halk+Cumhuriyeti+(1918-1920)).

ASKER, Ali; (2011), “Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Rusya’nın Tutumu” *21. Yüzyıl Dergisi*, Şubat-2011, Sayı: 26, Erişim: www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/41.pdf.

ASKER, Ali; (2013), “Ermenistan Açılımı Gerçekleşemedi”, 29 Ocak 2010, Erişim: <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/ermenistan/2010/01/29/3248/ermenistan-acilimi-gerceklesemedi>, Erişim Tarihi: 10.01.2013.

ASLANLI, Araz ve HASANOV, İlham; (2005), *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Dış Politikası*, Platin Yayınları, Ankara.

ASLANLI, Araz; (2003), “Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını işgal Sorununun Hukuki Boyutu: Azerbaycan'ın Meşru Müdafaa Hakkı Devam Ediyor Mu?”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı:9, Bahar 2003.

ASLANLI, Araz; (2013), *Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu*, EkoAvrasya Yayınları, Ankara.

AŞUROV, Asif; (2007), “Güney Kafkasya'daki Etnik, Dilsel ve Dinsel Grupların Bölge Politikalarındaki Yeri”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ATSIZ, Hüseyin Nihal; (1997), *Türk Tarihinde Meseleler*, 4.Basım, İrfan Yayınevi, İstanbul.

ATTAR, Aygün, (2005), *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

AYDIN, Mustafa; (2005) “Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler”, Baskın Oran (ed) *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt:2, 8. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

AYDIN, Mustafa; (2012), “Kafkasya'da Türk Dış ve Güvenlik Politikalarının Değişen Dinamikleri”, *Kafkaslar Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi III)*, Mustafa Aydın (Ed.), Nobel Yayıncılık, Ankara, 2012.

AZER, Candan; (2011), *Babadan Oğula Güney Kafkasya: Türkiye Güney Kafkasya İlişkileri*, Truva Yayınları, İstanbul.

Bakü Tiflis Ceyhan (BTC) Proje Direktörlüğü, “Projenin Türkiye için Önemi”, <http://www.btc.com.tr/proje.html>, (10.06.2015).

BAL, İdris; (2006), "Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Ermeni Sorunu", 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası (Der. İdris BAL), AGAM Yayınları, Ankara.

BAYKARA, Hüseyin; (1992), *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı.

BİLA, Fikret ; (2007), "Gül'den Ermenistan'a Çağrı", *Milliyet Gazetesi*, 8 Kasım 2007.

BİLGE, Suat; (1966), *Milletlerarası Politika*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

BİLGİN, Gazi; (2013) "Azerbaycan, Sosyo-Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri", *Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı*, Yıl:9, Sayı:54.

BİRSEL, Haktan; (2006), *Eski Dünyanın Karanlık Yüzü Orta Asya Jeopolitiği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

BOZ, Hakan; (2013), "Hür Dünyanın Esir Türkleri, Kanayan Yara Karabağ", 24 Mayıs 2012, Erişim: <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/azerbaycan/2012/05/24/6613/hur-dunyanin-esir-turkleri-kanayan-yara-karabag>, erişim tarihi: 10.10.2013.

British Petroleum (BP), *Statistical Review of World Energy*, Haziran 2013.

BROCKELMANN, Carl; (2002), İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, (Çev, Neşet Çağatay), 2.baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

BRZEZINSKI, Zbigniew; (1998), Büyük Satranç Tahtası, Çev: E.Dikbaş-E.Kocabıyık, Sabah Kitapları, İstanbul.

BRZEZİNSKİ, Zbigniew ve GATES, Robert M.; (2006), *İran'ın Zamanı Geldi, Profil Yayıncılık*, Aralık 2006, İstanbul.

CABBARLI, Hatem ve ABDULLAYEVA, Vüsale; (2008), "Azerbaycan Dış Politikasının Temel Özellikleri", 21.Yüzyıl Dergisi, Ocak-Haziran 2008, Sayı8/9, s.87.

CAFERSOY, Nazım; (2001), Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası: Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü, ASAM Yayınları, Ankara, 2001.

CÖMERT, Servet; (2000), Jeopolitik, Jeostrateji ve Strateji, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.

ÇANDAR, Cengiz; (2009), “Ermenistan ile Normalleşme Zamanı ve Azerbaycan Unsuru”, *Hürriyet*, 10 Nisan 2009.

ÇAY, Abdülhaluk M.; (2002), “Azerbaycan ve Türkler”, Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

ÇELİKPALA, Mithat; (2013), “İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası: Sorunlar, Öncelikler ve İlişkiler”, Çağrı Erhan (ed.) *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

ÇELİKPALA, Mitat “Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 25 (Bahar 2010).

DAĞI, Zeynep; (2002), Kimlik Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya'nın Dönüşümü, Boyut Kitapları, İstanbul.

DAVUTOĞLU, Ahmet; (2009), Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu, 34.Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.

DAVUTOĞLU, Ahmet; (2011), *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Konuşmalar*, Küre Yayınları, İstanbul, 2011.

DEDEYEV, Bilal; (2008), “Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 5, C:I, 2008.

DEMİR, Ali Faruk; (1966), “SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, *Değişen Dünya ve Türkiye*, Der. Faruk Sönmezoglu, Bağlam Yayınları, İstanbul.

DEMİRAĞ, Yelda; (2011), “Türk Dış Politikasında Güney Kafkasya”, *Türk Dış Politikası Son On Yıl*, Yelda Demirağ, Özlen Çelebi (Ed.), Palmiye Yayıncılık, Ankara.

DİKKAYA, Mehmet ve ÇOLAK, İhsan; (2013), “Türkiye – Azerbaycan İlişkilerinin Ekonomi Politikası”, *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı, İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*, Çağrı Erhan (Ed.), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

DUGİN, Aleksandr; (2003), *Rus Jeopolitiği ve Avrasyacı Yaklaşım*, Çev: Vügar İmanov, Küre Yayınları, İstanbul, 2003.

DÜĞEN, Turgay; (2013), “Türk Konseyi İpekyolu’nu Yeniden İnşa Etmek İstiyor”, EkoAvrasya Dergisi, yıl:6, sayı:24.

EKİNCİ, İbrahim; (2015) “Azerbaycan’da Faal Türk Firmaları bin 685’e ulaştı”, <http://www.dunya.com/ekonomi/ekonomi-diger/azerbaycanda-faal-turk-firmalari-bin-685e-ulasti-195769h.htm>, (18.06.2015).

ELKIND, Jonathan, “Economic Implacations of Baku Tblisi Ceyhan Pipeline”, The Baku-Tblisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West, S. Frederick Starr ve Svante E. Cornell (Ed.), Washington, Central Asia – Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, 2005.

Energy Information Administration (EIA), *Country Analysis Briefs: Azerbaijan*, 9 Ocak 2012.

ER, Turgut; (2010), *Azadlıktan Tiranlığa, Sarkaç Yayınları*, Ankara, 2010.

ERGUN, Ayça; (2007), “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, Mustafa AYDIN (der.), Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

ERHAN, Çağrı ve GÜRBÜZ, Aysun; (2013), “Azerbaycan’ın Enerji Politikası”, *Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı, İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*, Çağrı Erhan (Ed.), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2013.

EROL, Mehmet Seyfettin; (2013), “Türkiye Azerbaycan İlişkilerinin Siyasi, Güvenlik ve Kültürel Açılardan Analizi ve Gelecek İçin Öngörüler”, Haydar Çakmak, Mehmet Seyfettin Erol (Ed.), Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri, Barış Kitap, Ankara 2013.

ERSOY, Eyüp, “Realizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Ramazan Gözen (Der.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s.159-186.

ESEN, Ahmet Turan; (2012), “Davutuğlu’nun Ermenistan Politikası: Bakü Nasıl Küstürüldü?”, 21. Yüzyıl Dergisi, Ekim-2012, Sayı:46.

FRIEDRICH, Jörg, *European Approaches to International Relations Theory: A House with Many Mansions*, Routledge, Londra/New York, 2004.

GAYTANCIOĞLU, Kaan; (2010), “Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizi’nin Değerlendirilmesi”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt-2, Sayı:1, 2010.

GENCELİYEVA, Seriiye Tamer; “Tarikteki İlk Milli, Demokratik ve Çağdaş Türk Cumhuriyeti Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920)”, *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Temmuz 2008, Sayı: 374.

GÖKALP, Ziya; (2007), Bütün Eserleri-1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

GÖMEÇ, Saadettin; (2011), Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, 4.Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.

GÖNLÜBOL, Mehmet; (1978), *Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

GRAY, Colin S.; (2003), *Coğrafya Kaçınılmazdır, Jeopolitik, Strateji, Coğrafya*, Çeviren: Tuğrul Karabacak, ASAM Yayınları, Ankara.

GRIFFITHS, Martin ve diğerleri (2013), *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Çev. CESRAN, Ankara, Nobel Yayıncılık.

GRIFFITHS, Martin ve diğerleri (2011), *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, Çev. CESRAN, Ankara, Nobel Yayıncılık.

GUZE, Yarbay; (2007), *Birinci Dünya Cephesi’ndeki Muharebeler*, Yayına Hazırlayan: Alev Keskin, Genelkurmay Askeri Tarih Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.

GÜRBÜZ, M. Vedat; (2012), *Kafkasya’da Siyaset Çatışma Ortamı ve Taraf Güçler*, Kadim Yayınları, Ankara.

GÜRBÜZ, M.Vedat; (2010), “Günümüz Türk Dış Politikası Stratejisinde, Kafkasya İle İlişkiler”, Ertan Efegil, Cüneyt Yenigün (der.), *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*, Nobel Yayın, Ankara, 2010, s.276-278.

HATİPOĞLU, Esra (2014), “Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu: Uluslararası Toplum ve Düzen-Adalet İkilemi”, Tayyar Arı (ed.), *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*, Bursa, Dora Yayıncılık, ss. 125-148.

HƏMZƏOĞLU, Kamil, (2011), Bahar Muradova: “Konfederasiya yaradılması ideyasının əsasları yoxdur”, 07.09.2011.

http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC.html, (12.04.2015).

İBRAHİMKIZI, Melahat; “Bir millət, iki dövlət, yoxsa konfederasiya”, Modern.az, erişim: <http://modern.az/articles/17198/1/>

İBRAHİMLİ Haleddin; (2001), *Değişen Avrasya’da Kafkasya*, ASAM Yayınları, Ankara.

İLHAN, Suat; (1999), *Kafkasya’nın Gelişen Jeopolitiği*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

İLHAN, Suat; (1989), *Jeopolitik Duyarlılık*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

İLHAN, Suat; (2006), *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık*, Bilgi Yayınevi.

İSKENDER, Murad; (2004), “Azerbaycan’da Ekonomik Sistemin Dönüşümü”, *Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Hasan Selçuk (Ed.), İstanbul, TASAM Yayınları.

İSMAYIL, Toğrul; (2013), “Azerbaycan’ın Enerji Stratejisi ve Türkiye”, *Yeni Türkiye – Türk Dünyası Özel Sayısı II*, Sayı:54.

KAFESOĞLU, İbrahim; (1992), “Ortadoğu’da Kurulmuş Türk Devletleri”, *Türk Dünyası El Kitabı*, 2.Baskı, C:I, Ankara.

KAFESOĞLU, İbrahim; (2004), Türk Milli Kültürü, 25.Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul.

KAFESOĞLU, İbrahim; (1992), “Selçuklular”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C:1, Coğrafya-Tarih, 2.Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1992, s.250-251.

KALAFAT, Yaşar ve ASLANLI, Araz; (2006), “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, İdris Bal (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, AGAM Yayınları, Ankara.

KANTARCI, Şenol; (2007), *Tarih ve Uluslar arası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Dosyası*, Lalezar Kitabevi, Ankara.

KARAGÜR, Nesrin S.; (2007), “Dağlık Karabağ Problemi Neden Çözülemiyor?”, ÖZTÜRK, Necdet ve SATAN, Ali (ed.), *Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

KASIM, Kamer; (2006), “11 Eylül Sürecinde Kafkasya’da Güvenlik Politikaları”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Sayı:1, s.19-35.

KASIM, Kamer; (2009), Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, USAK Yayınları, Ankara.

KASIM, Kamer; (2011), “Büyük Güçlerin Kafkasya Politikaları”, *Güney Kafkasya, Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji*, Cavid Veliev ve Araz Aslanlı (Ed.), Berikan Yayınevi, Ankara.

KENGERLİ, Aybeniz Aliyeva; (2008), *Azerbaycan’da Romantik Türkçülük*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2008.

KESKİN, Arif; (2009), “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Neler Oluyor?”, *Stratejik Analiz*, Nisan 2009, Cilt 9, Sayı 108.

KESKİN, Arif; (2010), “Türkiye-İran İlişkileri Nereye?”, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=201&Itemid=1, (19.03.2010).

KILIÇ, Hulusi; (2012), “Son Yirmi Yılda Azerbaycan ve Türkiye İlişkilerine Kısa Bir Bakış”, Cavid Veliyev-Reşat Resullu- Kenan Aslanlı (Der.), *Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Stratejik Ortaklık*, Ankara.

KIRZIOĞLU, Fahrettin; (1998), *Osmanlılar’ın Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2.Baskı, Ankara.

KÖYLÜ, Eşref; (2000), “Enver Paşa’nın Sarıkamış Harekâtı Stratejik ve Taktik Düşünceler”, *Stratejik Etütler Bülteni*, 34. Cilt, 94. Sayı, 2000, s.95

KUMKALE, Tahir; (1998), “Rusya Federasyonu’nun Milli Menfaatleri ve Milli Hedefleri Işığında Türkiye’nin Kafkaslar Politikası ve Türk-Rus İlişkilerinin Genel Değerlendirmesi”, *Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye’nin Önemi Sempozyumu*, Harp Akademileri Yayını, İstanbul.

KÜLEBİ, Ali; (2009), *Türkçe Jeopolitik, Türk Jeopolitiğinde Sorunlar, Olgular, Kavramlar, Stratejik Yaklaşımlar ve Tehdit Değerlendirmeleri*, Berikan Yayınevi, Ankara.

KÜRKÇÜOĞLU, Erol; Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Bakış, Atatürk Üniversitesi, Elektronik Dergi Yayıncılığı, <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/viewFile/2100/2099>, erişim tarihi: 20.07.2013, s.143-156.

LACOSTE, Yves; (2008), *Büyük Oyunu Anlamak, Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi*, NTV Yayınları, Çev: İsmet Akça, 2.Baskı, İstanbul.

LAÇİNER, Sedat; (2004) Türk Ermeni İlişkileri, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004.

Languages of Iran, http://www.ethnologue.com/show_country.asp?name=IR, (14.05.2012),

LINKLATER, Andrew, “İngiliz Okulu”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 2. Baskı, Scott Burchill vd. (Ed.), İstanbul, Küre Yayınları, 2013, s.119-150.

MEARSHIMER, John J., *The Tragedy of Great Power Politics*, W.W. Norton, New York, 2001.

MEHMETOV, İsmail; (2009), *Türk Kafkasyası'nda Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

MERT, Okan; (2004), *Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

MİRBABAYEV, Mir Yusif; (2010) *Concise History of Azerbaijan Oil*, 3. Baskı, Bakü.

MÖVSÜMOV, Elvin; (2008), “Azerbaycan'da Siyasal Partilerin Demokratikleşme Sürecine Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

MÜTERCİMLER, Erol; (1993), *Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli*, Anahtar Yayınları, İstanbul.

Naturalgas Europe, “Azerbaijan Aiming to be European Transit Hub”, 11 Mayıs 2012.

NESİBİ, Nesib; (2000), *Azerbaycan Geopolitikası ve Bakı*, Xezer Üniversitesi Neşriyatı.

O'LOUGHLIN John ve WUSTEN Herman Van Der; (1990), "Political Geography of Panregions", *Geographical Riview*, Vol.80, Issue:1, January.

OĞUZ, Şafak; (2011), "Rusya Gürcistan Savaşı ve Kafkasya'da Değişen Dengeler", M.Seyfettin Erol (Der.), *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları*, Barış Kitap, Ankara.

ÖNAL, Selçuk; (2008), "28 Mayıs 1918 Olgusu Millileşme Yolunda Azerbaycan'ın Tapusudur", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Temmuz 2008.

ÖZDAĞ, Muzaffer; (2003), *Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği*, Toplu Eserler -4, Derleyen: Çetin Güney, Avrasya Bir Vakfı Yayınları, Ankara.

ÖZDAĞ, Ümit; YENİÇERİ, ÖZCAN; (2009), *Ermeni Psikolojik Savaşı*, Kripto Yayınları, Ankara.

ÖZTÜRK, Osman Metin; (2004), *Dış Politikada Kriz Yönetimi*, Odak Yayınevi, Ankara.

PALABIYIK, Mustafa Serdar, "İngiliz Okulu", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Ramazan Gözen (Der.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s.217-254.

PAMİR, Necdet; (2004), *Bakü-Ceyhan Boru Hattı: Orta Asya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun*, ASAM Yayınları, Ankara.

POLAT, Ahmet; (2004), *Azerbaycan*, Makro Müşavirlik Yayıncılık, Ankara, 2004.

QASIMLI, Musa; (2006), *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006.

RESULZADE, M. Emin; (1995), *Azerbaycan Problemi*, Ankara, 1995.

RZAYEVA, Gülmira; (2012), "Azerbaycan-Türkiye Enerji İlişkileri: Tehditler ve Perspektifler", *Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık*, Cavid Veliev, Reşat Resullu ve Kenan Aslanlı (Ed.), Ankara, Berikan Yayınevi, 2012.

SALMANLI, Zeynep; (2007), "1991 Sonrası Türkiye – Azerbaycan İlişkileri", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

SARAY, Mehmet; (1994), *Rus İşgali Devrinde Osmanlı ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

SARAY, Mehmet; (2010), *Kuzey ve Güney Azerbaycan Türklerinin Tarihi*, Bakü.

SEZER, Duygu Bazoğlu; (2002), “Rusya: Jeopolitik Yarışma ile Ekonomik Ortaklığı Bağdaştırmanın Zorlukları”, Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (derleyenler), *Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

SEZGİN, Mahmut Niyazi; (2002) “Güney Kafkasya’da Ulaştırma ve Jeostrateji”, *Stratejik Analiz*, Mayıs 2002, Cilt 2, Sayı 25.

SÜMER, Faruk; (1999), *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, 5.Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

ŞEN, Levent; (2008), *Türkiye ve Güney Kafkasya Gerçeği, Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası*, Ürün Yayınları, Ankara.

ŞEN, Mustafa; (2012), “Türkiye Orta Asya Yatırım İlişkileri ve Bölgede Aktif Türk Girişimciler”, *Kafkaslar Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi III)*, Mustafa Aydın (Ed.), Nobel Yayıncılık, Ankara.

ŞİMŞİR, Bilal; (2011), *Azerbaycan: Azerbaycan’ın Yeniden Doğuşu Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

ŞİMŞİR, Sebahattin; (2006), *Azerbaycan’ın İstiklal Mücadelesi*, IQ Kültür Sanat, İstanbul.

ŞİMŞİR, Sebahattin; (2012), *Hayatı ve Şahsiyeti*, Mehmet Emin Resulzade, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2012.

ŞÜKÜROV, Qiyas ve QAFAROV, Vasif; (2010), *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan*, IQ Kültür Sanat, İstanbul.

TANRISEVER, Oktay F.; (2012), “Rusya’nın Kafkasya Politikası: Sovyet-Sonrası Geri Çekilme Söyleminden Emperyal Müdahaleciliğe”, *Kafkaslar Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi III)*, Mustafa Aydın (Ed.), Nobel Yayıncılık, Ankara.

TAYMAZ, Erol; (2012), “Kafkasya’da Ekonomik Dönüşüm ve Kalkınma”, Kafkaslarda Değişim Dönüşüm, Mustafa Aydın (Der.), Ankara, Nobel Yayınları.

TELLAL, Erel; (2007), “Türk Dış Politikasında Avrasya Seçeneği”, Mustafa AYDIN(der), *Türkiye’nin Avrasya Macerası (Avrasya Üçlemesi II)*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

TEZKAN, Yılmaz, TAŞAR, Murat; (2013), *Dünden Bugüne Jeopolitik*, 2.Baskı, Ülke Kitapları, İstanbul.

TEZKAN, Yılmaz; (2005), *Jeopolitikten Milli Güvenliğe*, Ülke Kitapları, İstanbul.

TOGAN, Zeki Velidi; (1933), “Azerbaycan Etnografyasına Dair”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C:2, S:14.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; (1984), *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 3.baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s.180.

ÜNAL, Serhan (2014), “İngiliz Okulu”, Mehmet Şahin ve Osman Şen (ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*, Ankara, Kripto Yayınları, ss. 157-170.

VALİYEV, Anar; (2009), “The Turkish–Armenian Protocols: Implications for Azerbaijan”, *Caucasus Analytical Digest*, Kasım 2009.

VELİEV, Cavid; (2005), “İslam Kılıfında Fars Azikimazlor Aygıtı: İran İslam Cumhuriyeti”, Güney Azerbaycan, Sayı-5, İstanbul, 2005.

VELİEV, Cavid; (2012), “Bölgesel Olayların Türkiye Azerbaycan İlişkilerine Etkisi”, Cavid Veliyev-Reşat Resullu- Kenan Aslanlı (der.), *Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Stratejik Ortaklık*, Ankara.

VELİEV, Cavid ve ASLANLI, Araz; (2011), *Güney Kafkasya, Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji*, Berikan Yayınları, Ankara.

VELİYEV, Afgan; (2009), *Tarihten Günümüze Azerbaycan*, Milenyum Yayınları, İstanbul.

WIGHT, Martin, *International Theory: The Three Traditions*, Leicester University Press, Leicester, 1991.

YAŞIN, Gözde Kılıç; (2012), “Hocalı’da Yaşananlar Soykırımdır”, 25 Şubat 2012, Erişim: <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/anayasal-duzen-hukuk-adalet-arastirmalari-merkezi/2012/02/25/6505/hocalida-yasananlar-soykirimdir>, erişim tarihi: 12.10.2013.

YILMAZ, Şuhnaz; (2012), “ABD’nin Kafkasya Politikaları”, *Kafkaslar Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi III)*, Mustafa Aydın (Ed.), Nobel Yayıncılık, Ankara.

ZİPPEL, Wulfdiether; “Enerji Kaynaklarını Çeşitlendirme Yaklaşımları Altında AB’nin Enerji Politikası”, Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye, Werner Guapel, Alpay Hekimler, Konrad Adenaur Stifting Yayını.

Gazeteler ve İnternet Kaynakları

“95 Yıllık Tabu Yıkıldı”, Sabah Gazetesi, 20.09.2012.

“2015 Yılına Girerken Dış Politikamız”, Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2015-yilina-girerken-dis-politikamiz.pdf, 25.11.2015

“Ankara’dan Bakü’ye: Hiçbir Süreç Azerbaycan Dostluğundan Önemli Değil”, Sabah Gazetesi, 2 Eylül 2009.

“Ankara’nın Enerji Diplomasisi Oyunu: Türk Akımı-TANAP”, <http://tr.sputniknews.com/columnists/20150319/1014517676.html>, (15.06.2015).

“Azerbaycan Çıkarlarına Aykırı”, Habertürk Gazetesi, 2 Eylül 2009.

“Azerbaycan’dan Van-Erivan Hattına İtiraz”, 16.03.2013, erişim: <http://turkish.trib.ir/haberler/dis-haberler/item/277012-azerbaycan-dan-van-erivan-hatt%C4%B1na-itaraz>.

“Baku-Tblisi-Ceyhan Pipeline”,

“Bakü’ye Güvence”, Milliyet Gazetesi, 15.04.1996.

“Başbakan Erdoğan Bakü’de”, Sabah Gazetesi, 13 Mayıs 2009.

“Bir Maç Çok Umut Verdi”, Milliyet Gazetesi, 7 Eylül 2008.

“Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 3. Zirvesi’nde konuşma yaptı”, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/63565.aspx>, (20.08.2013).

“Cumhurbaşkanı Gül ile Aliyev, Ortak Basın Toplantısı Düzenledi”, Zaman Gazetesi, 16 Ağustos 2010.

“Cumhurbaşkanı Gül’ün Azerbaycan Ziyareti Sona Erdi”, 11 Eylül 2008, <http://www.tccb.gov.tr/common/iframes/Haberler/HaberArsiv/HaberDetay.aspx?id=103&dil=tr>.

“Demirel’den Aliyev’e Yakın Markaj” ve “Bakü ile 8 Anlaşma”, Milliyet Gazetesi, 06.05.1997.

“Erivan-Van uçak seferi Ermenistan-Türkiye ekonomik ilişkilerini olumlu etkileyecek”, 23.03.2013, Ermeni Haber Ajansı, erişim: http://www.ermenihaber.am/?lang_id=1&news_=2&cur_news=89.

“Ermenistan Ulusal Havayolu şirketi iflas etti”, Dünya Bülteni, 29.03.2013, erişim: <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=253842>.

“Ermenistan’a doğrudan uçuş başlamadan iptal oldu”, Milliyet Gazetesi, 31 Mart 2013.

“Gül’ün Ardından Erivan: Yolun Yarısı Geçildi”, Hürriyet Gazetesi, 8 Eylül 2008.

“Konfederasiya İdeyası Hər Zaman Real Olub” Yeni Müsavat Gazetesi, 29.08.2011

“Psikolojik Duvarlar Yıkıldı, Umutluyum”, Taraf Gazetesi, 8 Eylül 2008.

“Qarabağ probleminin həllinin ən optimal yolu Türkiyə-Azərbaycan Konfederasiyasıdır” 525-ci Gazet, 02.09.2011

“Stratejik Ortaklığa İmza”, Zaman Gazetesi, 17 Ağustos 2010.

“TANAP Nedir?”, <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/>, (15.06.2015).

“Türk Büyükelçiliklerine Ermenistan Resepsiyonlarına Katılma İzni”, Zaman, 27 Eylül 2008.

“Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışışleri Bakanlığı’nın Ortak Açıklaması”, No: 56, 22 Nisan 2009, http://www.mfa.gov.tr/no_-56_-22-Nisan-2009_-turkiye-ermenistan-iliskileri-hk_.tr.mfa.

Türk Konseyi “ Temel Bilgiler”: <http://www.turkkon.org/tr-TR/temel-belgeler/1/12>, erişim tarihi: 10.06.2015.

Türk Konseyi “Genel Bilgi”, <http://www.turkkon.org/tr-TR/genel-bilgi/1/10>, Erişim Tarihi: 08.06.2015.

“Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, Ahmet Davutoğlu, *Radikal Gazetesi*, 26.02.2004.

“Türkiyə-Azərbaycan Konfederasiyası İdeyasına Dəstək Artır”, E. Paşasoy, Yeni Müsavat, 15.09.2011

“Türkiye-Ermenistan: İhtiyaylı Yaklaşma”, 18.03.2013, Rusya’nın Sesi, erişim: http://turkish.ruvr.ru/2013_03_18/Turkiye-Armanistan-yaklashma/.

“Van-Erivan Uçak Seferlerinin Başlatılması, Ermenistan-Türkiye Sınırının Açıldığı Anlamına Geliyor”, 16.03.2013, erişim: <http://salamnews.com.tr/tr/news/read/52740/van-erivan-uccedilak-seferlerinin-bashlatilmasi-ermenistan-tuumlrkiye-sinirinin-accedilildiği-anlamına-geliyor--muumlbariz-ahmetoglunbsp/>

“Zirveler Süreci”, http://www.turkkon.org/tr-TR/zirveler_sureci_bilgi_notu/4/52, Erişim Tarihi: 11.06.2015.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini Kütahya'nın Tavşanlı ilçesinde tamamlamıştır. Lisans eğitimini (2006-2010 dönemi) Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünde başarıyla tamamlamıştır. Daha sonra Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Uluslararası İlişkiler anabilim dalında Yüksek Lisans eğitime başlamıştır. Yüksek Lisans yaptığı sürede 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü'nde Güney Kafkasya Araştırmaları Merkezinde görev almış, iki yıl bu alanda çeşitli gazete ve dergilere makaleler göndermiştir. Güney Kafkasya ülkelerini ilgilendiren çeşitli konferanslara katılmıştır. 2014'te vatani görevini yerine getirmek üzere akademik çalışmalarına ara vermiştir.

Yalova Üniversitesi'nde Yüksek Lisans öğrencisi olarak “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Siyasi ve Ekonomik Boyutu 2003 – 2013” başlıklı yüksek lisans tezini hazırlamıştır. Akademik anlamdaki çalışmalarına Türk Keneşi ve Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikaları üzerine araştırmalarıyla devam etme arzusundadır.

Ahmet Turan ESEN

25.11.2015

